

Жаңы Ала-Тоо

2013, 4 (48)

АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ
кыргыз жана орус тилдеринде

Директор, башкы редактор Тилек МҮРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК ЖАМААТ:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ – башкы редактордун орун басары

Алым ТОКТОМУШЕВ – редактор

Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА – корректор

Рахим ТӨЛӨБЕКОВ – дизайнер

Салтанат ҮРКҮМБАЕВА – оператор-дизайнер

РЕДАКЦИЯНЫН ДАРЕГИ:

720031, Бишкек шаары, М. Горький көч. – 1, тел: 53-08-84.

e-mail: Jany.alatoo@gmail.com

Күбөлүк: № 1510

*Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт.
Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама,
плакат, буклет ж. б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар.
Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.*

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

**БАРДЫК ПОЧТА ТҮЙҮНДӨРҮНДӨ «ЖАҢЫ АЛА-ТОО» ЖУРНАЛЫНА
2013-ЖЫЛ ҮЧҮН ЖАЗЫЛУУ ЖҮРҮП ЖАТАТ.**

Жазылуу индекси – 77324

3 айга – 240 сом (редакциялык баа)

**«Жаңы Ала-Тоо» журналын биринчи санынан баштап окуйм деген окурмандар
аларды редакциядан алышса болот.**

Терүүгө 15.03.2012-ж. берилди. Басууга 06.05.2013-ж. кол коюлду. Форматы 70x100¹/₁₆.
Көлөмү 14 б. т. Заказ № 1052. Нускасы 2000.

Бул санда

Зинакан ПАСАҢОВА Жат терезеде өскөн менин гүлдөрүм..... 3	Расул ГАМЗАТОВ «Менин дагстаным» китебинен149
Кожогелди КУЛТЕГИН Мөөркөн апа..... 26	ПРОЗАИК Два солдата из стройбата.....163
Жыпара АКУНОВА Талкаланган тагдырлар 48	Бектур ИЛИЯС уулу Бакыт көчөсү185
Эсенгул ИБРАЕВ Ырлар 66	Эсенбай НУРУШЕВ Жаңы жанрдын жаралышы192
Назым ХИКМЕТ Ырлар 71	Олжобай КАРАТАЕВ Тарыхтын өчпөс издери200
Абдымомун КАЛБАЕВ Сулайманкул болуштун наркы.. 84	Сүйөркул ТУРГУНБАЕВ Аалыке, Сталин, Черчилль, Айтматов210
Төлен ЭБДИКУЛЫ Кара жума110	Эсенгул ЧОПИЕВ Чыйрыктырмалар.....214
Акбар РЫСКУЛ Шамчырак117	Баарын билгим келет.....217
Максим ГОРЬКИЙ Эрмек үчүн133	Адабият жаңылыктары223

Мукабанын биринчи бетинде акын **Меңди МАМАЗАИРОВА** – 70 жашта.
Акындын чыгармалары кийинки санда.

Зинакан ПАСАНОВА

30 жылдан ашуун поэзия жана проза жанрында эмгектенип келатат.

«Аял сыры» (1998), «Кут түшкөн түндөр» (2006), «5 жыл» (2008) «Жамгыр тоодон башталат» (2001), «Сыркеч жамгыр» аттуу китептердин автору.

Ош облустук администрациянын Жолон Мамытов атындагы ж.б. сыйлык-тардын ээси.

Кыргызстан Жазуучулар союзунун (1998) жана Журналисттер союзунун (1991) мүчөсү.

Учурда АКИpress маалымат агенттигинин түштүк бөлүмүн жетектейт.

Проза

ЖАТ ТЕРЕЗЕДЕ ӨСКӨН МЕНИН ГҮЛДӨРҮМ

(Повесть)

Биринчи бөлүк

«Аллоо-ху ахба-р-р!...»

«Алло-оху...»

Күнүгө мени таң заарда чакырылган азан ойготот.

Жер жарый элек болсо да шаарды уйкудан козгоп, биз жашаган мааладагы бир нече мечиттердин бийик мунараларынан чыккан коңгуроодой шаңдуу дооштор аба жарып, алыска-алыска жаңырыктайт. Муазиндердин желаргыдай коңур, же чучуктай сызгырылган ичке муңайым үндөрү бирин экинчиси улап, же жарышкандай үн алышып, тирүүлүктүн дагы бир жаңы башталган улуу күнүн ыйман келтирип, намаз окуу менен тосуп алууга чакырат.

Бүгүн да ыргагында бир укмуш керемети бар азанды укканда жандүйнөм термеле түштү. Бирок жылуу төшөк менен таңкы ширин уйкуга илинбей туруп, даарат алып, багымдат намазын окууга бел байлай элекмин. Же ал үчүн да убакыт-сааты келиш керек окшойт.

Коңшунун дарбазасы кыйчылдап ачылды. Үй ээси Улугбек аке азанчынын үнү басыла

электе адатынча шашып-бушуп мечитке жөнөйт. Андан көп өтпөй эле жаш келини чаканы калдыратып, пешайванына суу чачып кирди. Өзүнүкүн бүткөндөн кийин көчө-жолдон баштап биздин үйдүн дарбазасынын алдынан бери мизилдетип шыпырып коюучу бул келинге жүрөгүм элжиреп, ичимден ага жакшылыктарды тиледим. Эрте менен туруп сыртка чыкканында суу чаң басыларлык болуп себеленген, күзгүдөй жаркыраган таза жерди көрүүнүн өзү кандай ырахат.

Төшөктөн ушундай жагымдуу сезим менен козголдум. Түнү бою жаап чыккан нөшөр басылып, жымжырт. Терезеге келип, асман-ды карасам үзүм булут жок чаңкайып ачык. Жамгырга жуулуп, ыраңына чыккан жазгы жашыл дүйнөгө, жаш жалбырактардын жытына мас болушкандай үрүл-бүрүл жарыкта эле куштар шаттанып сайрап жатышты.

Бирок жанымда балдарымдын жоктугун туйганымда көңүлүм чөгө түштү. Үй-жайы бөлөк атасы алып кеткен сайын күн өтпөй эле ушинтип жалгызсырап калам. Уул-кызымды оюнчуктары да эстете берет. Көмкөрөсүнөн түшүп, тоголонуп жаткан түктүү агыш мамалак, жиби сүйрөлгөн «Камаз», чачы сеңселген «Барби», кайсынысына көзүм урунса эле жүрөгүм «тыз» эте түшүп жатты. Оюнчуктардын ээси бала экен, аларга жан киргизип ойногон эч ким жок, менден бетер томсорушканы ансайын кусамды арттырды.

Эч нерсеге дитим чаппай, жумшак жана баёо мамалакты боорума бекем кысып алып, балдарымды ойлоп олтурдум. Эртең эле алар «апалап» булбулдай сайрашып, эшиктен энтелеп кирип келишери ойлосом эбедейим эзилип, ансайын сагынычым күчөй түшөт. Ошол учурду элестетип алып-учкан кусадар оюмду бузуп телефон шыңгырады. Аялдын үнү:

– Эже, кандайсыз? Бүгүн үйдө эле болосузбу? Мен да базарга чыкпадым. Сиз менен сүйлөшөйүн дедим эле. Бош элесизби? Азыр барсам болобу?

«Базар» деген сөздөн улам ким телефон чалганын дароо билдим. Чоң базарда соода кылчу Гаухар аттуу келин менен көптөн бери көңүлүм ысык болуп жүрөт. Экөөбүз ойдо жок жерден таанышканбыз. Кайсыл бир күнү май базарды аралап жүрсөм: «Букен эже, менден май алыңыз», – деп калды бейтааныш аял. Мени таанып чакыргандан сөзүн кыя албай жанына басып бардым. «Комоктун» ээси 35 жаштардагы ак саргыл чымыр келин экен. Эски таанышымдай жылуу учурашып: «Кандай май аласыз, эже?» – деп сурады. Катар-катар секичелерге май куюлган кооз этикеткалуу идиштер ашемдүү коюлган. Мен сатуучу келиндин жарык маңдайына, карылардыкындай токтоо, эстүү көздөрүнө ишене сүйлөдүм:

– Өзүң тандап берчи, сиңдим?

– «Алтынай» берейинби, эже? Холестерини жок, жакшы май.

Баш ийкешимди эле күтүп тургансып, илбериңки кыймылдап, мөлтүрөгөн тунук май куюлган бөтөлкөдөн үчтү жаңы пакетке салып жатканын ичим жылый тиктедим. Соодада да ызааттуу мамилеге тартылат экенсиң. Мүмкүн, мени тааныганы үчүн ушинтип сыйлап жаткандыр деп ойлодум да:

– Мурдаштык болосуңбу, сиңдим? – деп сурадым.

Айылымдын менден кийинки чоңоюшкан жаштарын көп деле тааныбай калдым. Өздөрү озунуп учурашса ушинтип сурайм. Келин иймениңки күлө бакты:

– Жок, эже, мурдаштык эмесмин. Сизди сыртыңыздан тааныйм.

Майды колума карматып жатып:

– Сиз жазуучу Букен Молдоева эже болсоңуз керек. Китебиңизди окугам. Телевизордон да көрүп жүрөм. Көп өтөсүз буерден.

Акча сунсам: «Жок, эже, сизден албайм!» – деди чын дилинен. Экөөбүз ошондо канча акыйлашсак да майдын акысын алдырта албай бушайман жегемин. Кийин да ал келинди көрүп жүрдүм. Базардын ичинде үч жерде «комогу» бар экен. Улам бирөөнө өзү олтуруп соода кылса, калгандарында да анын таалимин алгандай элпек, жароокер кыздар иштешет. Кардарды имере тартып, купулуна толо тейлегенге аябай маш болуп бүтүшкөнүн байкайм.

Бирок Гаухардын мамилесинен да, көздөрүнөн да акчага жутунуу сезилбейт. Анын «комоторуна» киреше өзү эле байма-бай агып келип жаткансыйт. Бир жолу менин оюмду туйгансып сөз арасында минтип айтты: «Мен тыйындын артынан кубалаган жөнүм жок, эже. Тапканым кызым экөөбүзгө кеңири жетет. Ашыкчанын кереги жок. Эмне үчүндүр базарда олтурсак эле баары ач көз, дүнүйөкор деп ойлошот экен. Андайлар деле көп. Бирок ачкачылыкты башынан өткөргөн адам азга эле топук кылып калат окшойт, эже...» Бул кош маанилүү сөзү өзүнө алда-нени эстеткендей сурмалуу көздөрү жашылданып, жер тиктеп улутунуп алган. Ошондон кийин: «Сиз менен жай олтуруп сүйлөшсөм дейм...» – деп көп жолу айтты.

Убакыт-сааты бүгүн жеткен экен. Телефондон Гаухарга: «Үйгө келе бер», – деп коюп, мейман камын көрө баштадым. Дем алыш күнүм конок тосуу менен өтөрүнө ичим ачыша түшсө да, эже-сиңдидей болуп бараткан келин менен сүйлөшүүнү өзүм да дилимден каалап турдум. Гаухар көп күттүргөн жок. Алпейим адамдын жоомарттыгы менен баштык толтура көрөн-шерен көтөрүп алыптыр. Мен да белендеп койгон тамак-ашымды дасторконго коюп, жай сөзгө кирдик.

– Букен эже, сиздин «Мен көргөн жаздар» деген китебиңизди кокусунан окуп калдым, ошондон бери бир сүйлөшсөм деп эңсеп

жүрчү элем. Сизди мага Кудай жеткирди окшойт... Китебиңизде өзүңүз жөнүндө жаздыңыз беле?

Окурмандардын ушундай суроосуна көнүп бүттүм. Каармандарым менен өзүмдү бир кишидей көрүшүп кызыксына беришет. Аларга түшүндүрөм деш куру убаракерчилик. Ошондуктан, Гаухардын бул баёо түшүнүгүн жокко чыгарбай, туюк гана жылмайып койдум. Сөзү болсо айтып, ичин бошотуп алсын деп үнсүз күтүп олтурам. Улам бошогон пиалага чай куюп-кулак салдым.

– Сарсанаанды жалгыз көтөрүп жүрө берсең ушунчалык оор жүк болот экен, эже.... Ишенесизби, элге окшоп каткырып күлө албастыгымды жакында байкадым. Ошондон бери шаңкылдап ачык күлчү адамдарга суктанып жүрөмүн...

Мен төрөлгөндө эле шорго жаралган жан болупмун. Эки жашымда апам көчөгө таштап кетиптир. Бечел да окшойм, басалбай ыйлап олтурупмун. Көргөндөр: Ата-энеси барбы? – деп иликтешип, эч ким чыкпаганда милицияга тапшырышыптыр. Бул жөнүндө өзүм чоңойгон балдар үйүнүн тарбиячысынан уккам.

Эс тартканымдан баштап, бул жөнүндө кайра-кайра сурай берчүмүн. Карыган тарбиячы менин өмүр башатымдын ушул бир үзүмүндө чоң маани жаткандай айтып жатканында үнү муңкана калтырап, көздөрүнө жаш келе түшчү: «Кызыл күрмөндүн чөнтөгүнөн алакандай кагаз чыкты. Аты-жөнүң, туулган ай-жылың жазылыптыр. Андан кийинки сөздөр алигиче көз алдымда турат: «Мен кызымды жаман жолго түшкөнүмдөн таштаган жокмун. Багууга кудуретим жетпей калды. Ким тапса соопчулук үчүн балдар үйүнө тапшырып коюңуздар, көптөн-көп өтүнөм. Жаным кызым, аман бол! Алым жетсе кийин келип алып кетермин. Алдейлеп ак сүтүн берген апанды кечир?!» – деп ал кургур ыйлап олтуруп жазган окшойт, кээ бир тамгаларына көз жашы тамчылап, сыясы жайылып кетиптир».

Апамдын аманат катын кийин өз көзүм менен көрдүм. Интернатта жашап жүргөнүмдө «Өздүк делом» колума кокусунан тийип калды. Ичинде ошол кагаз бар экен. Мен аны кайра-кайра окудум. Эне-атага кусадар өксүк жүрөк тушума басып алып буркурап ыйлап, жытын искедим. Көз жашыма жууп, сансыз ирет өпкүлөдүм. Менин да качандыр ак сүтүн эмизип алдейлеген, бешенемден сүйгөн, колуна көтөрүп эркелеткен апам болгондугун күбөлөндүргөн бул кат эң ыйык таберик, баа жеткис кымбат эстеликтей сезилди. Апамдын катынан ажырагым келбесе да балалык кылып кайра «Өздүк делом» салып, тапшырып койгонума ушул күнгө чейин катуу өкүнөм.

Бирок бул кат мени өзгөрттү. Өзүмдү кичине кезимдегидей эч ким сүйбөгөн, эч кимге кереги жок томолой жетим сезбей калдым. Жалгыздыктын жүрөк сыздаткан муңун күтүү алмашты. «Алым

жетсе кийин келип алып кетермин» деген сөздөр мага убададай сезилди. Мен күтүүдөн тажабадым. «А атамчы?! Атам ким болду экен?» деген суроо кез-кезде бейпайга салчу болду. Ал кандай киши болсо да жаман ойго кыя алчу эмесмин. «Апам экөө ээрчишип келип калышса...» деген алдамчы кыял мени күнү-түнү жол каратты.

Бала үчүн балапан канаты жетиле электе ата-энеден ажыроодон өткөн азап жок экен, эже. Мага жан берип, жарык дүйнөгө жаратып койгондон кийин көчөгө таштап кеткен апам менден өтүп азап тарткандыр. Миң толгонуп, эмчеги зыркырап туруп жазганына караганда жаман деле адам эмес го. Бир кызын бага албай баш тартууга мажбур болсо мындан башка ылаажысы калбаса керек. Кайрылып келе албай калса кийин деле жакшы күн көрбөсө керек деп ойлойм.

Олдо, апам ай! Кичине кезимде таштанды тагдырымдын, бактысыз балалыгымдын сай-сөөгүмдү сыздаткан ызалыгы менен кээде сени мен жек көрсөм көргөндүрмүн. Азыр жүрөгүмдө кылдай кирип жок. Кайра аяп кетем. «Кайдасың, апа? Тирүү болсоң бир кабарыңды билдирчи? Жердин жети түбү болсо да издеп барайын!» – деп зарлайм. Азыр табышсак да кеч эмес. Кызыма кошуп өзүңдү алпештеп бакпас белем... Өксүк өмүрүңүн бардык кейиш-муңун унуткаргызып, көкүрөк жытыңа тойбой калган арманымды жууп, күнү-түнү дидарыңан көз албай тиктесем, алаканыма салып бөпөлөсөм, сыйымды көрүп төрүмдө олтурса кандай бактылуу болор эле дейм. Апамдын өңү-түсүн, кыял-жоругун элестете албасам да энелик ак сүтүнүн даамы оозумда тургандай, көкүрөк жылуулугу дилиме сиңип калгансып, ой-кыялымда эч бир түңүлө албай койдум, эже. Бул бейооба дүйнөдө качандыр болсо да ата-энем менен табыштыра көр деп Кудайдан тилеп жүрөм, эже.

Гаухардын үнү буулуп, армандуу көз жашы ээ-жаа бербей дирилдеп агып сүйлөп да, ыйлап да жатты. Менин муун-жүңүм бошоп турса да сооротпой эркине койдум. Көөдөнүңдө толуп-ташып жүргөн көз жашы түгөнгүчө ыйлап алсын дедим. Жаңылап чай демдегени ашканага чыгып кетип, бир топ убакыттан кийин келсем сооронуп калыптыр.

– Эже, кечирип коюңуз? Апам жөнүндө айтсам, же ойлосо токтоно албай кетем... Ушундай жашыкмын.

– Эч нерсе эмес, Гаухар. Айта бер, сени угайын деп чакырбадымбы. Апаңды издедиңби кийин?

– Апамды табар бекемин деген ой санаамдан кетпей, жүрөгүмдүн бир четинде турганы турган. Сурамжылап даректеп жүрөм. Өткөн жылы Россия телеканалынын «Жди меня» программасына да кат жазган элем. Телевизордон көрсөтүштү. Мага окшогон канчалагандар дарексиз адамдарын таап алып жатышпайбы. Ошол бакытты мага да буюруп калар деп ишенип кетем...

Балдар үйүнөн кийин интернатта жүрүп эптеп бой жеттим. 9-классты бүтүрүп, педагогикалык окуу жайына кирип окуп жатым. Аны бүтөр жылы айылдык мектепке практикага жөнөтүштү. Тоо арасындагы топудай болгон кыштактын чакан мектебинде бала окутуп калдым. Он жетиге чыкканча балдар үйү менен интернаттан башка жашоону көрбөгөн мага туш-тарабын бийик тоолор курчаган коктуда беш-ондон болуп чачыраган үйлөр, тезек жыттанган түтүнү, коймаарек мүнөз элет адамдары башка дүйнөдөй сезилет. Чет жактан келип иштегендер үчүн салынган жатак үйдө жашайм. Коңшу бөлмөдө балалуу-чакалуу мугалим эже турат.

– Өзүң жалгыз казан асмак белең, биз менен эле оокат ич, – деп келгенимде эле кошуп алышкан. Эженин балдары жаш болгондуктан жар ылдый кеткен жалгыз аяк жол менен кыялай түшүп барып, сайдагы дарыядан суу көтөрүп чыгыш менин мойнумда. Көздөрүмө түтүн киргизип жүрүп очокко от жакканды да үйрөнүп алдым. Айыл турмушунун мен билбеген дагы аки-чүкүсү көп экен. Бул жерде жолуңдан чыккан кары-жаштын тегиз учурашып өтүү салты жакты. Адегенде мектептен келатканымда, баратканымда чал кемпирлер: «Арыба, кызым, жаңы келген маалим окшойсуң...» – дешип өздөрү озунуп салам айтышар эле мени уялдырып. Мындай жакынсыган мамиледен жылый түшчүмүн. Мен окутуп жаткан 2-класстын окуучулары да «эжекелешип» балалык тунук сезим менен жакшы көрүшөт. Эрте менен мектепке баратканымда жолумду тосуп чыгышып, кайтарымда үйгө чейин коштоп келишчү. Аларды өзүм да таңатып кайра көргөнчө дилгирмин.

Бирок күндүз мектептин иши, окуучуларым менен алек болсом да кечкисин күүгүм коюулана баштаган сайын жалгызсыраган санаа кайрадан тумчуктуруп кирет. Асман ачык түндөрү эшикке чыгып, жакындап түшүп келгендей бадырайган жылдыздарга көзүм талыганча карап, алыстан туруп сырдашам. Ар бири менден бетер жалгыз, муздак, кол жеткис. Аларда бул жашоонун менин акылым жетпей жүргөн сыры катылып жаткансыйт. Баары татаал, түшүнүксүз.

Бул тирүүлүккө эмне үчүн, ким үчүн келгениңди, кандай өмүр өтөп кетериңди билбейсиң. Көңүлүмдүн көксөгөнү, издегени эмне экенин өзүм да айталбас элем. Эс тартканымдан бери белгисиз кусалык менен жашап келатам. Эртеңим кандай болот, дагы кандай сыноосу бар деп коркунуч менен ойлойм. Жүрөгүм сезгендей эле ошол айылдын чатыры камыш менен жабылган эски үйлөрүнүн биринде тагдырымдын дагы бир оор жазмышы күтүп туруптур.

Мен келгенден бери тооруп жүрүшкөн көпкөлөң жигиттердин бири түн ичинде сыртка чыккан жеримден бөктөрүп ала качты. Күйөөмдү көшөгөдө көрдүм. Эркектаналыгына эрдесип алагуу болуп алган одурайган кара жигитти «Назар! Назар палван!» дешип ансайын шердентип көтөрө чалып сүйлөп жатышты. Тарашадай болуп катиңки кара кемпир боздогон ой-боюма койбой башыма жоолук салып, бетимден өбөрдө тиши жок оозунан келген жытка окшуп жибере жаздадым. Мындай каңырсыган жыт полу жок жерге салынган кара кийизден, ным жыттанган үйдүн дубалдарынан да келип турансыйт.

Коргоору жок жетим кыздын каршылыгын ким тоотот. Ошол түнү чоочун эркектин денемди мыкчий кармаган катуу колдору менен бети-мойнумду кырып таштаган өгөөдөй эриндери эркимди кошо сындырды. Биринчи түнү жүрөгүмдүн үшүн алып кара күчкө салган, ургаачылык алсыздыгымдан таш боордук жана түркөйлүк менен пайдаланган эркекке кийин да кучагымды берилип жаза албадым. Бирок айдаган жакка баскан мал сыяктуу баш ийдим.

Бир аптадан кийин педагогикалык окуу жайдагы куратор эже айылдык участкалык милиционерди ээрчитип үйгө келди. «Зордоп ала качтыбы? Жашырбай айт?» – дешип мени суракка алышты. Эжекемди көргөндө эркекпей ыйлап жиберсем да башымдагы жоолукту сыйрып таштап, үйдүн босогосун кайрылгыс болуп аттап чыгып кетүүгө кудуретим жетпеди. Бар күчүмдү ыйга чыгардым. Турмуштун күтүүсүз соккусунан эрким майтарылып калганбы, же жаштык кылдымбы, тилимди бирөө байлап койгонсуп ооз ачалбадым. А-бу сөзгө келгенче айылдагы аксакалдар жыйылып кирип келишти. Жалынып-жалбарышып, ар кандай сөзгө салышып, келгендерди ийге келтиришти. Менден сурап да коюшкан жок. Же оюмдагыны айтууга өзүм даабай туттуруп, жашым төгүлөт. Башымдан такыям түшүп, жубан болгон мени жетелеп кете албай, же таштап коюуга да көңүлү чыдабай, арасат ойдо кылчактаган эжекемди баары сүрөп: «Эки жаштын багы пахтадай ачылсын! Акар-чакар болуп агарып-көгөрүшсүн! Биз көз салып жүрөбүз. Оомийин!» – деп бата кылып жиберисти. Ошентип тагдырым көпчүлүк бурган арыктын суусуна окшоп белгисиз нукка түшүп, агым менен аласалып жөнөдү.

– Качан оокат бышырасыз? – Кайнагамдын биздин үйдө жүрүшкөн балдарынын ушинтип алмак-салмак сурашканы жүрөгүмдү эзип бүттү. Күнүнө бир маал кайненемдин колунан чыкканды казанга саларымды билишсе да ушинтип сурашат. Оокат бышаар маалга чыдамдары жетпей өзөктөрү үзө тартып турушканын түшүнөм. Мен деле кеберсиген эрдимди жалап, улам суу ууртап коюп ач курсакты алдайм.

–Тегеле тойбос болушту булар, ата-энеси мага дүнүйө калтыргансып... – деп күңкүлдөп калат кайненем алардын сөзүн кулагы чалса. Кайра неберелеринин бозоргон жүздөрүнө боору ачыгандай үшкүрүнүп коёт.

Чоң уулу мындан үч жыл мурда үйүн күрөөгө коюп банктан на-сыя акча алып, үч баласын энесине таштап, аялы экөө Россияга коммерцияга кетишкен экен. Сооданын көзүн билишпей акчадан кол жууп, үйгө кайтышка каржы таппай жүрүшкөнүн ар кимден угуп калабыз. Өздөрүнөн же түзүктөп кабар жок. Үстөк пайызы өсүп кеткенде кредит берген банк сот аркылуу үйүн алып коюптур.

Кайнагамдын сегиз, он жаштагы эки уулу, беш жаштагы кызы чоң энелеринин «ырысы жоктор» деп каргап-шилегенин күнүнө нечен жолу угушуп, мусапыр болуп жүрүшөт. Алардан бетер ырысы жоктун бири мен дейм ичимден. Мен сүйбөгөн, же мени сүйбөгөн үй-бүлөдө кунарсыз жашоо кечирип келатканыма жарым жылдан өттү. Көңүл чаппаган турмушумда мени алаксыткан кайнагымдын кызы Кенже болду. Балалык кыялдан арыла элек наристе кыз мага эркелеп, ата-энесине кусалыгын жазат. Бүгүн 6-класста окуган агасы Азимге орус тилден үй тапшырмасын аткарууга жардам берип жатсам:

– «Самара» кыргызча эмне болот? – деп сурады. Ата-энеси жүргөн шаардын атын тумардай кылып жадына катып алган бечара кыз ар бир жолу айтып калуунун ыгын табат.

– «Самара» кыргызча «Самара» эле болот. Аябай чоң, кооз шаар. Шоколад, печенье, оюнчуктар көп сатылат. Апаңдар келе жатканда сага да ала келишет. Ошон үчүн акчаны кө-өп таап, силерге белек алыш үчүн иштеп жүрүшөт.

Биздин сөздөрүбүзгө Азим менен Кадыр да кулак түрүшүп, көздөрү кубанычтан жайнай түшүшөт. Аларды көрүп өзүм деле өмүр бою көрбөгөн ата-энемди көңүлүмдөн чыгарбай, бир көрсөм деп зар болуп келатканымды ойлойм.

Кечке жуук баарыбыз күткөн тамак бышканда чөмүчтү кайне-неме карматам. Ал чоңго чоңдой кылып өзү бөлүштүрүп куят. Жа-рытылуу деле оокат эмес. Көбүнчө буудайдын кара унунан эти жок

кесме жасап, араң май жыты бар сууга салып бышырам. Же жалаң пияз менен картошкадан пиява, дүмбүл менен буудайдын көжөсү. Кээ күндөрү корго көөмп бышырган дүмбүл менен картошка жеп алабыз. Кезерип ачка жүргөн бизге кандай оокат болсо деле ширин сезилет. Толо куюлган кесе эң биринчи Назарга тиет. Баарынан кийин мага келгенде чөмүч казандын түбүн какырап кырып калат. Анан кайненем нан салынып кулпуланган үкөктү ачып, ар бирибизге бир сындырымдан жетерлик нан алып чыгат. «Ушуга тобо дегиле. Айлап нан көрбөгөндөр толуп жатат» – дейт кайненем үзүп-булкуп жеп киришкен балдарды карап актангандай. Азим менен Кадыр өздөрүнүн үлүшүн көз-ачып жумгуча түгөтүп коюшуп, менин колумдагыга үмүткөр тиктеп калышканына туруштук берүү өтө кыйын. Бир-эки тиштеп зорго үлгүргөн нанымдын калганын экөөнө бөлүп берем. Назар мунумду жактырбай акырая тиктеп тим болот.

– Жаман үйрөттүң буларды. Өзүң эле жей бербейсиңби, – деп кейимиш этет кайненем. – Шаарда өссөң да илгерки келиндердей экенсиң бармагына ченеп тамак жеген.

Менин кайненеме жаккан жалгыз нерсем ушул болду. Кылган-эткенимден тынымсыз өөн таап күңкүлдөй бергенине бышыкулак деле болуп бүттүм окшойт. Жаңыдан келин болгонумда аталаш кайнагамдын кемпири Сурма эне ээндетип туруп насаат айткан: «Алмадай жаш экенсиң, кызым. Бешенеңе ушуну жазып коюптур. Кайненеңдин кыялы саал чукул. Жаш кезинен жесир калып, эки уулун жалгыз бой чоңойтом деп жүрүп түгөнүп бүткөн. Эрден эрте ажыраган ургаачы сөз көтөрүмсүз болуп калат. Бир сөз аздык, эки сөз көптүк кылат. Кагып-силккенине терикпей, үндөбөй эле кой, кагылайын. Жашсың. Турмушту бардаш кылсаң жеңесиң».

Сурма энеге «чоң апа» деп имерилип, ылым санап калганымдын дагы бир себеби бар. Шатыра-шатман түз сүйлөшкөн шайдоот тоолук зайыптарга окшобой, өзүнө жарашкан ыйбоолуу майиндиги, жумшак назы менен өзгөчөлөнүп турчу. Мага дайыма жан тарта мамиле кылчу бул мээрбан кемпир менен жоош-момун чалын айылдыктар «чөлдүк» деп коюшат.

Алар бул кыштакка мындан беш жыл мурда Ош жактан көчүп келишиптир. Кайнагамдын ата-теги ушул жердик болсо да, жигит кезинде армиядан кийин Ош жакта иштеп, үй-жай күтүп калып калат. Ата-энесинин көзү эрте өткөн кайнагам айылына көп деле каттабай, бара-бара тууган-уруктан алыстап, жат болуп кеткен экен. Пайгамбар жашына жеткенде гана туулган жерге күтүүсүз көчүп келгенин ар ким ар кандай сөз кылчу. Көбүнчө Ооган согушунда дайынсыз жоголуп кеткен жалгыз уулунун күйүтүнө байланыштырышат. Алардын үйүнүн төр дубалына кагылган мыкта бир патир нан

салынган ак баштык илинип турганын мен да көргөм. Уккандарыма караганда кайнагамдын үйлөнө элек уулу Ооган согушуна жөнөрдө ага ушул нанды тиштетип, анан аман-эсен кайтып келишине ырымдап илип коюлган экен. Нан салынган баштыкты көргөн сайын Сурма эне менен кайнагамдын баласы табылып келип калса экен деген кыялга арбалчумун. Мага жан тартышып, кызындай көрүшкөн бул үй-бүлөгө мен да жакшылык кылсам дегенде эки көзүм төрт. Ошондуктанбы, алардын уулунун тирүүлүгүн баарынан көп тилеген мен болсом керек. Тилеп гана тим болбостон, айылга кайтып келгенде биринчи мен көрсөм, чоң апамдарга биринчи болуп сүйүнчүлөп кубантсам деген купуя кыялга жетеленип да жүрөм.

Чоң апам – аптаптуу Кара-Суунун кызы. Төрөлүп-өскөн жерибиз бир болгон үчүнбү, экөөбүздө каны-жаныбызга сиңип калган жакындык бардай. Аны көргөнүмдө, же сүйлөшсөм жүрөгүмдө кусалык болуп жашап жүргөн чөл жерине сагынычым жазыла түшкөнсүйт. Кара-Суунун кеңирсиген түздүгүн, көгүш түтүн каптагандай мунарланган закымын, дыйкан талааларынын жытын, мейкиндиктен не чыкканы, не батканы билинбеген күндүн таптуу нурун, улуу-кичүүгө «сиз» деп кайрылышчу майин адамдарын, иймениңки ургаачыларын эстейм.

Жашы жетимиштен ашып калса да кагелес узун боюн жаш келиндердей буралта басып, мойнуна кош-коштоп бермет, шуру мончокторду тагынып, эки билегинде күмүш билериктер жаркылдаган ажарлуу, сөөгү таза эне карылыкка алдыра элек. Капкара бажырайган көздөрү балбылдап, кол менен кынап жасалгандай татына ээги, куюлуп түшкөн кырдач мурду дагы эле болсо кайра-кайра карагыңды келтирет. «Чоң апам жашында укмуш сулуу болсо керек?» – деп ойлоном. Карыса да өчпөгөн ушул ажары менен көзгө көрүмсүз сары чийкил чалына кантип турмушка чыгып калды экен таң калганым андан бетер. Бирок кепке жок, «кой оозуна чөп албаган» момун кайнагамды качан болсо «сиз» деп тергеп, алдынан кыя өтпөй ызааттап турат. Чай куюлган пияланы сунса да колун бооруна алып өйдө карабай, ийилген бойдон узатып, абышкасынын кирпич кагышынан бери сезип-туйганы, жакасына кир жугузбай сылап-сыйпап караганы абысындарына түгөнгүс ушак-айың болуп келет. «Чалынан башка кимди ардактайт эле баласы болбосо...», «Экөө жалгыз олтурушуп бири-бирин кашылашып көнүп калышыптыр» деген сөздү экинчиси улап: «Ушул «Сары тиш» акем да кудай урган экен, бир аялдын көзүн карап туяксыз өтүп кете турган болду. Чөлдөн көчүп келишкенде «үйлөн» дешип кулак кагыш кылгандар менен урушуп кетчү...» «Уулунан күдөрлөрү үзүлгөндөй эмес...» «Таң ай, тирүү болсо он жылдан бери келет эле да...»

Бир адамдын турмушундагы оош-кыйыш эмне үчүн кээ бирөөлөргө түгөнгүс эрмек же көзүнө түшкөн көк таш болорун анда мен түшүнчү эмесмин. Ушундай жөнү жок сөздөрдү уккан сайын бул адилетсиздикке жаным кашайып, мен билген дүйнө эки жээкке бөлүнө түшчү: анын бир жээгинде чоң апам менен кайнагам, ал эми экинчи жээгинде кайненеме окшогон өзү да бактысыз, башканын да бактысын көрө албаган көр пенделер.

Чоң апамдын насааты жадымдан чыкпагандыктан, кайненемдин кычык сөздөрүнө көңүлүм ооруса да каяша кылбастан, айтканын жасашка аракеттенем. Кышында отунду үнөмдөп, баарыбыз бир бөлмөдө жашап жаттык. Энем ар кимдин ишин алып, жүн тытып, ийик ийрийт. Эрте менен бир маал жаккан тезек отундун ылымта табын талаша печкени тегеректеп олтуруп, ага кошулушуп жүн тытышабыз. Бара-бара ийик ийригенди да үйрөнүп алдым. Ишин кылдыргандардан мынча бер деп соодалашыш жок. Өздөрү билип эле ийрилген жиптин бир суурумуна 25–30 сом беришет. Кээде акчанын ордуна бир табак ун, курут, сүзмө алып келишет. Кайненем ага деле кайыл. «Ушул болсо да ырыскы» деп көздөрүнүн шоросун агызып, үч бүгүлүп олтуруп жасаган мээнети кайткандан бетер жарпы жазыла түшөт.

Саар-кеч суу алып келгени чакаларды көтөрүп алып, дарыяга жөнөгөнүмдө гана сыз, караңгы үйдүн демди кыстыктырган абасынан бошонуп жеңилдене дем алам. Калың түшкөн карга көмүлүп, сүткө чайыгандай аппак жана таза дүйнө, бубактаган бак-дарактар, тапталган жолдун бут алдымдан кычыраган тоңгологу, бети-колумду каарыган аяз ойлорумду жарытып ийгенсийт. Зоока-таштары менен бирин-серин бадалдары гана чыбырала болуп көркүн бузбаса, ак мрамордон тургузулган ак сарайга окшоп Бекзоо тоосу бет алдымдан заңгырайт. Карга көмүлүп жапыз боло түшкөнсүгөн үйлөрдүн морлорунан чубалжыган түтүндөр бири-бирине кошулушуп, туманга окшоп каалгып барып, анан көккө сиңип кетет. Айыл арасында баскан-турган аз. Бул маалда аяздуу сууктан баары үйгө качышып, кыштын беймарал күнүн очок жанында өткөрүшөт.

Эки чаканы дарыянын жээгине коюп, чет жакасын каптаган көк жалтыр муздун алдынан шулдурап агып жаткан суунун дабышын тыңшаганды жакшы көрөм. Кышында тоо суусу ансайын көк кашка тунук көрүнүп, таштан-ташка урунуп, кайнагандай ак көбүктүү шарынан буу көтөрүлөт. Капаста буулуккан сезимдерим бир аз жаңылана түшкөндөй көңүлүм сергип, үйгө кайтышка шашпай, чакаларды кайра-кайра чайкап, чөмүч менен бириндетип сузуп толтуруп, суу жээгинде көпкө кармалам. Токтобой агып жаткан дарыянын агымын ээрчий карасам, дилимди дайыма өйүп жүргөн

ой келет: «Мени алдыда эмне күтүп турар экен?» Биротоло ушул турмушка турук алып калышка жүрөгүм ынабайт. Жетереме жете электигимди билдирген канаттуу ойлор алда кайда алып учат. Өзүм издеген бакытты кайдан издеп, кайсыл жолго түшөрүмдү билбесем да белгисиз кусалык сүлүк курттай соруп, жанымды жай алдырбайт.

Бир күнү суу жээгинде олтурсам, окуучуларым мектепке өтүп баратышыптыр. Мени көрүшүп жаныма чуркап келишти. «Эжеке, сиз эле окутуңузчу бизди?! Ысак агай сиздей окута албайт экен. Уруша берет. Качан келесиз? Жүрүңүз?» – дешип энтелешип кете албай турушту. Алардын ысык ыкыласка балкыган тунук көздөрү ыйлагымды келтирди. Ананайындарым, мага да силерсиз бир нерсе жетпей, жүрөгүмдү сыздатып жүргөнүн билер бекенсиңер... Практикам бүткөндөн кийин же окуудан жок, же иштен жок бир көрпөндөгө айландым. «Жазында картошка сатканда пул менен барып диплом алып келесиң», – деп Назар Ошко жөнөтпөй койгон.

«Картошка сатканда» деген сөзгө баарыбыздын үмүтүбүз байланган. Үлүшкө тийген 15 сотых жерге картошка эгишип, ошону менен жан сакташат экен. Күзүндө казып алышканда жарымын буудайга айырбаштап, калганын жазында сатуу үчүн ороого көөмп коюшат. Картошка сатар маалды майрамдан бетер чыдамсыздык менен күтүп жүрдүк. «Картошканын пулуна эң биринчи буудай алып коёлу. Бышыкчылыкка чейин дагы көп бар», – деп кайненем оозунан түшүрбөсө, кайнагамдын чоң баласы Азим: «Менин спорттук костюмум жок, физкультура сабагына киргизбей жатат» – деп кулак кагыш кылат. Кадырдын да батиңкеси, сумкасы жыртылыптыр. Кенже болсо «печенье жеймден» башканы айтпайт. Мен ичимден окуумду ойлойм.

Диплом алып келип, кайрадан мектепке иштесем деген купуя тилегим гана жашоомду жарытып турбаса, турмушумда андан башка кубаныч жок. Назар экөөбүздүн жубайлык мамилебиздин жүрөк жылытпаганы бул өкүнүчүмө кошул-ташыл. Армиядан келгенден бери айылда иш жок колоңдоп бош жүргөн Назар кечке бозо уулап, же карта ойноп күн кечкиртип, жатар конок болуп үйгө кайтат. Көбүнчө кызымтал. Эр болуп корчоңдоп буйра сүйлөп койгону болбосо же сөзүнүн, же сезиминин табы жок. Жакшы көрүп, ичи эзилип караса, тамаша кыял сөз айтып, эркелешсек деген тымызын эңсөөм, жан биргеликке талабым азапка айланып баратат.

Жашоомдун жаңы ой-кырына көнгүчөктү кыш да аяктап, калың кар түбүнөн эрип бөксөрүп, күн жылымтык тартты. Сууктун мизинин кайтканы дарыядан суу көтөрүп келатканымда жүзүм менен колдорумду сайгылаштырып тоңдурбай калганынан байкалат. Тоонун кышы биринчи айыл ичинен чегинип, анан өр таянарын

байкадым. Короодо, бактын ичинде ала чокул болуп эрип бараткан карды сүйүнө карайм. Айылдын топурак жолдору чалчыктап, ылай белчеден чыгат. Баары бир келаткан жаз мага жакшылык алып келчүдөй купуя үмүткө делөөрүйм.

– Эми үзүмчүлүк маал келет, – деп бушаймандана сүйлөнөт кайненем. Жыртылган маасысын жамап, көр өңдөнүп олтуруп да ою ордунда эмес. Шоона сапталган жообалдызды өчөшкөндөй булкуп тартам деп бармагын тепчип алып, кокуйлап кирди. Жарыктык, ал да качандыр жазды өрөпкүп тоскон учуру болду бекен?! Жамаачы салынган көйнөгүнөн бетер өңү тозуп бараткан кемпирди тиктесем мен да жашоодон түңүлө түшөм. Балпайып балдарынын доорун сүрөр чагында көроокаттын убайымын тартып, карып болгон ушундай карылыктан кудай сактасын. Күн өткөн сайын 3–4 кап буудай турган бөлмөгө кирип-чыгып, бир кулагы Россияда жүрүшкөн уул-келидине түрүлсө, экинчи кулагы Ошто картошканын баасы канча экендигин тыңшап тынчы кетүүдө.

Амал айы аяктап, күн узарып, эрте жаздын сары чубагынын ууз жыты каптады. Кышы бою ным топтоп, балкылдап көөп турган жерди тээп кылтыйып баш баккан көктөмдүн көгү тез эле өйдөлөнүп баратат. Оор кыштан арык-торук чыккан мал талаадан көк кубалап оттоп, ирденип калды.

Бирок жаз менен кошо айылды аралаган «имиш, имиш» кутубузду учурат. «Элдин баары ороосун ачаар маал болуп, картошка кыштагыдан да арзандап кетиптир. Чоң-Алай менен Ноокаттан жүктөп келишип, базарды толтуруп салышыптыр», – деп келип жатышты Ош, Кара-Суу жакка баргандар. Ага чейин чөл жактан КамАЗ, «ЗИЛ» автоунаалар менен убай-чубай келишкен алыпсатарлар: «Дүңүнөн бизге саткыла кеч боло электе. Быйыл картошка көп, арзанчылык болот. Дагы түшөт баасы», – дешип үй кыдырышып жүрүштү. Бул сөзгө ишенер-ишенбесин билишпесе да айылдагылар шашылып калышты. Кээ бири кызыл кулактардын айткан баасында өткөрүүгө аргасыз болушса: «Булар алдап жатышат» – деп моюн бербей, базарга өздөрү аттанышкандары да жок эмес. Назар да ороону ачып, урукка делген майда картошкадан башкасын капка салып, таң заардан Кара-Сууга жол тартты.

Үч күндөн бери көзүбүз жол тарапта болуп, Назарды күтөбүз. Ал кечиккен сайын оюбуз ардемеге кетет. «Пул колго тийгенде ичип алды бекен...» – деп кайненем бир орунга олтура албайт. Бүгүн эрте менен таң жарып келаткан үрүл-бүрүлдө намазын күндөгүдөн узакка окуганын байкадым. Жайнамаздын чекесинде бутун куушуруп олтурган тепкедей кемпир алакан жая күбүрөп-шыбырап, Алладан бала-чакасынын эсендигин, өмүрүнүн узундугун, жамандыктан

калккалап, жакшылыктарга туш кылышын, ырыскыдан өксүтпөсүн, азгырган жин шайтандын жолун бөгөшүн кайра-кайра тиленип муңканып жатты.

Өмүр бою жесирликтин ташпишин тартып, эки уулун чоңойтом деп жанын сабаса да мээнети кайтпай, карыган чагында да чекеси жылыбаган куу турмушка кор болгон карып жаны дагы эле Кудайдын кайрымдуулугуна, башына тартса этегине жетпеген бейооба турмушта жетим-жесир, мискин-карышка мээр төгөр ырайымына ишенип, бар үмүтүн жеткирем деп алакан жайып олтурат.

Мен билген демейдеги тажаал, көржемечил кайненем жок. Момун пендеге айланып, ичине батпаган арман-күйүтү көз жашына чыгып, сүйөнөрү бир Жараткан болуп, чын ыкластан табынган үнүндөгү жумшак кыраат, муңдуулук жанды көшүлтүп алдейлейт. Энемдин узакка созулган дубасын жууркандын алдынан тыңшап жатып, өзүм жөнүндө ойлодум. Менин таянар-жөлөнөрүм ким? Капкараңгы туңгуюктан кантип чыгуунун жолун таппай карайлап келатканымда кандайдыр бир улуу күч ушул жарыгы жок жашоодон, чала тоют кунарсыз турмуштан куткарып кетишине ишенгим келет. Кайненеме окшоп намазга жыгылып, дуба кылганды билбесем да менин да Кудайдан башка ишенерим жок. Канткенде Көкө Теңирге жол табам? Эгер ал бар болсо жетимсиреген үнүмдү угуп, мээримин төгүп аяр бекен?! Терезе туштагы өрүктүн бутактарына түнөгөн парандалар таң менен кошо чукуранышып ойгонушуп, адегенде бириндеп, доош салышып, анан жапырт үн алыша баштаганда төшөктөн суурулуп сыртка чыктым. Кайненем дарыя жактан келатыптыр. Мени көрүп:

– Бетинди тез жууп, камыр ачит. Жети нан берип коёлу, – деди. Анын бул ырымын базарга кеткен баласынан көңүлү тынчыбай санаасы санга бөлүнүп турганына жорудум. Май токок бышырып, жакын арада жашашкан коңшуларды чакырдык. Алар чай ичишкенче базар жайын сөз талаша сүйлөп жатышты. Аталаш кайнагамдын кемпири Сурма эненин уккан кабары бардыгынан жаңы экен.

– Бүгүн Табып акемдин уулу келиптир Оштон. Картошка өтпөй жатыптыр. Чайкоочулар Чоң-Алайдан машине-машина кылып жүктөп келишип, базарды толтуруп салышыптыр дейт. Дагы бир алыс жактан поюз менен да келген имиш.

– Быйыл сабиз менен пияз пул экен. Алды 20 сом. Начары 7–10 сомго чыгыптыр. Өткөн жылы алар арзан болуп, эч ким албай, кабы менен чиритип төгүшкөн. Ошого быйыл аз эгишип, баасы көтөрүлгөн тура.

– Биз болсо картошка эгип көнүп калган экенбиз, арзан-кымбат болгонуна карабай жылда эгип жатабыз.

– Деги буудай кымбаттай элек бекен? – Кайненем чочулай сурады. Ага аялдардын ичинен бирөө жооп берди.

– Жети сомго чыгыптыр. Дагы кымбаттайт. Буудай бышкыча дагы көп бар.

Эми сөз буудайга өттү.

– Күзүндө алган буудайыбызды кышы бою эле жеп койдук. Эми чалым экөөбүздүн пенсиябыз унга зорго жетип жатат.

– Каримдин баласы кечээ Оштон апа-атасына эки чыпта ун алып келип берди.

– И-и, оңуп калышкан турбайбы нанды кеңири жешип. Алар да көп бүлөлүү. Ошол баласы карамдуу чыкты, бечара.

Баары ундуу болгон үй-бүлөгө суктанышкандай чайды үндөбөй ууртап калышты. Аларга чай куйганча эки кап уну бар үй-бүлө бир айга болсо да бактылуу экенин ойлодум. Кара курсактын камы, ачкадан өлбөгөндөй тиричилик... Бул араңжан күн өткөрүүдөн башка да жашоонун бөлөк кыйыры, жыргалы барбы?

Назар бир аптадан кийин келди. Зым менен чырмап алган каптарды кире беришке ыргытып коюп, бутун чечип үйгө киргиче баарыбыз жетине албай шынаарлап жүрдүк.

– Ии, белиң бош окшойт, – деди кайненем ындыны өчүп.

Назар түнөргөнү жазылбай, колундагы баштыкты апасына карматты. Аны шашыла оодарган кайненем балдарга бир уучтан мом-посуй, пряник бергенден кийин:

– Калганы күрүч, туз, чай экен, – деп оозун бууп сандыгына салганы алып жөнөдү.

Күйөөм алдына нан менен ысык чай койгондон кийин гана маанайы пас чолуп-чолуп күңкүлдөп сүйлөп, базар жайын айтты. Кара-Суунун дүң базарында картошка жыйылып кеткенин, мурда машинеден түшүрө электе колдон талашчу алыпсатарлар эми чети-нен тандашып, ит арзанга баалашканына чыдабай өзү олтуруп бир аптада зорго сатып түгөткөнүн түшүндүк.

Койнунан бет аарчыга оролгон тутам акчаны апасына алып чыгып карматты эле кайненем аны санаганча шашты. Эскирген, кирдеген майда акчаларды титиреген туурук манжалары менен бириндетип санап бүткүчө баарыбыз демибизди ичибизге алып, көзүбүз өтө тиктеп турдук. Кайненем аягына чыккандан кийин ишенбегендей кайра башынан түшүп эсептеп кирди. Өңүнө көлөкө түшүп, бырыштары кат-кат көбөйүп, нуру качып баратат.

– Ушул элеби? – деди уулуна эки анжы тиктеп.

– Ушул болбогондо калганын катып алды дейсизби?! Ичпей-жебей, бир байпак албай алып келдим.

Көптөн күткөн үмүтүбүз таш капканына зээнибиз кейип, мостоюп калган бизди көрүп ызалангандай дагы корс этти: «Жарым пулуна болсо да эптеп сатып келгениме кудайга шүгүр дегиле. Элдер чиритип

кабы менен төгүп жатышат». Анан ачуусун токтото албай кабагы түйүлгөн бойдон сыртка чыгып кетти. «Эми ичет» – деп ойлодум.

Сууга барганы чакаларды алып артынан чыксам чын эле шылкыйып «комоктор» жакка кетип баратат. Башы эңилип, буту-колун жаны жоктой бош таштап илкип бараткан күйөөмдү карап туруп биринчи жолу аяп кеттим. Ташты омкорор каруу-күчү бар эркектин ишсиз жүргөнү курусун. Бекерчиликтин ичтен жемирип жеген санаасына уйпаланып жүдөп жүрөт. Анын үстүнө өзү курактуу жигиттер айылда аз эле калыптыр. Баары Россия, Казакстан, бери дегенде Бишкекте соодада, курулушта, же тамекиде иштешет экен.

Алардын кээ бири айылга айлап-жылдап бир келип калышса, Назарды издешип, биздин үйгө да тийип өтүшөт. Чет элдик машинелери жаркырап, кундуз тебетейлерин кайкалата кийишкен, дублинка же тери тончон «коммерсанттар» Меккеден кайтышкандан бетер эрдемсишип, сооданын не бир шумдук «миң бир түн» жомокторун айтып олтурушса ооз ачылат. Аялдарынын ар бир салаасында алтын шакек, моюндарында «трост, зымдар», кулактарына да алтынды кош-коштоп илип алышкан.

Дасторконго кара нандан башка эч нерсе коё албаганыма арданып турган жаным аяштарымдын өйдөсүнгөн текебер көз караштарына тымызын ызаланам. Билдирбейин дегеним менен аларга теңата болуп мактана турган эмнем бар. Назардын да жылдызы түшүп, ичинен кичирейип турганы сезилет. Экөөбүз чакырылбай келишкен досторду көп деле сүйө бербей, сөздөрүн угушка да куштарлыгыбыз жок. Куру сыпайыгерчилик менен коштомуш болобуз. Алар кеткенден кийин күйөөм да коммерцияга бара турган болуп оолугуп калат. Антсе энем асман-айга түйүлүп тыя кетет: «Сен шүк отур! Акендин талаада жүргөнү жетет! Мен өлсөм да топурак сала турган бирөө болсун колумда. Менин пенсиям менен жашап турарбыз, анан да кудаидын айтканы болор...»

Мен ойлогондой эле ошол күнү Назар үйгө мас болуп кеч кайтты. Кайненем эчак жатып алса да аркы-беркини ойлоп, уулунан кам санагандай, уктай электиги байкалат. Мен чыракты өчүрбөй күйөөмдү күтүп олтурдум. Биз бирге жашагандан бери көңүлүн алайын дегеним да ушул. Нике кайып баш кошкондон кийин аяй турганы менмин да деген ойго багындым.

Кесеге куюлган оокатты печкенин табына кармап, дасторконумду белендеп жайып койгом. Сырттан дабышы угулганда алдынан утурлап, жылуу жүз менен эшик ачтым. «Кечиктиң го?» – дедим наздана жылмайып. Үтүрөйүп келаткан Назардын жүзү өзгөрүп алдастай түштү. Менин бул мамилеме ишенип-ишенбеген тейде үйгө кандай киргенин да байкаган жок. Колдору өзүнөн өзү сунулуп мага умтулуп

баратат. Уулунун келгенин билдиби, ушу тапта кайненем жаткан жеринен оодарылып, акырын жөтөлүп койду. Назардын төшүнөн түртүп, боюмду тартып алсам да астейдил илбериңкилик менен алдына оокат коюп, демдеген чайымды кош колдоп сунуп жароокерлендим. Көңүлү чөгүп турганда жакын адамыңдын жан тартканынан өтөр эмне бар. Аны аяганымдан үйрүлүп түшүп жатканымды Назар да түшүндү. Кызымтал кезинде кимгедир ызырынып сөгүнө берчү адатын бүгүн унуткандай момурап олтуруп тамагын ичти. Мастыгы аралаш кумарлуу көз караш менен кайра-кайра тиктеп коёт.

Төшөккө жатканыбыздан кийин Назар мени кучагына ала кулагыма шыбырады: «Сага атыр алып келдим эле, ме, куюнуп алчы?..» Кичинекей кооз флакон мупмуздак болуп алаканыма тийгенде көкүрөгүмө басып өрөпкүй түштүм. Жыттуу атыр кайсыл аялды куштарлантып, энги-деңги кылбасын. Анын үстүнө биз үйлөнгөндөн бери мага атап белек бергени да ушул. Ага ыраазылыгымды мойнуна колдорумду ороп, ысык сүйүшүм менен билдирдим. Бул түн менин эт-жүрөктү элжиреткен назик сезимимди ойготту. Аялдын делебесин козгош үчүн эң биринчи жүрөгүн жылытыш керек тура. Кайненем менен балдар жаткан тар бөлмөдө дем алуудан кысынса да от-жалын чулгаган денелерибиз кыналышып, үн-сөзсүз өпкүлөшүп жаттык.

Картошканын уругун апрелди ортолотуп жерге көмдүк эле, май айынын аягында эле топурак жарып чыгып, бат эле жалбырак жайып түптөлүп баратат. Өткөн жылы арзанчылык болсо, быйыл баасы кымбаттайт деген болжол менен үлүш жердин бардыгына картошка эктик. «Голландиялык сорт экен, кеседей чоң-чоң болот имиш. Күзгү түшүмгө насыяга берип жатыптыр», – деп Назар бир чыпта алып келген урукту да өзүнчө жерге олтургуздук. «Эгерин эктик. Эми түшүмү кароодон болот. Кетмен тийген сайын өсөт» – деп кайненем жан үрөйт. Биринчи чабык башталганда биз менен кошо талаага барып, «андай чап, мындай чап» деп тескей берип уулунан да кагуу жеди. Кадыр менен Азим отоо чөптөрдү жулуп беришсе, Назар экөөбүз түбүн жумшартып жаттык.

Жазында ушул жердин баарын күрөк менен басып чыкканыбызда бир сыйра канталап, анан берч болуп катып калган алакандарым кетмендин сабына өйкөлүп кайрадан сыздатып ачыштырат. Бул дартымды кимге айтат элем. Жаман көрүнбөйүн деп тиштене чыдап, баш көтөрбөй кетмен шилтейм. Ошентсем да Назар оюнубу, же чыныбы:

– Иш кылганды билбейт экенсиң, – деп мага тырчайт.

– Карачы, – дейт коңшу үйдүн күрс-марс келинин көрсөтүп, – Күйөөсү төрдө эле жатат кыймылдабай, катын деген ошондой болсо...

– Шаардык «ак колго» калып, сага эле кыйын иш болгон экен... Дагы эле кеч эмес. Синди-пиндиси жок бекен, сурап көрбөйсүңбү...

Назар какшыгыма териккендей кетменин ыргытып ийип, «комоктор» жакка басып кетти. Эми ошол бойдон кечке жоголуп, ичип келет. Арак ичине киргенден кийин ага сөз айтып болбойт. Мен түгүл энеси да кулагын жапырып, алдап-соолап талаадан кетирип ийиштин амалын кылат.

Иш башталганда кайненем сандыкка каткан май-курутун алып чыгып, ичкен жегенибиз түзүгүрөөк боло баштады. Эзилген курутка сары май, жупка салып берет ток кармайт деп. Пенсиясы тийген күнү дүкөндөн күрүч да сатып келип, аш демдеп да жедик.

Бирок эми менин тамакка көөнүм чаппай, ачуу кермек даам көкүрөгүмдү кыжылдатып, кыйналып жүрөм. Жаным жер тартып, көздөрүм караңгылашат. «Бул эмнеси?» – деп адегенде чочулап, бирок ич дартым ичимде болуп, эч кимге айткан жокмун. Айтсам деле бапестей турган ким бар. Бир күнү кечки тамакты бышырып, казанды отко чыгарарым менен эшикке шашыла чыгып окшуп жатсам, кайненем көрүп койду. «Ий, боюңда барбы?» – десе чочуп кетип, дендароо боло түштүм. «Балалуу боломбу?» Бул кабарга сүйүнөрүмдү же күйүнөрүмдү билбедим. Перзент төрөп, аны багуу али кыялыма келелек. Бирок ошол күндөн тартып, ичимдеги баланы ойлой баштадым.

Картошканын экинчи чабыгы чөп бышкан маалга туш келди. Күйөөм тоодогу үлүш жердин чөбүн оргону Азимди кошо алып кетип, оорчулук жалгыз өзүмө түштү. Жамгыр өз убагында жаап, маалында суу ичкенгеби, же голландиялык сорттонбу, сабагы өскүлөң болуп, бутка оролошуп, чабыш да кыйын экен. Жөөк ала турган да убак болуптур. Кетмендин сабын кыска кармап, түбүнөн кертип албайын деп, эки бүгүлүп иштеп жатып, жонумдан тер кетип, белим сыздайт. Жалгыз адамдыкы арбыбай, жарымы да чабыла элек талааны карасам жүрөгүмдүн үшүн алат. Эки-үч күндөн кийин буттарым шишип, колдорумдун каруусу калбай калыптыр. Денем да кызып, башым лукулдап ооруп чыкты. Тамандарым ысып-күйүп сыздаганда галошту чечип алып жылаңайлак жүрдүм. Иштин аягына кантип чыкканымды билбейм, бирок эки күн мурда башталган ысытма мени алып жыкты. Акыркы жөөк түгөнгөндө огороддун четине кулап түшүпмүн. Үйгө көтөрүп келишип, төшөккө жаткырышканда денем өзүмдүкү болбой абада каалгып, аңга-дөңгө урунуп, будуң-чаңдын арасында чабалактап бараттым...

«Күн өтүп кеткен окшойт» – деп кайненем улам төбөмө суу чүпүрөк тартып, карандай кордо ичирип, эки-үч күн жаткандан кийин кайра тириликке аралаштым. Ичим күндөн-күнгө чоңоюп баратат. Жүрөк алдымдагы бала тез-тез кыймылдап, чирене тээп койгон сайын энелик жылуу сезим боюма тарайт. Кандай күндө калсам да перзентимди эч качан таштап кетпейм, бул жарык дүйнөдө аны бактылуу кылуу үчүн бардыгына кайылмын деп чыйралам. Сурма эне көргөн жерден боор толгоп: «Качан жентек жейбиз? Аман-эсен төрөп алчы?» – деп көңүлүмдү кушубак кылып коёт. Андан башка менин төрөлө турган балам эч кимди кызыктыра элек. Назар экөөбүз бул жөнүндө сүйлөшкөн да жокпуз. Тун наристем сүймөнчүксүз болуп жарык дүйнөгө келерине ичимден сыздайм.

Август айынын аякташы менен кошо күн да салкындап, күздүн мелүүн илеби сезиле баштады. Эрте-кеч кадимкидей чыкыроон суук ичиркентет. Чөбү орулган, эгин жыйналган аңыздар эчак эле саргайып, тоолордун жылга-жыбыттарынын жашыл майсаңы жаңыдан кыярып келатат. Алма-өрүк, картошка бышкан коңур күздүн бышыкчылыгына жеттик.

Картошка казууну баштар күнү кайненем таң эртелеп май токоч бышырып, баарыбыз ортого коюп жегенибизден кийин куран окуп, дуба кылды да: «Эми ишке түшкүлө, бир жума катуу иш болот», – деди.

Быйылкы жайда аба ырайы жакшы болуп тургандыктан картошка түшүмдүү болуптур. Бир түптөн он-он беш баш чыгып жатты. Адегенде саргайып куурап калган сабактарын бир сыйра оруп алгандан кийин Назар экөөлөп каза баштадык. Кадыр менен Азим топурак менен кошо жайнап калган картошкаларды теришип, талаанын четине үймөк кылып үйүшөт. Кайненем анын жанында олтуруп алып чоң-кичинесин, таза-чиригин бөлүп каптарга салып жатат. Кичинекей Кенжеге да иш табылды. Артыбыздан калбай бутубузга чалышып, жаңы түшүмдөн түрдүү фигураларды таап, аны ар нерсеге окшоштурат.

– Мына бул атам, бул болсо апам, – деп адамдын башына окшош эки картошканы кечке кучагынан түшүрбөй жүрдү. Анын сөзүнө ишенгенден бетер Азим менен Кадыр да карындашынан талаша кетишип, ыйлатып алышты. Кенженин сөзү кусалыктарын козгоду окшойт, ата-энелерин кечке эстей беришти. Кадыр газетадан калпак жасап кийип алса, үкөсү: «Атамдын калпагына окшош экен» – деп жашылданган көздөрү менен кайра-кайра тиктейт. Анан да үчөөнүн калпак жөнүндө сөздөрү көпкө чейин басылбады:

- Атам калпакты минтип көзүнө түшүрүп киет эле...
- Саарлап мал караганда калпак кийчү...
- Түнү суук болгондо да чечпей жатат эле.

Бири-биринен сөз талаша эскеришкен сайын үндөрү букка толуп чыгат. Мен аларды кантип жубатарымды билбей жүрөгүм эзилип турса, Назар «корс» этип бир тийди: «Эй! Атаң-патаңарды урайын силердин! Үндөбөй тез-тез иштегиле!» Эркектердин баары эле ушундай таш боор болобу? – деп көңүлүм сууп ойлодум.

Кечинде кайненем сорттоп салып койгон каптарды ташып, ороого төгүп жаттык. Жык салынгандарды Назар көтөрөт. Чаканыраактарын Азим экөөбүз колдошуп алып барабыз. Анын эртеси ичим ооруп, баланын туйлап кыймылдаганы күчөп калыптыр. Кайненеме айтсам, «иштен качып, арамзалык кылып жатат» дейби деп, дагы кечке кетмен чапканымды токтотподум. Күн батаарда киндигимдин ылдый жагы кескендей болуп, тызылдатып ачышып, суу кете баштаганда бир нерсе болгонун түшүндүм. «Кичине козголуп калса керек, үйгө барып кыймылдабай жат», – деп кайненем үйгө жөнөттү. Үйгө келип да тынч алып жаталбадым. Картошка казгандар түнү чарчап келерин ойлоп, эшик-эликтеги ишти бүтүрүп, кыбырап жүрөм. Ичим толгоодой бурап ооруп киргенде суу кетип, анан кыйлага басыла түшөт. Күндүзү удургуп, туйлаган балам бара-бара тынчып, бар-жогу билинбей баратат.

Ошол түнү уктадымбы, уктабадымбы билбейм. Мени менен кошо баламдын жаны ооруп жатат го деп, алакаңдарымды ичине төшөп, колдорумдан өткөн жылуулук мээримим менен кыйналганын жеңилдетким келет. Мындайда айсыз караңгы түндүн узактыгы ай. Шүйкүмү бузулгандай демди кыстыктырып, көңүлгө капсалаң салат. Бир чети жанымда эч нерсени туйбай коңурукту кош салып уктаган күйөөмө капа болуп, ичимден ансайын сыздайм. Жан күйөр жалгыз адамым таң аткыча онтологонума бир жолу да түйшөлгөн жок.

Таң атканда кайненем менин өң-алеттен кетип турганымды көрсө да: «Бала түшсө, алигиче түшүп калат эле, кетмен чапканыңа күч келип, ооруксунуп калса керек. Эми кудайга аманат», – деп коюп, талаага жөнөштү. Ичимден суу кеткени токтоп калса да, түйүлүп ооруганы ансайын күчөдү. Кыймылдаарга алым жок төшөктө кечке соолуп жаттым.

Картошка казгандар дагы кеч келишти. Аларга зорго чай берип коюп, кайрадан төшөккө жыгылдым. Эми көөдөнүмө аба жетпей, демим кыстыгып, көздөрүм капкараңгы. Ысытмам көтөрүлүп, денем от менен жалын болуп күйөт. Менин түрүмдөн коркуштубу, Сурма энени чакыртышты. Кексе кемпир көргөндө эле: «Тез догдурга алпаргыла!» – деп өңү корккондой түктүйө түштү. Түнү кайдагы машине болсун. Айылдагы фельдшерди үйүнөн чакырып келишсе, ал да: «Райондук ооруканага алып барыш керек» – деп ийне сайып кайра кетти. Эртеси саарлап мени машинеге көтөрүп салышты. Райондун

төрөт үйүндө догдурлардын карбаластап шашылышканынан: «Өз убагында эле алып келбейсиңерби!» – деп күйөөмдү жер-жебирине жеткирип урушканынан, мени аялуу тиктешкенинен абалым өтө оор экенин сезип турам. «Өлсөм балам менен бирге өлөйүн, тирүү калсам балам менен калайын» – деп гана тиледим.

Мени операция столуна жаткырышып, наркоз берерде хирург аял: «Биринчи балаң беле?» – деп муңайым сурап, «ооба» деп баш ийкегенимде кабагы бүркөлө түштү. Эмне болгонун ушул аял билсе керек деп, жүзүнө суроолуу тиктесем: «Эми кайраттанып, өзүңдү бек карман», – деп койдү. Өзү да алда неге кооптуу тейде эриндерин кырча тиштегилейт.

Гаухардын сөзү үзүлүп, кайра улоого күч тапкыча үн-сөзсүз олтуруп калдык. Мен туруп терезенин айнектерин ачып жибердим. Терезенин тушунда конуп олтурган ача куйрук чабалекейдин жубу анжирдин жалбырактарын шатырата силкинтип учуп кетишти. «Чочутуп жибердим окшойт» – деп өкүнө түштүм. «Чабалекейлер ырыстуу үйдү уялайт» – деп коюшкандыктанбы, ушул кушту жакшы көрөм. Үйгө чейин куушуп кирип келсе да кубалабай тим коёбуз. Алардын жеңил канат кагып, зыпылдап учканын ээрчий тиктеп асманга көзүм түштү. Эрте менен эле ачык эле, азыр жукалаң боз булуттар жыш чүмкөп алыптыр. Ай жаңыргандан бери жаан токтой элек. «Айдын пешинен эмес, бешинен корк» деген ылакап бекер айтылбайт тура. Узак кыштан кийин дене-боюбуз жазылып ысый элекпиз. Жайдын күйгүзгөн аптабын сагынып жүрөбүз. Бирок Гаухардын азыр жүрөгү сыздап-күйүп турат деп ойлодум. Муздаткычта турган балмуздактан тарелкага салып алдына койдум:

– Жегин, жүрөгүң муздай түшөт.

– Ырахмат.

Экөөбүз балмуздак жеп бүтүргөнчө үндөгөн жокпуз. Бошогон тарелкаларды ашканага алып барып жуугандан кийин кайра жанына келип олтурдум:

– Балаң эмне болгон экен?

Ичимде 5–6 айлык болуп калган түйүлдүк суу кеткенде эле тум-чугуп өлүп, антип-минтип ооруканага жеткиче ирип бүтүштүр. Өзүм догдурлардын күчүнөн эле аман калыптырмын. Бирок операциядан тирүү чыкканыма кийин аябай өкүндүм. Ургаачы адам үчүн төрөт үйүндө тун баласынан, аны менен кошо энелик алгачкы сезиминен, үмүт-тилектеринен кошо ажырагандан ачуу бактысыздык болбосо керек... Төрөт үйүнүн жандандыруучу бөлүмүндө кесерово болуп төрөшкөн аялдар менен 2–3 күн жаттым. Алардын энелик бактысын көрүү мага азап болду. Жаңы төрөлгөн ымыркайларды апаларына эмизгени алып келишкенде ичимден кан өтөт. Өзүм теңдүү эле келиндердин күйөөлөрү терезенин түбүнөн кетишпей: «Айнектен эле бир көрсөтүп койчу?! Мага окшош бекен?!» – дешип жетине алышпай зарыгып суранышса туулбай жатып жок болгон чүрпөмдүн кайгысына чыдабай, башымды төшөккө ката эч кимге угузбай өксүп ыйлайм. Жарык дүйнөгө келер баланы зор кубаныч менен каалап күткөн үй-бүлөсү барлар кандай бактылуу. А мен болсо күйүтүмдү бөлүшөр, жан күйөр адамым жок басынам.

Он күндөн кийин дарылануум бүтсө да акысын төлөй албай, төрөт үйдө дагы бир жумача кармалдым. Назар мен баш көтөргөндөн кийин: «Акча таап келейин», – деп айылга кеткенден бери дайынсыз. Андан бир күндөн кийин кайненем менен Сурма эне келип кабар алышкан. Ошодон бери артымдан издеп келген эч ким жок. Акыры: «Бир жуманын ичинде келип төлөп кетем» – деп, тил кат жазып, паспортумду кошо таштап, ооруканадан чыктым. Мында бир өксүдүм. Мени үйдө тосуп алып, кубанар адам барбы? Бир оюм ушул бойдон айылга барбай эле кой дейт. Бирок оор операциядан кийин өзүмө жакшы келе албай зорго басып жүрсөм, каралашар эч кимим болбосо, кантип күн көрөм. Ошентип, кайрадан аргасыз үйдү карай тарттым.

Экинчи балам да кесерово менен төрөлүп, жарык дүйнөдө кыркы чыкканга чейин эле жашады. Бир түн гана ысытмалады. Денеси от менен жалын болуп күйүп, көздөрү жумулбай чирене чалкалап, чыңырып ыйлап жатты. Таңга маал дарманы түгөндүбү же бой түзөгөнбү, үнү чыкпай мемирей баштаганда өзүмдүн да көздөрүм илинип кетиштир. Бирөө безге сайгандай чочуп ойгонсом, кызымдын жылуу деми кайтып, муздап бараткан экен...

Эки өлүмдүн тең күйүтүн тарткан жалгыз өзүм болдум. Баарынан да аз күн жашаса да балапан жытын искеп, эмчегимди эмизип, энелик мээримим түшүп калган экинчи баламдын кайгысы оор эле. Анын кенедей денеси көкүрөгүмдү гана жылытпастан, жалгыздыктан муздай тоңгон жүрөгүмдү да эритип салган экен. Жанымды коёр жер таппай кыйналганда Назардан жубатуу издедим. Айрыкча кирпичим кагылбаган уйкусуз оор түндөрдө ага ыкталып, эркектин мээримин сезгим келет. Дээринен тоң эрим менин ага мамилем өзгөргөнүн өзүнчө жоруп: «Ушундай катын болуп жүрсөң... Эр сыйлаган эшикте калбайт» – деп пейил күтүп керсейип калат. Көңүлдү гана эмес, төшөктү да жылыта албаган түндөрү аялдык сезимимди басмырлаган таш денеден бошонорум менен тескери карап жатып: «О Кудай, кечир мени?! Мага жубайлык бакыт буюрбасаң да перзент берчи?! Өмүрүн кошо берчи?! Жалгыз жанымды аячы?» – деп каңырыгым түтөп кетет.

Үчүнчү жолу боюма бүткөндөн баштап катуу-ирик ишке жарабай калдым. Боямду көтөрө албай араң эле кыбырап жүрөм. Мунум кайненеме да, күйөөмө да жакпады. «Көтү батып калды да, ашка жүк, башка жүк сетирейген сетердин», – деп угулар-угулбас күбүрөнүп, кара жаак кемпир эки көзү менен жеп ийчүдөй акырая тиктейт. Картошка эгип, чаба келгенде эле жалакайланып үйгө көп токтобой, иштин баарын мени менен Азимге түртө салган Назар эми өзүнө күч келгенде ырайы бузулду. Тез-тез жинденип, кайнагамдын балдарын кууруп, сөгүнгөнү күчөп баратат. «Эй, ашкебилер, качанга чейин силерди багам! Жегениңерди актап жегиле! «Нан» дегенди билесиңер, иштегенди билбейсиңерби!?» – деп бечара балдардын ансайын жылдызын өчүрөт. Бул сөздүн бир учу мага да ыргытылганын туюп турам. Баламды этияттап, аны жанымга көп жуутпай калганым ансайын кошул-ташыл болду. Ачуусун кантип чыгарарын билбей жүргөн экен. Акыры бир күн жарылды.

(Уландысы бар)

Кожогелди КУЛТЕГИН

Акын Кара-Кулжа районундагы Алай-Куу өрөөнүнүн Көгарт кыштагында 1960-жылы туулган. КМУнун журналистика бөлүмүн, 1993-жылы Москвадагы М.Горький атындагы Адабият институтунун жогорку адабий курсун бүтүргөн. «Кыргызстан», «Адабият» басмаларында редактор, Кыргызстан Жазуучулар союзунда, Өкмөт аппаратында иштеп, «Эркин-Тоо» гезитинде башкы редактордун биринчи орун басары болуп эмгектенген.

Алыкул Осмонов, Жолон Мамытов атындагы сыйлыктардын ээси. Орус, болгар, балкар, казак ж.б. көрүнүктүү акындарынын чыгармаларын которгон. «Жол чырак», «Шамалдагы үн», «Дарбаза жолго ачылат», «Бал ууртам» ж.б. китептеринин автору. Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер. Учурда республиканын маданият министринин орун басары.

Поэма

Мооркан ана

*Жүрөкчөсүн туш кийиз арнап-жаркып,
чүрөк гүлү килемдин жайнап-калкып,
жат-тан сонун көрүнчү тейтан бөлмө
жаркылдактын баарысы жайгашкансып.*

*Катар-катар шырдактар – ышкы белем,
калың-калың төшөктөр – кышкы белем.
Жаралгандай жыйылып туруш үчүн
жана дагы жууркандар шып тиреген!*

*Жабан турчу жалбырак ойтосу бар,
жаап-ачылма серванты – олжо сыңар.
Жөн жатпастан ар бири тейтан күткөн
жөлөнгүчтөр – дубалдан коргоочулар!*

*Айтып жатам азыр мен эстегини,
ал бөлмөдөй эмне бар кепкеңири?!
Чийип көзгө тарткандай элестеп тур
чийбаркытка тартылган кеште гүлү.*

*Утсунбайбыз, кирбейбиз – билип толук,
уруксат жок, уруксат – тыйып-коруп.
Жалгыз сүрөт туруучу тейтан үйдө
жалты баары... баарынан бийик конуп.*

*Сүрөт бизге негедир ыйык болуп,
сурабаптыз башкасын жыйып коюп.
Коён тутак атамдын жанында бир
койкойгон жан жылмайчу тыбыт жоолук.*

*Жок, укнаппыз сүрөттү эскергенди,
жок, жок, чыгып кеткен бейт эстен, кейпи.
Ошол сүрөт туюлчу байыркыдай –
о-уу, биз да туула элек кезден берки!*

*Кокус тага ой келип тур татына...
койду бирөө, а балким, уурдатып-аа –
сулуу кылып бөлмөнү жасашкандай
сүрөттөгү неменин урматына...*

*Үчөөбүзбүз. Үч уулбуз – сүйүнчүбүз!
Үчөөлөп бир китепке үңүлчүбүз.
Шыпырғы апкел десе да – бир шыпырғы,
шып-шып туруп, үчөөбүз жүгүрчүбүз.*

*Бирдей тамак ичербиз, бирдей ууртап,
бирдей бой, күч жана да бирдей курсак.
Чурулдасак бипбирдей кетчү үнүбүз,
чуркаганда – үчөөбүз бирдей чуркап.*

*Катар элек, бир жаштан – катар элек,
катар жүрүп, катарлаш жатаар элек.
Улуубуз ким, ортончу, кичүүбүз ким –
ушуну эстей алышпай – татаал элек.*

*Ушуну эстей алышпай келген-кеткен,
улал бизди каткыртып чердеңдеткен.
А биз болсо үчөөбүз – азынап шар-р,
атпыз... атпыз таноосун дердеңдеткен!*

*Атпыз... атпыз... үйдө да алчактаган,
атпыз... тейтан бөлмөгө баш бакпаган.
Ажаткана издеген атпыз... атпыз...
атпыз... атпыз... каткырып калжактаган.*

*Маанай бөлөк – көргөндө атакетди,
тас экенби дечүбүз, тас экенби?*

*Шалкыйып да, шалпыйып аны тиктеп,
шарт унутуп калчубуз ат экенди.*

*– Кана?.. Кайда Мөөркандын сиңдиси? – деп...
– Кантет кейпиң, Мөөркандын жиндиси? – деп...
Апам тосуп чыгуучу күлүп-жайнап,
алып кириш кайда аны бир кишилен?*

*Апам деген – апамдай аял эле,
атамды да тастыгын аяр эле.
Жардам берсек жабыла түртүп-тартып
Жаратканга жалынып калаар эле.*

*Каран-байкап апамды аз тынымга,
каран-байкап кабак да кашты мында –
каткырыкка каптатып жиберчүбүз
каранкалгыр атамдын тастыгын да!*

*Катуу айтпай, каарданып койбой сынды,
каришы сөзүн – өткөндү бойлой сунду:
– Өзүңө кел, болду эти, кейпиңди оңдо,
Мөөркан тиктей тургандай болбойсуңбу?*

*Ошондо анан жуунам – деп, самынды – деп,
ойдогудай болгонго камынды бек.
Сакал алып, костюм-шым кийип таза –
саратжалга келтирди баарын, демек.*

*Ооп-жыгыла каткырып ага чейин,
ой-даа бердик шылдыңдын дал эсебин:
Ха-ха-а-ха-ха-а – баш жууйм деп жер таянды,
ха-ха-а-ха-ха-а – көрбөй тур кан экенин.*

*Ха-ха-а-ха-ха-а – тойнунда көбүк калды,
ха-ха-а-ха-ха-а – сууну бүт төгүп салды.
Жатат, кокуй, ыштанын тетир кийип,
жаш атамдан кыйрадык көрүп чалды.*

*Күзгү алдында башты улам титиретип,
күлөйүн деп күлө албайт үшү кетип.*

*Мейман үйгө жатам дейт костюм-шымчан,
тейли, тейли, ачык сен үчүн эшик!*

*Тирек кылып – апала колтуктатып,
тимеле бой бакса да – тойтук басып...
Астанасын карманып тейман үйдүн,
айтты бизге аяр кеп толкуп-ташып.*

*– Эртелеп не кичирди көлөм, – деди,
эки нукум жетпей тур төбөм, – деди.
Астананын үстүңкү жыгачында
айра чапкан келтикти өбөм! – деди.*

*Каткырды апам качырып боюн алга,
кармады атан тутканы – болуп арга.
Кайдан билдик таанилүү нерсени биз,
кайдан билдик алардын оюн анда?*

*– Көтөргүлө?! – деди атан көп тура албай,
көтөрдүк биз (!!!) – кайда бар көктүк андай!
Айыптуудай, а бирок жер карадык
атабызга келтикти өптүрө албай...*

*Келтикти ошол сылады – көздү түзөп,
кере-кере үшкүрүп өттү түтөп.
– Балдарың жаш, жерден боор көтөрө элек,
балтыр эти толгондо өптүрүшөт...*

*Келип апам, жетелеп тас немени,
кең орунга жаткырды саздап эти.
Чечинген жок. Ападын угулду шак:
«Сүрөт менен сүйлөшүп жат...» – дегени.*

* * *

*Айтып жатам азыр мен эстегини,
ал бөлмөдөй эмне бар кепкеңири?!
Чийип көзгө тарткандай элестеп тур
чийбаркытка тартылган кеште гүлү.*

Уктук кийин аталдын айтуларын –
улук өтүр чендебес арзуу барын.
Астананын үстүңкү жыгачында
айра чапкан келтиктиң таржымалын.

... – Балтаны ыргы-ыт, балтаны, балам?! – деди,
Бардык каргыш тийсе экен маган?! – деди.
Күкүк-Сайнек кылаар мен – ажыратын!
Күтө албаймын, берилди аян... – деди.

Аян ошо – аздан ооп «ал жактамын»,
акыркы дем тарткыча кармаштамын!
Төрт атадан бержакка жалгызбыз биз –
төрөп бере көргүн деп зар какшадым!

Аргам да жок, абаатта калганым жок,
ана өзүңдөй үйрүлгөн ардагым жок.
Мөөртайым деп мен канча банестедим,
тойнума эле мингизип алганым жок.

Чал буркурап кеп-сөзүн айтып жатты...
чала тыңшап кээ кулак кайпып жатты.
Көбүнчө эле Мөөркан да шапбалтасы
көздү... ойду өзүнө тартып жатты:

«Карачы, кол балтага карышканын,
канжалайбы башы азыр абышканын?»
«Ошко тийип кеттиң деп туугандары
о, ким айтты, катышпай калышканын...»

«Байкабаптын, балтасы кайдан чыкты?»
«Байкушум-ай, жан эле кандай мыкты!»
«Мөөркан кетсе – таалайым ачылып бир,
мен бердирип калаармын наркы айлыкты...»

Шап балтанын байкоого салып курчун –
шак качсам деп турган бар алып тулкун.
«Оштон бекер апкелгем машинада –
ошончодон ал мени кантип урсун?»

«Арак берип челектен айыбына,
адам кейиптен чыгарды аны тына –
коңурукту тартканын, ө-өлүгүңдү,
кош дегенге жарабай зайыбына...»

Чалдын сөзү чабыттап барат терең
жаткан өңдүү кулагын калап Эгем!
– Эриң тургай, элим да сеники эле,
ээлик кылып түбөлүк калат элең...

– Ата! Сизсиз – өтүрдө калкам ашкан!
Атасы айтса – болбостур жанталашкан?
Кызын деле чыгарат турбайбы үйдөн... –
Кысылды үнү... эчкирди кайта баштан.

Небереңиз көп болсун! Тилейм дайым!
Мөлт-мөлт жашы таап турду ирмем сайын.
Мейман үйгө эл толсун жакшылыкта,
мени эстесин уулуңуз кирген сайын!..

Асыл бойдон... оозанбай былык кепти,
астанага кандайдыр ыйык жетти.
Тарс чаап... тарс чаап... үч бурчтук чатынды ыргып...
тарс жаап, анан эшикти – чыгып кетти!

– Балталап ке-ет мени ушу, балталап ке-ет! –
Бакырған ый... Каалга тур калкалап бек.
Колу үшүсө кокуйлап ийчү эри
коңурукту кош тартат – чалкалап тек...

* * *

Соолукканда Мөөркан деп кайра жутуп,
сонун-сонун доорлорун айра жутуп...
Курутчудай өчүрүп орттү иктеги
куюп кирди аракты – айла тутуп.

*Айта берди Мөөркан деп какшап улам...
арагы да сөзү көп баштагыдан.
Какшанса да үйүнө баш кийирди
кандайдыр бир окшоштук тапканынан!*

*Кеп-сөз жүрдү – келпирлер иликтешип,
кеткенинин кетселин кийип дешип...
Мөлтүрөгөн көзү эле айтып турат –
Мөөркандын ал сиңдиси итиш дешип.*

*Аппак келин койгон жок капаланып...
андыктан да ансайын атак алып...
Атын жаттай алышпай, бирок недир
айрылдар жүр «Мөөркан» деп атап алып.*

*Айткан сайын Мөөрканды – чечилди иши,
ачылды анан жолунун жети илгичи!
Төрт атадан келаткан жалгыздардын
төрөлдү да уланды бешинчиси!!!*

*Ошол ментин – батага, нурга оронуп,
оо, башынан төрөлгөн тырза болуп.
Атам менен Мөөркандын салганын айт
атты тага алты жыл турда коюп!*

*Айткан сайын Мөөрканды ойлор кычпай,
ансайын күч – апала болгон ызаат!
«Арманым жок эти өлсөм...» – деп чоң атам
ак бешикти терметкен бойдон узап...*

*Айта берди! Ай-жылдар тездеп эти,
арагын да, сөзүн да тепселеди!
Атасынын сүрөтүн мейман үйгө
аздектеп бир илгенди эстебеди.*

*Айта берди! Кулады компартия!
Аял алса экиден – жол бар тура!
Кетиргенге Мөөрканды жерди муштап,
кескиледі буралбай жолду артына!..*

*Айта берди! Атайын максат барбы?
Ак келиндин астаны кат-кат жанды –
төрт атадан келаткан жалгыздарга
төрт жыл ашпай үч уулду таштап салды!*

*Бак-таалайдын башталган төл булагы
барбы, кайда – көңүлдү бөлдү дагы:
«Небереңиз көп болсун – тилеймин...» – деп
нээтин айткан Мөөрканды көрдү баары...*

*Бизди ошентип – болсок да атасы бар,
бизди ошентип – болсок да апасы бар –
жабалактап жалпы калк таанып бүттү
жаралган деп Мөөркандын батасынан!*

*Бала көрбөй апам да баштагы эрден...
бактысы бул сүрдөттү башка келген!
Атына бир акаарат келтирбеди
аялга ошол – шолоктоп бата берген!*

*Күнүлөчү туфу жок, күнүлөчү,
күлүпсүрөп апакет жүрү дечи.
Жеңин түрө тытынып иштеп дайым,
жекишембини Мөөркандын күнү дечү.*

*Жекишемби го, жекишемби бүгүн күнгө!
Жетип келет сүйүүнүн дүбүртү үйгө.
Бир аз, бир аз ичкенден баштап атам
бирдемени ырдачу күңүрт үндө.*

*Чыкыйгандай кийинип – ырааттанып,
чырак жакпай, кээ бирде чырак жагып,
мен билгенден узакка олтурчу атам
тейлан үйдүн тейманы сыяктанып.*

*Айтып жатат азыр мен эстегини,
ал бөлмөдөй этне бар кепкеңири?!*

*Чийип көзгө тарткандай элестеп тур
чийбаркытка тартылган кеште гүлү.*

*Атам гезит окуучу баягындай,
анам байкап туруучу кабагын жай.
Аракты биз... аракты көрүүчүбүз
аталардын ичүүчү тамагындай.*

*Кызыганда – барактап демеп эле,
кыжаалат үн катуучу чебелене:
«Аман бекен десең, ал? Эсен бекен?
Аман болсо – көрүнүш керек эле?..»*

*Телелерден көрүнсө Нарын тарап,
телирип ал олтурат баарын карап.
«Мөлт» эткен жааш байкалбай калсын дейби,
«Мөөркан» деген сөздү айтып шайырланат.*

*Апамы атам: «Мөөркандын сиңдиси...» – деп...
Аталы анам: «Мөөркандын жиндиси...» – деп...
Үйүбүздүн үчүнчү кишиси – ошол
үлкөнүрөөк жана да билгичирээк.*

*Анам кимди мактаса – атам анда
атак берет ишти көп жасаганга!
«Ур-раа!!!» деген боюнча чыгуучу элек:
«Уулусуң деп Мөөркандын» атаганда!*

*Байкабастан – кимдердин ойрон гүлү,
бактылуу көп – табылса жолдон гүлү.
Мөрөй... төрөй уткансып кубанчубуз
Мөөркандын ал баласы болгон күнү!*

*Атам тизип...
өң-алет тартып куудай...
ал-күч кайда талашып-тартышчудай?
Аз-аздан бар айырма – бойлоп тепкич,
аны менен Мөөрканга баргыз, Кудай?!*

*Тили келбей күртөөгө – булдур – деди,
тизе-бутун көрсөтүп – жуундур – деди.
Түшүндүк биз жатаарын тейман үйгө:
«Түкүрүгү чачырайт – тургун бери...»*

*Бир-ар сааттар өттү го андан ары,
бирөө келип жаткандай кармаганы –
Кара-Кашка, Ай-Кашка, Тор-Кашкага
кайчылдоодо үйлөрдүн каалгалары.*

*Атпыз... атпыз... кишенеп алчактаган,
Атпыз... мейман бөлмөгө баш бакпаган.
Ажаткана издеген атпыз... атпыз...
атпыз... атпыз... каткырып калжактаган.*

*Маани бербей – туура же ката экенби –
«Мас атпыз» – деп чыгардык нака терди!
Айкырыкты (!!!) укканда мейман үйдөн
ат экенди унуттук, ат экенди.*

*Апам чуркап келатат тыштан: «Өлдү!»
Абдырадык көргөндө тытмак өңдү.
Чаңырды апам – жанагы айкырыктын
жаңырыгы эми араң чыккан өңдүү.*

*Биз да кирдик – төр жакта атам сулап...
бийиктеги сүрөт да катар сулап...
Жабан... стул... кыйраган... килем... үзүк...
жардамды жүр Кудайдан апам сурап.*

*Жанында биз огожо ыйлап алып,
жаткан дене онтоду кыйла барып...
«Киши-и... киши... о-кокуй, догду-ур... догдур...» –
кыйкырды апам өзү да кыйрап анык.*

*Айтып жатам азыр мен эстегини,
ал бөлмөдөй этне бар кепкеңири?!
Чийип көзгө тарткандай... бар эле го
чийбаркытка тартылган кеште гүлү?..*

*Оңун кетти тез эле жамалыбыз,
оорукана – каттаган тарабыбыз.*

*Ажыраптыр... сыныптыр жамбаш жагы,
андан да бар, абда-ан бар кабарыбыз.*

*Бала деген – этес бейт киши деле?
Баары менен болбойт бейт иши деле?
Билип тиги сүрөттүн – Мөөркандыгын
кирип кете жаздадык ичине эле!*

*Сүрөт бизге негедир ыйык болуп,
сурабппыз чоо-жайын жыйып толук.
Коён тулак аталдын жанында бир
койкойгон жан кашкаят тыбыт жоолук.*

*Жок, укпаппыз сүрөттү эскергенди,
жок, жок, чыгып кеткен бейт эстен, кейпи.
Ошол сүрөт туюлчу байыркыдай –
о-уу, биз да туула элек кезден берки!*

*Биз жүрдүкнү окшошуп кейбирлерге?
Биринчи ирет колго алдык телмиргенге –
бир башкача апа экен апата окшош,
биз үчөөбүз бириктик эл билгенге...*

*Колуна алып тиктейт деп атал дагы –
кокустуктан белгилүү кашайганы.
Бийиктикке – ордун кайра илдирип,
бийиктиги апалдын пасайбады.*

*Азыр жүрөт артынан атабыздын,
алыстаары билинбейт капабыздын.
Бир ай... үч ай... беш айлап атал келбей,
кетип бүттү кейпибиз таза-а биздин.*

*Райборбордо... Келсин деп балдар бүгүн –
болжол этес тынчалык армандуу күн.
Өгүнчөрөөк келгенде апал айткан
Өзгөн жакпай, Ошко алып баргандыгын.*

*Кургур... байкуш... барбы же сүрөттө айып?
Кулагандай сезилет жүрөк тайып?*

Атам менен

*Мөөркан да кеткен сытал
андан бери үйдө жок – сүрөт калып...*

*Мөөркан бары жакшы экен үйүбүздө! –
Мөгдөтпөй кел күтүнгөн күнүбүздө?..
Ал болгондо – шаң-күлкү, шаттык, «ур-раа!»,
ал болгондо тамаша, сүйүү бизде!*

*Мейтан үйгө мен недир кыйла бардым...
телтиредим алдында кыйрагандын:
«Мөөркан апа-а, сагындым сени те-ен...» – деп
төө-чөө түшүп ыйладым... ыйлап алдым...*

* * *

*Атам келди! Апакем баштап келди!
Атам келди... кош балдак... аксап келди...
Үчөөбүздү турмак, ал бирибизди
чуркап чыксак – көтөрбөй... «таштан» келди...*

*Асылбадык тойнуна, асылбадык,
ары-бери чуркай-чаап базылдадык...
Өбөлүн деп өбө албай – эңкейе албай,
өксүп турдук баарыбыз жашылданып.*

*Чындап-чындап бой теңеп, беттешүүгө
чыга калдык фундамент текчесине.
Ичиркентти дары-жыт, мындан көрө
ичимдик-жыт, өзсүң-ээ, эстесиң-ээ?*

*Болбой үкөт: «Ата-а!» – деп кармана албай,
бой салды эле болгонун арнагандай –
тарс эткенде балдактын бири кулап,
тагдыр нени эскертти алда кандай?*

*«Коку-уй!!!» – апам чаңырды ашык кетип,
колдо жүгүн ыргытып шашып кетип.
«Калган экет, аттигиң, киши болбой...» –
кайран атам бурулду жашып кетип.*

Чордонунда чындыктын, улук сааттын
чоочун сымал аталды туюп жаттым.
«Мөөркан көрсө не болот?..» – деген ойдо
тотоюңку балдагын сунуп каттым.

Мөөркан көрсө не болот, кантет эми?
Мөл сүйүүнүн ушулбу арты-этеги?
Маңдай сылап экөөнү калкаласа
пахабаттын билинткек аял экени!

Кошуналар чогулуп ... жагдай сурап...
кош балдактан көздөрүн албай турат.
«Соёбуз дейт... сойгузбай койдум!» – деди
согуш нени токтотуп салганчылап.

Үйүбүзгө улуу дем конуп – сездик!
Үнү менен аталдын толуп кеттик!
Качантадан бержакка биринчи ирет
Кара-Кашка, Тор-Кашка болуп кеттик!

Ойлодубу ким билсин, келеринде?
Оо, турдатан жүргөн ой беле бирге?! –
Мөөркан кошо келиптир деп сүйүндүм:
«Мейман үйгө орун сал...» – дегенинде.

Байкап турсам аталды сынаганы –
балдак кулап кетет деп чыдап ары,
астананын келтигин көзү сылап,
адатынча кол менен сылабады...

Бирок тиктеп сүрөттү сурайылдай,
бир күрсүнүп баштады сурамын жай:
«Айыптабайт сени мен! Балдар үчүн
айыктырчы?!» – деди ага Умайындай!

* * *

Айтып жатам азыр мен эстегини,
ал бөлмөдөй эмне бар кепкеңири?!

*Чийип көзгө тарткандай элестеп тур
чийбаркытка тартылган кеште гүлү.*

*– Кана-а?!
– Көтө-өр?!
– Кыйшайткын?!
– Кармагыла?! –*

*калдыр-кулдур, кайча-куйч жанда мына –
дикилдеген жүрөктү санаа басып,
диван койдук сүрөттүн маңдайына.*

*Көтөргөндөр – баягы үч «беренбиз»,
көп жыл өтүп – көжөлгөн күч белетбиз!
Бала кезде*

*үчөөбүз чоңойсок бир
бажарабыз баарысын... бүт дегенбиз!*

*Чоң турмуштун жолдору катаал беле –
чоңойсок да айыкпай атат даде...
Беи ай кетти беи этес, он беи жылга,
бечарам-ай, кошулбай катарга эле...*

*Чыгып кетпей – үйдө ушул жатканына
чын сүйүнгөн кездер ал башка мына.
Абат болмок азыр бир басып кетсе
атаңгөрү, алыс-жуук жактарына!*

*Арагына канчалык асылбадык,
азыр башка – адаты такыр калып.
Абат болмок алыстан кызуу келсе
атаңгөрү, арактын башын чагып.*

*Балким, сүрөт баарысын бурган чыгаар
башка-мээге бирдеме куйган сытал?
Көрүнбөгөн жип менен байладыбы
көз алдынан кетирбей тургансып ал?*

*Оо, китдерге этнелер нестейбеген?
Ойлоф күлүк – артынан жетпей келет.
«Айыптабайт сени мен! Балдар үчүн
айыктырчы?!» – дегенин эстей берет.*

Сезет, Мөөркан эгедер көп өнөргө,
сени менден дегенсийт бөлө көрбө?!
Умайындай, а балким, айыктыртак
уулдарды өзү... бүт өзү төрөгөндө?!

Туял, Мөөркан эгедер таза амалга,
турат жарап баарысын жасаганга –
айыктыртак, а балким, Умайындай
ардакташып бир үйдө жашаганда?!

Атам көздү жупса да билет жакшы –
атайылап беттенип сүрөт жакты.
Ошол жерге илинип алып сүрөт,
опол-тоодой оорулуу тирек тапты.

Гезиттерди барактайм деген эле,
кейип кирди кыңылдап чебелене:
«Аман бекен Мөөркан ал?.. Эсен бекен?
аман болсо – көрүнүш керек эле?..»

Телелерден көрүнсө Нарын тарап,
телмиргенге окшошот баарын карап.
«Мөлт» эткен жаш байкалбай калсын дейби,
«Мөөркан» деген сөздү айтып «шайырланат».

Шайырланам десе да – окшото албай,
шаттык менен, а бирок коштошо албай,
күлүмсүрөйт ыржайып жагымсыз бир
гүлү сынык кишиче жооткото албай.

Мейман үйдү мекендеп алып толук,
терезденген тагдырга айып коюп –
сүрөттүн бул астында сүлү кетти,
сүрөттүн бул астында арып-торуп.

Апам... апам
баарысын туюп туруп,
алда-недей салды бүт буюктуруп.
Көтөрсөм дейт аталдын көңүлүн бир
көп сөздөрдү Мөөрканга буруп туруп.

*Күлүн-жайнайт – сыртынан шек билинбей,
күйүт-кайгы – гүлзардын эпкининдей.
Үшкүрүнмөй атамдан оолак барып,
үңүлдөксүз жаш төкмөй, эчкиринтей.*

*Мөөркө – мөөрү булбул да, дулдул кездин!
Мөлтүрөгүн айтты атам куудул кептин:
«Сен Мөөркөдөн боюна бүткөн уулду
беш-алты жыл өткөн соң туудуң...» – деп бир.*

*Апам алсыз доошту бу тыңдап асты,
ак дилинен каткырып жыргабаспы!
Киргендерге шаңкылдап айтып турду,
кыйытканы: «Акыбал кыйла жакшы...»*

*Айткан белем ал сөзүн күчтү жыйнап,
анткен менен акыбал түштү ылдыйлап –
догдурларды узаткан сайын апам
добул уруп кеткендей бүттү кыйрап...*

*Атам жакты карап мен салабаттуу
анык көрдүм бир үзүм бала чакты:
Атам кызуу. Төртөөлөп пейман үйгө
алпкыралай, аттигиң, балаа басты.*

*– Эртелеп не кичирди көлөм, – деди,
эки нукум жетпей тур төбөм, – деди.
Астананын үстүңкү жыгачында
айра чапкан келтикти өбөм! – деди.*

*Каткырды апам качырып боюн алга,
кармады атам тутканы – болуп арға.
Кайдан билдик таанилүү нерсени биз,
кайдан билдик алардын оюн анда?*

*– Көтөргүлө?! – деди атам көп тура албай,
көтөрдүк биз (!!!) – кайда бар көктүк андай!
Айыптуудай, а бирок жер карадык
атабызга келтикти өптүрө албай...*

*Келтикти ошол сылады – көздү түзөп,
кере-кере үшкүрүп өттү түтөп.*

– Балдарың жаш, жерден боор көтөрө элек,
балтыр эти толгондо өптүрүшөт...

Толмок тургай балтыр эт –
бой тиреп биз,
тоголотуп түрдүкнү жолду иретсиз?
Келтикти ошол мен эле өптүрмөкмүн,
кеч... кеч баары... кеч калып ой жиреппиз...

Оор сезиндим жанында жарым жандын –
оомат-доору бар тура жалынгандын!
Өксүгү да өзгө экен
өптүрөм – деп
өбө албаган кезинде чатынгандын.

Эстен танган кезинде, эстен танган
этнегедир мени да тескеп арман –
ала чабат көзүмдү сүрөт тиги,
ала чабат астана чектек салган.

Карандай бош мыкчылып тутамыбыз,
кайгы-зилге толуп тур кучагыбыз.
Төрт атадан бержакка жалгыз келген
төтө жолдун үч айры бутагы – биз!

Апам, үч уул дем берип өлбөс ага,
акыркы ирет тиктеширик көрбөсө да.
Тикийейин дем катып турган бизден
тигилүү тур бакыттын өргөөсү ана.

Төрөлгөндү далилдээр күч сыңары
төртөөбүздөн аттай чаап бүттү баары.
«Мөөркан... Мөөр...» – деп кыңылдап, булдуруктап,
«Мөөргө» ылайык оозунан учту жаны.

* * *

Атасы жок күндөрдүн баш жагы эле,
апам кызык жорукту баштап эле –
баягы ыйык сүрөттү чоңойттурду,
батман иштер көп болчу башка деле.

*Ойлонгула дедиби, ойлонгула,
жолдонгула дедиби, жолдонгула –
атам көрө тургансын сүрөттү апам
аспиеттеп илдирип койду ордуна...*

*Тагдыр-ташты баары бүт согуп турат?
Тарс келийт да жүрөгүң ооруп турат.
Атаң аркы дүйнөгө аттанган соң
а сен жашайт белемсиң олуттуураак.*

*Үрүтчүдө үңкүйүп атамды эстеп,
үшкүрүктүн баш-учун жатам тескеп.
Өлүм деген – тирикти тырмаңдаткан
өкүм-зорлуу, өктөлүү, катаал тектеп.*

*Ойлой калып жылдыкты жакындаган
оо, кыйлага жүрөгүм лакылдаган.
Албаймбы деп апам актык – сарпай
ачылышты тапкансыйт ачылбаган!*

*Апам!.. Апам!.. Жок асыл андай адам?!
Адемисин, кымбатын тандап атам!
Жоолук, пальто, кош көйнөк, желпир, өтүк –
жоосун көздүн алуучу жарнама-шам!*

*Актык үчүн алдым го ак ниеттеп,
апа деген акактай бактымы эстеп.
Көчөдөн мен жатакка келээр замат
көрүп чыгам ар бирин аспиеттеп.*

*Оо, сүлкүрдөп, көлбөөрүп, жаркылдаса –
ошончолук делбиртет жарнымды ача.
Урмат-сыйды атамдан көрө албаган
уулдарыңдан көргүн деп калтырды, апа!*

*Үрүтчүдөн жол алып – сапардамын,
үйгө жетээр учурум – атаар таңым.
Апам алган сарпайга котпоём мен
алган сытал жүктөп бүт базарларын.*

Кыргызстан! Мекеним! Дил ачаарым!
Кыйкырык да каткырык – кыр ашаарым!
Медер күчүм! Коргоорум! Жан агартчуум!
Мен өзүңдө киреше-чыгашатын!

Торугарттан эңкүүлөп эргигемин,
токтотуп бир айылга сергигемин.
Дубалдагы кагазды окуй салып,
дуба тийген немедей эндиредим!

Опе-ей, коку-уй, көрдүм мен кайдагыны-а!
Окуюнбу дааналап кайра мына:
«Депутатка – райондун Кеңешине
Тетирова Мөөрканды шайлагыла!»

Өңүп боппоз... кыпкызыл... каап алгансып...
өзөк тамыр лакылдайт чаап алгансып,
атам издеп таппаган гезитти же
азыр эле капыстан таап алгансып.

Жандүйнөгө жарака салбай эле,
жа-ай жолута түшсөтбү барбай эле?
Аткак болбо-о, атамды, атакемди
аттап кете бертекмин кандай эле?!

Атам мага тирилип жолугардай
алып-учат буттарыт тогу бардай.
Кантип жеттим, билбеймин, топ адамга,
калтырак доош чыгардым – жооп угалбай...

Кишилерден Мөөрканды сураганда:
«Кимсиң?» – дешти. Үн-доош жок улаганга.
«Баласытын...» – дей койсом бир кертурут
«Бакайсыңбы?» – деди таа кулап анда!

«Баа-а!» – дегенче өпкүлөп... «Кошойтун!» – деп,
«Бактыбызга келдиби тосоор күн?!» – деп...
– Айтып жүргөн уулу экен!
– Чап Өкмөткө!
Аттар менен иттер жүр кошо дүрбөп.

Бурулуштан ак «Нива» келди дагы,
буралган сүр чегинтти элди нары.

*Апам кайра чоңойткон сүрөт ана-а,
ана-а көзү, суртасы, эрди, калы!*

*Кертаралдай керилген аял келет,
кере жайып кучагын – аял келет.
Агыш көйнөк, ак жоолук, кара кетсел –
аңыз, жоток, ыр, обон, баян келет!*

*Кошой мени колутдан сүйрөй чуркап,
кошоорунда адамдар үйдөй курчап...
– Бака-ай?! – деген сөздү угуп «Баа-а!» жарылдым –
бах-х, шүүдүрүт төгүп тур гүлдөй бул чак...*

*Угуза эле: «Уулум!» – деп сестенбеген
ушул апам чыккандай эскертмеден!
Көрбөй калсам – сен көр деп апам мага
көкүрөгүн калтырып кеткен белем?!*

*Шолоктодум артанды көргөнүмө,
шолоктодум аталдын өлгөнүнө!
Өлгөнүңдө тынчалык боздобогом,
өзөгүмдө калганбы өңгө күнөө?!*

*Кучагымда аталдын сүйүүсү тур,
кучагымда аталдын күйүтү тур,
кучагымда арактын уусу турат,
кучагымда оору тур, үмүтү тур!*

*Кучагымда жыл-мезгил – канча туру,
кучагымда курчуган балта туру,
кучагымда бата тур көз-жааш чайган,
кучагымда алды жак, арка туру.*

*Мөө-чөө түшүп өзү да балкып абдан,
Мөөркан апам жашымды аарчып аткан.
Түшүнүксүз болчу таа көп нерселер,
түйүн чечкен сөз уктум аркы жактан:*

*– Туубас дешти Мөөрканды – арданбадык,
туткан дешти Кошойду шаардан багып.
Оштон келди тун уулу! Той баштайбыз!
О, жүргүлө олтурбай айран калып.*

...Апаты атат: «Мөөркандын сиңдиси...» – деп...
 Аталы апат: «Мөөркандын жиндиси...» – деп...
 Үйүбүздүн үчүнчү кишиси эле
 үлкөнүрөөк жана да билгичирээк.

Үлкөн, билгич экенин далилдеппи –
 үч бир тууган бизди атап – дадил кетти.
 Аталды оору басканын билет экен,
 айтпай «чынды» – аядым асылкечти...

Атам жайын утуру сурап коёт,
 ал ансайын жүрөктү бурап оёт.
 Кошойду бу жалгыздык жадаткандай
 коштош үчүн алдымдан турат тороп.

Жанагы элге кыйкырган – күйөөсү экен,
 жана Өкмөттүн шопуру – сүрөөчү экен.
 Аксарбашыл серкени садага чаап,
 асый жылкы сойдурган «күрөзү» экен!

Той башталып, көп сыйга жорунталдым,
 толуктадым же, балким, толукталдым.
 Апата алган сарпайды

Мөөр апатдын
 алдына бүт алпарып коюп салдым!!!

Оо, бир кезде кийинип эл көзүнө,
 ооз ачыра тартты элди «энди» өзүнө!
 Жарашканын! Чактыгын! Кулпуртканын!
 Жанына алып батасын берди өзүнө!

Так аткарып Өкмөттүн буйрук-кебин –
 табат деди ыр-күүнү шумдук келин.
 Ага-буга... эч килге угузбастан:
 «Актыгыңыз кут болсун... кулдук...» – дедим...

Жолуктурду, Жараткан жолуктурду!
 Жоротолу башкабы жоруктун бу?!
 Өзгөчө өйдө керилип кертаралдай –
 өлгөн атат, тирүү апат болуп турду!

Жыпара АКУНОВА

Нарын облусунун Тянь-Шань районундагы 8-Март айылында туулган.

Кыргыз мамлекеттик университетин бүтүргөндөн кийин «Ленинчил жаш» гезитинде кабарчы, «Мектеп» басмасында кенже редактор, Ош облустук «Ленин жолу» гезитинде кабарчы болуп эмгектенген.

«Шок жылдыз» (1985), «Дил чырак» (1994), «Каректе калган жаз» (2009), «Жүрөгүңө барчу жолду издепмин» (2012) ырлар жыйнактарынын автору. Кыргыз Республикасынын Жазуучулар, Журналисттер союзунун мүчөсү. Кыргызстан-Өзбекстан жаш акындар фестивалынын лауреаты.

Ош облусунун губернаторунун басма сөз катчысы, Ош шаарынын мэринин басма сөз катчысы болуп эмгектенген.

Ош шаарында жашайт.

Проза

ТАЛКАЛАНГАН ТАГДЫРЛАР

(Аңгеме)

Күн кечтеп бараткан. Аялдамада арыкчырайынан келген ак чач аял телмирип отурду. Канча автобус, троллейбус келип кетти. Аялдамага улам келип автобустарга түшүп кеткендердин аягы үзүлбөйт. Бир гана бий ийриминен үйгө кайта турган кызымды күтүп мен отурам, анан ошол аял. Ким өтүп атат, ким автобустан түштү, ким автобуска түшөт иши жоктой. Көздөрүн ирмеген сайын кубакай жүзүнөн шоргологон көз жашын аарчып коюп оюна да келбейт. Адегенде элес албаганым менен анын нес болгондой түрүн байкап отуруп, ооруп калган эмеспи деген ой келе калды.

– Эже, эч жериңиз оорубадыбы? – десем укпады. – Эже, – дедим кайра, мүрүсүнө колумду тийгизип. Мени суроолуу тиктеди.

– Бир жериңиз ооруп калбадыбы? – деген суроом эеркетип жиберди көрүнөт, айтор, өпкөлөп ыйлаган аялдын боздогонун угуп, жанында турууга мүмкүн эмес эле. Эмне кыларымды билбей, кайпалактап калдым, аялдамага келип-кеткендердин баары экөөбүздү карашат. Сумкамдан бет аарчымды алып сундум. Аялдын ыйы кыйлада барып токтоду. Автобустан түшкөн кызымды жетелеп кеталбайм.

– Эже, үйүңүзгө жеткирип коёюнбу?

Үндөбөй ордунан козголду, өзү басып кеталбачудай ыргалып турат. Колтуктап, аял баскан жакка кете бердим. Анар кичирайону жакка кетип баратты. Экинчи үйдүн алдына келгенде:

– Ыракмат, кете бергиле, мен үйүмө келип калдым, – деди оозун араң кыбыратып. Башка сөз айталбады.

Үйдөн бурула бергенибизде бурчтагы комокто отурчу келин чакырып калды.

– Ай, кандай, биз жакта кайдан адашып жүрөсүң, тигил Гүлбадам эжени кайдан тааныйсың, – деди оозу толо алтын тиштерин ырсайтып.

– Ал эже аялдамада отурган экен, өзүн жаман сезип турат окшойт, жеткирип келдим, – дедим.

– Эки жылда карып кетти бечара, эже. Былтыр 19га чыккан жалгыз баласы өлүп калбадыбы. Күйөөсү жаш кезинде өлүп, ошол баласы үчүн жашады эле. Кийбегенди кийгизип, каалаганын сатып берип, ошонун эле көзүн карап отурчу. Мектепти бүтүрүп, университетке киргизген. Анан баласы сайынып калды. Бечара эже машинасын сатты, жылтыраган буюмдарынын баарын сатты, баласын сактап калууга көп аракеттенди. Бирок ал балакетке бир кирген соң, кайтыш кыйын турбайбы... Акыры өлүп тынды, – деди комоктогу келин шапылктап. Бир кубанычтуу окуяны баяндагансып, көңүлдүү. Тигил аялды аяганымданбы, ал келиндин сөзүн жактырбадым.

Андан кийин кыйла мезгил өтүп, анда-санда эсиме түшө калганда гана Гүлбадам эжени аяп калганым болбосо, күнүмдүк тиричилик менен бул окуяны акырындап унута баштагам. Бир күнү мончодон кезиктирдим, баягыдай нес болгонсуп ойлуу, кайдыгер. Бирок мени тааныды. Кайда иштейсиң, сиңдим, канча балаң бар, балдарың канчага чыкты, – деп сурады. Журналистмин десем көздөрү жанданып, мага бир нерсе айтайын деп барып токтогонун байкап турдум. Бирок эч нерсе озунуп сурабадым, батына албадым. Жандүйнөнүн жарасын козгогондон жаман нерсе жок эмеспи. Анын үстүнө жанагы комоктогу келинден бул эженин тагдырын уккандан бери аны аяп жүрчүмүн.

– Жүрөгүм кысылып чыдай албай кеттим, мен кете берейин, сиңдим, – деди бир убакта эже. Убактың болсо мага барчы, журналист болсоң сага айтар сөзүм көп, – деп телефонун берди. Тыкан жүрүм-турумунан, маданияттуу сөздөрүнөн, айлана-чөйрөсүнө кылган аяр мамилесинен, акыл-эстүү жакшы аял экени байкалып турат. Эртеси эле Гүлбадам эжеге телефон чалып, кечинде сүйлөшүп отурдук.

– Менин тагдырым болсо бүттү, – деди эже. – Мончоктой уулумдан, болгон үмүтүмдөн ажырадым. Бардык дүйнөм ушул бала болчу. Ушул бала бирөөнүн көзүн карап калбасын деп турмушка чыкпадым. Теңирим мага ушундай тагдыр бергидей жаман жолго да баспадым. Кийим десе кийимден, китеп десе китептен, акча десе акчадан кем

кылбадым. Аталуу балдардан ашык жүрсүн, бирөөнүн алдында шагы сынбасын дечү элем. Өзү да мени убара кылбай мектепте жакшы окуду. Чогулуштарда мактоо сөз угуп, балам менен сыймыктанып жүрдүм. Эми Самат мектепти бүткөнү калды. Окуусуна акча керек болуп калабы деп эки жерде иштей баштадым. Анан 9-класста окуганда эле уулумдун мүнөзү такыр өзгөрө баштады. Кечинде түн бир оокумга чейин көчөдө жүрөт. Эртең менен эптеп тургузуп сабакка жөнөтөм. Сабакка даярданыш кайда, эртең менен колуна тийген дептер менен бир ручканы көтөрөт да кетет. Эгер мен ишке эртерээк кеткен болсом, ошол бойдон кечке уктап жата берет. Түштө туруп тамак ичет да, кайра уктат. Кайра кечинде кетет. Баягыдай кол кабыш кыла коёюн деш кайда, урушсам орондой баштады. Катуу-раак урушсам үйдөн кетип калып келбей коёт. Кайра өзүм издеп алып келем, ыйлап да көрдүм, эки күн оңолуп калат дагы, кайра эле ошол кейпине түшөт. Оңолоор деп алаксытышка аракет кылып, каратэ, кикбоксинг ийримдерине жаздырсам эки күн катышат дагы барбай коёт. Баламдын көз алдымда бузулуп, өчүп баратканын көрүп туруп эч нерсе кылалбадым. Байкатпай уктап жатканда колдорун, буттарын карап коём. Жанагы апийимин же дагы башка балакетин сайынып алдыбы деп. Колу, бутунда так жок. Анда көңүлүм ордуна келе түшөт. Бирок түндөсү эмне кылып жүрөт, эмне мынча жалкоо болуп кетти, эмнеге сабак окугусу келбейт, эмнеге мынча орой болуп кетти деген ойлор мага тынчтык бербейт. Мектепте мугалимдерге жалдырап баа койдурам. Алар да мени бир чети аяп, бир чети сыйлашып, аргасыз баа коюп беришет. Эптеп оңолор, окуп кетер деп ойлойм. Анан 11-классты бүтүп атканда тамырларында ийнелердин тактары пайда боло баштады. Биринчи көргөндө өлүп, кайра тирилдим. Ишенсең көзүм тунарып, эч нерсе көрөлбай калдым. Жүрөгүм чыгып кете жаздады көрүнөт. Бир канча күндөн кийин өзүмө келип, акылымды жыйнап ойлонуп көрдүм. Бир нерсе кылыш керек да... Тааныш врачтарга барып кеңеш сурап, баламдын кыял-жоругундагы өзгөрүштөрдү айтып, ийненин тактары пайда болгонун айтсам, уулуңуз демек, мурдатан эле баңгизатын чегип, же жыттап жүргөн болуу керек. А сайынууга жаңы өтүптүр, мейли алып келиңиз, анализ алып текшерип, баңгиликке баш байлаганына канча болгонун аныктап, дарылаганга аракет кылып көрөлү. Бирок сиздин айтышыңызга карасак балаңыз баңгизатына көз каранды болгонуна бир топ эле убакыт болуп калган көрүнөт, уулуңуз менен өзүңүз ачык сүйлөшүп, дарыланганга мажбурлаңыз, өзү каалагандай болсун деди. Балам мага ачык айтабы! Жалдырадым, ыйладым, бирок уулум мойнуна албады. Акыры бир жаш врач өзү таанышып, анан сүйлөшүп дарылай баштады. Мен билмексенге салып, врач

менен гана сүйлөшүп турдум. Болгон чогултканымды жумшадым, машинамды саттым, алтын буюмдарымдын баарын саттым. Мага уулумдан артык эч нерсе жок эле. Анан балам оңолуп, турмушка кызыгуусу пайда боло баштады. Университеттин юридикалык факультетине тапшырып, өз күчү менен өтүп кетти. Менин ошондогу сүйүнгөнүмдү сөз менен айтып бералбайм. Ишенесизби, анын акылы укмуш болчу. Биринчи сессиясын жалаң 5ке тапшырды. Экинчисин дагы. Анан эле экзамен жууйбуз деп достору ээрчитип кетип эле балам ошол кеч келбеди. Таң атканча эшик алдында турдум. Ыйлады. Жүрөгүм бир жамандыкты сезип, туйлап турду. Эртең менен алтыларда келди уулум. Отургучта отурат элем, колумду кармап: – Тоңуп калган турбайсызбы, ой мен эми чоңойбодумбу, келем да, үйгө кирип уктай бербейсизби, – деди тамашалап. Асел кошуп чай берди. Анан уктап калды. Бир кыз телефон чалат. Эптеп ушул кызга алаксыса экен дейм. Балам кайра дагы өзгөрө баштады. Өзгөргөндө да укмуш өзгөрдү. Адегенде сабакка барбай койду. Университетти таштады, эс-учун билбей, уйку-соонун ортосунда жүргөндөй эс-мас болуп калды. Ушул менин жалгызым, Саматым экенине ишенбей кеткен күндөрүм да болду. Баягы менин кыйынчылыгымды айттырбай сезип, аяп турган сезимтал балам жок. Акыркы күндөрү акчаң барбы апа, акча деп эле калды. Өзүнүн видеомагнитофонун сатты. Мен дагы болгон баалуу буюмдарымды саттым. Бирок бул азаптуу күндөр эч качан бүтпөчүдөй. Мен эми балам менен жакшылап сүйлөшүп, кайрадан дарылатайын деп, балама батынып айта албай жүргөм. Четин чыгарсам аттатпайт. Порошогу түгөнгөндө балам өлүп, кайра тирилчү болду. Мындай мезгилде мен анын жанында туралчу эмесмин. Эптеп акча таап беришке аракет кылып калдым. Анан бир жолу иштен келсем балам чалкасынан жатыптыр. Жанында шприци, анан бул каты жатат, – деп көз жашын көлдөттү эне. – Денеси муздап, жүрөгү эбак эле токтоп калыптыр. Ишенген жокмун. Кантип эле, кантип эле мени таштап кетсин? Эсим ооп баламдын башын кучактап ыйлап отура берипмин. Анан эсime келгенде бакырып ыйладым. Кошуналар чогулушту, мен түш көрүп жаткансыйм. Катты кайра-кайра окуйм, ишенбейм... Балам мени тамашалап жаткандай туюла берди.

«Апа, апакебайым, жаным апа. Ушул катты окушуңузду ыраа көрбөс элем. Сиздин мени канчалык аздектегениңизди, мени канчалык аярыңызды абдан жакшы билем. Бүткүл өмүрүңүздү мага арнадыңыз эле, ошол мээнетиңизди кайтара албадым. Көп максаттарымды аткарууга чамам жетпеди. Ал үчүн эч кимди күнөөлөй албайм. Бардыгына өзүм, өз эркимдин боштугу себепчи болду.

Өз алсыздыгымды жеңүүгө көп аракет кылдым, апа, эрким жетпеди. Сиз айткандай айланамдагы бузулган досторум оюмдагыны аткарууга мүмкүнчүлүк беришпеди. Эгер кааласам ушинтип жашай бермекмин, бирок антип сизди тирүүлөй тозокко салгым келбеди. Сиздин мен баңгиликтин сазына тереңдеп баткан сайын өчүп бараткан үмүтүңүздү, санаа чеккен кайгылуу көздөрүңүздү чыдап көрө албайм, апа. Туура, мен үчүн абдан көп кыйналдыңыз. Жапжаш туруп эле телмирип кемпир болуп калдыңыз. Менден башка акыл-эстүү уул болсо сиздей энени төбөсүнө көтөрүп алмак. Менин дагы бир акмакчылыгым ушул болду. Бир кызды жакшы көрүп калдым. Келиндүү болсом, небере жетелесем дечү элеңиз. Ал тилегиңизге да жетпедиңиз. Сиз келин кылып алсам дегендей татынакай кызды сүйдүм. Бирок мен сизди бактысыз кылгандай, ал кызды да бактысыз кылмакмын. Сиз төшөктөрүңүздү жыйган текчеде менин папкамда күндөлүгүм бар, ошол күндөлүккө баарын жазып жүрдүм. Ошого эрким жетти. Жок дегенде ушул күндөлүк жазганга убакыт тапканыма өзүм азыр сүйүнүп жүрөм. Өзүңүздөн башка киши окубасын. Менин жашоом көпчүлүккө кандай табышмак болсо, өлүмүм да табышмак бойдон калсын. Айгүл сизге сөзсүз келет болсо керек, мени эстегениңизде ошол кызды көрүп, уулум ушул кызды сүйдү эле деп көзүңүздү тойдуруп коюп жүрүңүз. Не дейин апа, сиз менен коштошо албаганыма, мен деп жүрүп карып кеткен жүзүңүздөн сүйө албаганыма, акыркы ирет сизге эркелей албаганыма абдан өкүнөм. Мен бул кадамга атайын бардым, апа, антпесем сизди мындан да узакка кыйнамакмын. Айгүлдү да кыйнамакмын. Душман, досторуңуздуң алдында сиздин мындан да кичирейгениңизди, басынганыңызды көргүм келген жок. Кечире алсаңыз мени, эси жок уулуңузду кечирип коюңуз. Эгер тигил дүйнө бар экени чын болсо ошол дүйнөдөн кезигербиз.

Самат. 12.05.2001»

Эже мага Саматтын күндөлүгүн ыйлап туруп берди.

– Ушул күндөлүктү газетаңа жазчы, сиңдим. Балким, баңгилик деген балакетке кабыла элек өспүрүмдөргө биздин окуябыз сабак болоор. Мага окшогон бир шордуу эне баласын ушул балакеттен сактап калаар. Күндөлүктү кайтарып берээрсиз, – деди эже узатып жатып. Жакшынакай кылып материалга ороп бекитип алыптыр.

Күндөлүктү Гүлбадам эженин көзүнчө ача албадым. Бадырайган, катасыз жазылган күндөлүктү Самат 9-класста баштаптыр.

«...Эшикке биринчи кар жаап коюптур. Кичинемде биринчи кар жааганда чана тепкенге шашылчумун. Азыр деле ойнооктугум кармап, муз тебе коймоюм бар.

Акыркы кездерде негедир бардык нерсеге кызыгуум өчүп бараткандай. Сабак окугум келбей калды. Сабакка барганым менен эч нерсе түшүнбөйм. Анан эжеке даярданбапсың деп жини келип уруша баштайт.

Экинчи сабактан чыгып кетем да Азаматтын үйүнө барып «уктайм». Азамат «алигиден» таап келет, анан экөөбүз чегебиз да, уктай беребиз. Кээде башка балдар кошулушат. Үйүндө эч ким жок. Апасы Россияда коммерция кылат, атасы кечке иште. Иниси сабактан саат үчтөрдө кайтат. Үчкө жакын мен үйгө келип калам. Сабактан келдим деп коём. Апам бечара ачка болдуң деп тамак-ашын оозума кармайт. Кээде апсыгып, аябай көп тамак жейм. Кээде оозума эч нерсе алалбайм. Билбейм, ушундай болуп калдым».

«Бүгүн негедир уйкум келбей койду. Чеге турганыбыз түгөнүп калып, тамеки чектик, арак ичтик, негедир болбой койду. Заңылдап эле башым ооруп жатат. Сиркем суу көтөрбөйт. Алигиге көнөт деген чын көрүнөт. Апамдан кечээ эле мектепке сурады деп акча алгам. Бүгүн кандай шылтоо тапсам экен?»

«Бүгүн өмүрүмдө биринчи жолу апамдын алтын шакегин алпарып сатып жибердим. Атаң белек кылган деп ошол шакегин жакшы көрчү. Башка аргам жок эле. «Алигини» карызга ала берип, карызым көбөйүп кетти. Аны чекпесем өлүп кала жаздайм. Жаңы баштаганда дос, сен үчүн бекер эле деп добрый болуп жүргөн Урмат бүгүн: «Карызыңды төлөбөсөң катынсың», – деди. Намыстанып кеттим да, апамдын шакегин алпарып сатып жибердим. Карыздардан кутулдум, калганына джинсы, свитер алып алдым. Апам шакеги жоголгонун эртеси эле билип койду. Мен сатканымды мойнума алдым. Апам менден эч нерсени аячу эмес, бирок бүгүн шакеги үчүн жаны ачынып капа болгонуна таң калдым. Апамдын буюм үчүн капа болгонун ошондо биринчи көрдүм. Өзүм да таң калдым. Мурда мен идиш сындырып алсам, же бир буюмду кокус бузуп койсом, аны башымдан тегеретип ыргытып жиберчү».

«Чынын айтсам, мен кээде өзүмдү өзүм тааныбай калчу болдум. Кичинемде кокустан мышыктын бутун басып алсам да аяп кетчүмүн. Азыр «алигиден» татып алсам болду, жолборс болуп балдарды коркутам. Өзүмдөн кичине балдар алдымда бүжүрөсө өзүмдү арстандай айбаттуу сезем. Жиниме тийсе апамды да кагып жиберчү болдум. Кыжынып эле кыжырым келе берет. Кээде obu жок эле күлө берем. Эртеси кайра аябай кейип, аябай өкүнөм. Бирок бирөөнү аёо сезимим жоголуп бараткандай».

«Кечээ апамдын алтын билеригин сатып жибердим. Апам билеригинин жоголгонуна эмес, менин адамдык касиетимди жогото баштаганыма, калп айта баштаганыма абдан кейиди. Чынын айтсам, мен адамдык касиетимди жогото баштадым. Апам ыйлады. Көңүлүмдү сыздатып ыйлады. «Мен сени адам болот, мени багат, мага түркүк болот дечү эмес белем, балам. Адам болгондо кыларың ушулбу?» – деген сөзү мени өрттөп, тебелеп-тепсеп турду. Аргам болсо жерге кирип кетким келди. Ушул балакетти экинчи оозума албай койбосом – деп ойлодум. Өпкөлөнүп апамдын билеригин алпарып сатканымды, балдардын... баарын ээрчитип «алигиден» чегип алып, кыздарга барып дискотекага төлөгөнүмдү, кыздар «крутойсуң» деп койсо көрүнгөндү сыйлаганымды эстеп, заманам куурулуп турду. Апамды аядым. Чындап аядым. Кичинемде мага пульт менен жүрө турган машина сатып берем деп бир ай ишине жөө барганын, түшкү тамакты ичпей акчасын чогултуп, мага эч ким кие элек кроссовка сатып бергенин ойлодум. Мен чоңойгондо сизге пальто, атлас көйнөк, алтын сөйкө сатып берем дечүмүн. Апам жетине албай менин сөзүмдү келген-кеткендин баарына айтып мактанчу».

«Бүгүн негедир оор ойгондум. Көңүлүм чөгүп, эч нерсеге каалоом жок. Таң атканча бирөө сабап чыккандай. Тамак да ичким келбеди. Апам дагы капа болбосун деген ойдо мектепке эптеп эле кеттим. Сабакты көп калтырсаң эч нерсе билбей калат экенсиң. Китепти окусам деле мээме эч нерсе кирбейт. Мугалимдерге кудай берип салды, эшиктен киргенде эле, мага асыла беришет. Туура эмес отурасың, күлөсүң, муну билбейсиң, аны билбейсиң. Айтор, биринчи сабактан кийин эле качып кетпесең, ар бири келип мээңди чагышат.

Ушул мугалимдер үчүн апама калп айтчу болдум. Сабакка барба-
дым десем апам капа болот. Качпай отурсаң бир нормальный сабак
өткөн бирөө жок. Же мен баарынын көзүнө мокочо көрүнөмбү, айтор,
эрмектери мен.

«Алиги» мээнин иштешин начарлатабы, айтор, мээме эч нер-
се кирбейт. Оюм жалгыз гана ошондо, кантип тапсам? Кимден
алсам? Анан кичине убакыт өтүп кетсе эле болду, башым ооруп,
кускум келип, ичеги-боорум эзилип кеткендей, сөөгүмдү бирөө
чагып, булчуңдарымды жулмалап тыткандай, муундарым сыздап
ооруй баштайт. Мүмкүнчүлүк табылганча өзүңдү өлүп бараткандай
сезесиң. Бул ооруга адам баласы туруштук бералбайт. Мен ал ооруну
айтып да жеткире албайм. Анан кичинекей бир бүркүм порошоктун
жыргалы бир укмуш. Мемиреп, азыр эле ооруксунуп турган бүткөн
боюң жазылып, жыргай баштайсың. Көшүлөсүң. Анан күлкүң чы-
гат. Асманда сүзүп жүргөндөй, калкылдап, көңүлүң заматта ачылат
да, калат. Бир жаман жери өтө мыкаачы болуп кетесиң. Бирөөнү
кордосоң, ыйлатсаң, урсаң моокумуң канат. Анан соолугуп өзүмө
келе баштаганда өзүмдү өзүм жек көрөм. Апам шордуунун азап
тартканын көргөн сайын жүрөгүм бырча-бырча тилинет.

«Болду, бул балакетке экинчи жолобойм» – деп өзүмө өзүм өтө
бекем убада берем».

«Мен Азаматтан да, Нурландан да, Жорик, Кубанычтан – барды-
гынан кол үзбөсөм бул балакеттен кутула алгыдай эмесмин. Алардын
баарынын аталары тутамдап акча табышат. А мен эмнеме темселеп
аларды ээрчип жүргөнүмдү өзүм да түшүнбөйм. Ушуларды ойлоп,
алардан эми оолактап, эки жума эптеп чыдап өзүмчө жүрсөм, Ку-
баныч бардыгын бузду. Эшик ачык турган экен, кирип алыптыр.
«Жүрү, бир кызга барып келебиз, – деди. – Анан ал кызды «алигиге»
көндүрөлү. Бир шишканын кызы, акча деген биздики», – дебеспи.
Ушул сөздү укканда шарт бурулуп кетип калгым келди. Аңгыча
алдыбыздан ак жуумал татынакай кыз чыкты. Кубанычтын ушун-
ча чечекейи чеч болуп чечилгенин биринчи көрүшүм. Тигил кызды
баңги деген балакетке кыйбай турдум. Эптеп алаксытып үйүнө ке-
тирип жиберсем деген аракетим ордуна чыкпады. Кызды ээрчитип
Кубаныч «ордого» барды. Бардыгы «алигиге» теңселип калышкан.
Адегенде Нуржанды аракка алдашты, анан порошок кошулду. Куба-
ныч болсо Ромеонун ролунда. Бардыгынын бөпөлөгөнүнө, көкөлөтө
мактагандарына магыраган кыз бечара абийиринен кантип ажы-
раганын да билбей калды.

Ушул окуядан кийин мен өзүмдү да, досторумду да жек көрө баштадым. Эртеси эсине келгенде кыз бечара аябай ыйлады. Эми чоң чуу болуп, баарыбызды каматат го десем, бул окуя ошол бойдон жым-жым болуп калды. Бирок ал кызды биздин балдар өз топто-руна кошуп алышкан. «Алигиден» кийин кыздар дагы мыкаачы болуп, ыплас сүйлөп, кайра жакшынакай кыздарды өз катарына тарткылары келип калышат экен. Кыздардын бири-бирин тепкилеп ургандарын да, мушташкандарын да ушул жерден көрдүм. Ошол кыз эле бул компанияга канча кызды ээрчитип келди. Айрымдары бир келип эле жоголуп кетишти. Бирок көпчүлүгү биздин катарыбыз-да калды. Мага ал жердеги кыздардын бири да жакчу эмес. Аттиң, кандай гана сонун кыздар эле...»

«Бүгүн мен үчүн сонун күн болду. Көчөдөн бир татынакай кыз менен тааныштым. Аты Айгүл экен. Медицина факультетинде окуйт. Мага абдан жакты. Менимче, ал кызга да жагып калдым. Үйүнүн телефонун жазып алып, босогону аттап, бутумду чечип эле телефон чалдым. Телефондо үнү андан да назик, жагымдуу угулду. Жандүйнөмдө бир өзгөрүү болгондой, ошол кызды гана ойлой бер-дим. Сүйүп калдым көрүнөт. «Чектичи?» Эгер Айгүл билсе ал мени эч качан тиктебесе да керек. Жок, андан ажырай албайм. Демек, «муну» таштоом керек. Эрким жетеби? Албетте, мындан кутулба-сам болбойт. Деги ушундан кутула алаар бекемин. Ойлосом мындан эмне жакшылык көрдүм? Бөпөлөп өстүргөн апамды азапка салдым, сабактан начарладым, жакшы досторумдун баарынан ажырадым. Менден жаман окуган балдар азыр жакшы окушат. Ушуларды ойло-сом ичим ачышат. Кээде күзгүдөн өзүмдү карап, коркуп кетем. Эки бетим ичке кирип, сөөгүм чыгып кетти. Апам келди. Мени шектүү тиктеп, бетимден өптү. Ашканада бир нерсе кууруп, чайга чакырды. Оозума эч нерсе алалбадым».

«Үч күндөн бери колума «алигини» албай койгом. Алдастап жанымды коёрго жер таппайм. Апама айталбадым. Жанымды сууруп кетчүдөй бул ооруга туруштук бере албачудай тыбырчылай бердим. Апама башым ооруп жатат дейм. Аспирин берди. Бир аз тынчый калам да, кайрадан тыбырчылай баштайм. Аңгыча телефон шыңгырады. Айгүлбү деп ала койсом, врач наркологмун, балким, сага жардам керектир, барайынбы, – деди. Кандай «ооба» дегенимди да билбей калдым.

Үйгө узун бойлуу жаш врач келди. Мен аны апама досум келиптир дедим да, бөлмөмдү бекитип алдым. Врач кан басымымды өлчөп, качантан бери тартканымды, качан сайынганымды сурады. Анан бир ийне сайып:

– Эртең менен кел, анализ алып текшерип көрөлү, дарылануу керек. Болбосо бул өзү өтүп кетпейт, өтө кыйналганда кайра кантип кирип алганыңды билбей каласың, – деди.

Эртеси врач нарколого бардым. Мени дарылоого өттү. Чынын айтсам, кичине жаным тынчып, өпкө-боорум аңтарылбай калды. Врачтан сиз менин телефонумду кайдан алдыңыз десем, эч нерсе айтпады. Мен бардыгын билем деп тамашалады.

Мен апамдан эле көрүп калдым. Эмнеси болсо да, жашоого үмүт пайда боло баштады. Ооруканада 15–20 күндөй дарыландым. Тааныган бирөө көрүп калбасын деп корунам. Сабакка барып, кийим-кечемди өзүм карап, кичине болсо дагы оңолгонсуп калдым. Айгүл экөөбүз бири-бирибизсиз жашай албайбыз. Айгүл группасындагы мыкты окуган кыздардын бири экен. Ата-энеси жөнөкөй эле кишилер. Бирок ал көп окуйт, көптү билет. Кругозору кең. Абдан намыскөй жана тырышчаак. Жандүйнөсү таза, ой жүгүртүүсү кең кыз. Мен аны жоготкондон корком.

Ага жолукканда бардыгын унутуп, көңүлүм көтөрүлөт. Үйүнө кетиргим келбейт. Көчөдө аны менен жүрсөм сыймыктанып, көөдөнүмдү көтөрүп жүрөм. Ал үчүн бардыгына даярмын. Мына бул «балакетти» да Айгүл болбосо таштай алмак эмесмин.

Эгер Айгүлгө бирөө айтып койсо эмне болот? Анда шарт эле кетип калат болсо керек. Жок, андай болбосо экен. Мен адегенде дарыланып бүтүп, сакайгандан кийин ага өзүм айтам. Бардыгын айтып берем. Ал мени түшүнсө керек».

«Бүгүн Айгүлдү өптүм.

Буга чейин деле кыздарды өптүм го, бирок Айгүлдү өпкөндө башкача болдум. Айгүл бошонуп, оолактай бергенде анын назик салааларынан кармап туруп: «Айгүл, мен сени сүйүп калдым», – дедим. Айгүл көкүлүн маңдайыма жакындатып: – «Мен дагы» деди. Аны ордуна так көтөрүп тегереттим. Ыңгайсызданган кыз: «Акырын эми, жыгылам», – деди эркелей. Үйгө абдан кубанычтуу кайттым. Апама менин турмушумда эмне өзгөрүш болсо, бардыгын айтчумун. Эгер апам үйдө болсо, азыр Айгүл жөнүндө айтып бермекмин. Бечара апам терисине батпай сүйүнмөк. Диванга жатып алып кыялданам: «Эмки жолукканда мага турмушка чыкчы» – дейм. – Жок, мен бул

жаңылыкты адегенде апама айтышым керек. Апам макул болсо анан Айгүлгө айтам... Жок, мен адегенде дарыланып, жанагы «желмогуздан» таптакыр кутулушум керек. Анан Айгүлгө айтам. Апама ал абдан жакса керек. Айтаар замат эле сандыктагы келинине салам деген сөйкөсүн алып чыкса керек... Айтмакчы, өткөндө акча керек болгондо ошол сөйкөнү таап, сатып жибермекчи болуп, сандыктын кулпусун бузалбай койгом. Алалбай койгонум жакшы болуптур да».

* * *

«Айгүлдү апам үйгө чакырса, ал уялып келбей койду. Сүрөтүн апкелип берсем апам: «Татынакай кыз турбайбы, садагасы, болсун» – деп сүрөтүн өөп, күзгүнүн бурчуна илип койду. Менин дарыланып жатканымды билмексен болгону менен апамдын маанайы жакшы. Көңүлдүү жүрөт.

– Кыялың оңолуп, кайрадан баштагыдай боло баштадың, уулум. Ошол кыз сенин тагдырыңа бир бурулуш алып келет го. Эгер макул көрсөң ошол кызга үйлөндүрүп койсом, – деди мени суроолуу тиктеп.

Апамдын менин оюмдагыны тапканына кымыңдадым. Бирок көңүлүмдө баягы адегенде «тигини» таштоом керек деген ой турду.

– Ал кызды жакшы көрөм, апа, бирок азыр эмес, кийинчерээк үйлөнөйүн, – дедим.

– Кызың өтө эле татынакай экен, балам. Бирөө иле качып мени дагы азапка салып жүрбө... Деги өзүң эле билчи, – деген апамдын сөзү жүрөгүмдү бирөө устара менен тилип кеткендей ачыштырды. Уктайын десем уйкум келбеди. Чын эле бирөө алып качып кетсе-чи? Үйлөнөйүнбү, жок дегенде дарыланып бүтүүм керек эмеспи. Айгүлдү эч кимге ыраа көрбөй турдум. Анын сүрөтү ар дайым биздин күзгүбүздө илинип турчу».

* * *

«Ачып көздү-жумганча биринчи сессия аяктап калды. Айгүл экөөбүз китепканада бирге даярдандык. Бардык экзамендерибиз «беш» болду. Ал мени менен, мен аны менен сыймыктанып, бири-бирибизден намыстанып окудук. Сессиянын бүтүшүн кафега барып белгиледик. Апам акча берди. Айгүл экөөбүз кичинеден гана вино ичтик.

Айгүл айрым кыздарга окшоп арак ичпегени, тамеки чекпегени, жөнөкөйлүгү мага жакты. Чойроңдогон көп эле кыздарды көрүп жүрбөйбүзбү...»

«Врач дарылануунун биринчи этабы бүттү, бирок дарыланып бүттүң деп айта албайм. Эми калган тагдырың өзүңө гана байланыштуу, – деди. Өзүмдү өзүм сынап көрүүм керектигин айтып: – Биз организмдеги баңгизатка болгон көз карандылыктан арылттык. Бирок сенде психологиялык көз карандылык дагы деле калды. Аны жеңиш эми сенин эркиңе гана байланыштуу, – деди. Көбүрөөк алаксып, баштагы досторума жолобошумду бир канча ирет эскертти. Мен эми «алиги» үчүн чогула турган досторумдан каччу болдум. Алар жан койбой издеп, үйгө тынбай келип жатышты. Мен көбүрөөк Айгүл, келечек жөнүндө ойлоого аракет кылдым. Өткөн кайгылуу күндөрүмдү өмүрүмдөн таптакыр өчүрүп салгым келди.

Экинчи сессияны да абдан жакшы тапшырдык. Врачка анда-санда барып көрүнүп турам. Мүнөзүм оңолуп, өтө тез жиним келбей калды. Экзамен бүтүп, Айгүл экөөбүз белгилеп, анан келип үйдө жаткам. Телефон адаттан тыш кечке шыңгырады. Айгүлбү деп ала койсом Кубаныч экен.

– Жолугалы, – деди Кубаныч сөзүнүн аягын үзүп сүйлөп. Мен бошбой жатканымды, ишим бар экенин, «алигини таштаганымды», дагы көп шылтоолорду айттым.

– Өзүң бил. Айгүлдү өтө сүйөт эмессиңби, эгер Айгүл кырсыкка учурабасын десең, көчөдөгү кыздардай баңги болушун, ийнеге отурушун же жөн эле «көпөлөк» болуп калышын каалабасаң келерсиң, – деп трубканы коюп койдү.

Денемди ток ургандай жыйрыла түштүм. Бул балдардан бардыгын күтүүгө боло турганын абдан жакшы билем да. Эмне кылсам, Айгүлгө айтсамбы? Эмне деп? Мен баңги элем, анан досторум сенин өмүрүңө коркунуч туудуруп жатат деппи? Анда Айгүл мага туура түшүнөбү? Айтор, көңүлүмдөгү уйгу-туйгу тынчсыздануу кайрадан башталды. Таң атканча кирпич какпадым. Анан ошол баңги досторума барып, менин аларга кошула албай турганымды айтайын. Айгүлгө тийбегиле, болбосо баарыңарды милицияга салып берем дейин деп, эртең менен эптеп турдум да, «ордого» бет алдым.

Барсам бөлмөдөгү наашаанын түтүнүнөн адамдын жүзүн көрүп болбойт. Бири бурчта бирөөнүн колуна сайып отурат.

Бул көрүнүштөн ичиркенип кеттим. Мен ушул абалга кантип чыдам жүрдүм экен деп ойлодум. Досторум эч нерсе болбогондой тосуп алышып, адегенде мага таарынышып, анан арак куюп менин экзамендеримди куттукташты. Айгүлдү көрүп жүргөндөрүн айтып, анын сулуулугун, назиктигин, адам суктанарлык келбетине токтолушту.

Айгүлдүн сайынып калышын каалабай тургандыктарын айтышты. Эгер бизге кошулгун келбесе мейли, эч болбосо порошок сатып бергенге жардамдашаарсың. Бирөөнү эле ийнеге отургузуп берсең да мейли дешти. Мен бул сунушту ойлонуп көрүп, макул боло албадым. Себеби ал порошок үчүн канча жыл соттолгондорду да билет элем. Бирөөнүн баласын да бул шүмшүк топко кыйгым келбей калган кезим эле. Эч болбосо биздин «ордону» эч кимге айтпайт чыгаарсың дешти. Мен эч качан, эч кимге бул тууралуу ооз ачпай турганымды айтып убада бердим. Айтор, улам бири тост айтып, ичире берип мас болупмун. Анан «алигини» сайышыптыр. Айтор, ойгонсом ордодо жатам, кучагымда бир баңги сойку. Тамырымды таппай кыйналышканбы, колумдун баары көкала, ийне тактары. Эртең менен үйгө келдим. Апам мени көрүп чочуп кетти. Кечке эс-мас үйдө жаттым. Апамдын да көңүлү чөгүп, абдан капа жүрдү. Мен кайрадан «алигисиз» жашай албай калдым. Эми үйдөгү килемди алпарып саттым. Кенедей пакеттеги порошок апамдан да кымбат боло баштады. Сайынган сайын дагы көбүрөөк, көбүрөөк керек боло берди».

* * *

«Бүгүн апамдан акча сурам, акча табалбады. Кошуналардан да акча чыкпады. Таң калганым апам менин эмнеге керектээримди билип турса да, жанталашып издеди. Эч кимден чыккан жок. Менин өлүп бараткан абалымды алар кайдан түшүнсүн.

– Сен бүттүң, балам. Оңолуп, кайра жоголуп баратасың. Эми бул кебетең менен Айгүл сени карабайт. Деги кебетеңди өзүң эле күзгүдөн карачы деген апамдын ачууланган сөзү катуу тийдиби, айтор, апам кол көтөрүп барып токтодум. Өзүмдү зорго токтотуп калдым. Апам бөлмөсүнө кирип аябай ыйлады.

Мен өзүмдүн ошол күнкү жоругумду эч качан кечире албадым. Апам байкуш кечирди. Эртеси эле тамак иччи, балам. Минте берсең өлүп каласың, же врачыңа кайра барчы, – деп башымда турду. Врачка барганым жок. Себеби өз эркиме ишенбей калдым. Экинчиден, менин алиги досторум алардын катарынан кетсем эле Айгүлгө жамандык кылышчудай. Ачык эле айтып жатышпайбы. Мен ушул тунук булактай мөлтүрөгөн кызды бирөөгө кордотуп, анын жаңы ачылган гүлдөй кезинде бирөөлөргө тебелетип соолуткум келбеди. Айгүлдүн баңгилердин катарына кошулушун каалаганым жок. Өкүнүчтүүсү – апам жалгыз калды. Бүт өмүрүн мага арнап, анан карыганда менин колумдан бир чыны чай ичпей, бир көйнөк кийбей, көйнөктү коёюн, мен анын шакек, билеригинен бери сатып, балам деген ишеничин, энелик улуу сүйүүсүн тебелеп-тепсеп акмак болдум. Бул акмакчылык экенин билип турдум, бирок менде башка арга, айла жок эмес беле...»

* * *

«Айгүлдөн кача баштадым. Телефонго жок дедирдим. Өзүм алсам башка кызды сүйүп калдым деп алдадым. Көчөдөн качып кетип, менин бул акыбалымды Айгүл көрбөсүн, менден үмүтү үзүлсүн, өзүндөй жакшынакай балага жолугуп, бактылуу болсо экен деп тиледим. Мен ага татыксыз экенимди мойнума алып, ушундай акылсыздыгым үчүн өзүмдү өзүм жек көрүп турдум».

* * *

«Мага акча керек, акча. Көңүлүм жайына келсин үчүн көбүрөөк сайынуу керек. Ага көп акча... Апам шордуу аны кайдан табат? Кийинки кездерде мени кыйналбасын деди көрүнөт, ар нерсесин сатып мага көбүрөөк акча берет. Ал да жетпейт...

Эмне кылсам? Кээде «ордодогу» балдардан калган шприцтердеги калдыктарды дагы сайынган учурларым болду. Анан ар жерим ооруй баштады. Температурам көтөрүлөт. Бир күнү грипп, анан тамагым, анан бронхит, айтор, оорубаган жерим жоктой. Арыктаганымды айтпай эле коёюн. Апамдын бир врач таанышы балаңды врачка көрсөтсөңчү, негедир ыраңы башкача дептир. Апам ыйлай бергенинен анализ тапшырууга аргасыз болдум. Канымдын составынан баңгизат чыгып калабы, баңги экенимди бирөө билип калбасын деп анализ тапшырганга такыр барчу эмесмин. Анан эмне болгонун айтуудан өзүм корком...

Канымдын составынан ВИЧ/СПИД экеним аныкталды. Ишенбедим. Кантип эле, кантип мен СПИД болуп калайын? Кайра-кайра текшертим. Кайдан, кайдан бул балакет мага жабышты? Баары бир анализ менин СПИД экенимди далилдей берди. Ушул күнү жер астын-үстүн болду. Бардыгы бүткөнүнө, өзүмдү өзүм көөмп тынганыма ошондо көзүм жетти. Себеби СПИД деген эмне экенин, анын кантип жугаарын, аны дарылай турган бир да дары чыгарыла элек экенин биз мектепте абдан жакшы окуганбыз. Ушул окуя менин үмүтүмдү биротоло үздү. Эми порошокту ой келди, табылса эле тынбай сайына баштадым. Көңүлүм чөгүп, порошоксуз тура албай калдым».

* * *

«Акчам жок эле. Баягы досторумдан карызга порошок сурасам беришпеди. Керек болсо акча тап. Түнкүсүн ууруга кир, уурда, тоно, эч болбосо ийнеге бирөөнү отургуз. Болбосо баңгизатын сатыш, бекер эч нерсе жок да деп шылдыңдагылары келди. Мен уурдап-тоной албайм, ага көнгөн эмесмин. Андан көрө өлүш керек. Өлбөгөндө эми

эмне кыла алам? Өзүм деле бир канча жылдан кийин өлүп тынат экенмин. Ошончо жыл кыйналып, апамды кыйнап, Айгүлдү кыйнаганча ушунчамда өлүп калганым оң го деп чечтим. Айткандай эле жалгыз үмүтүм Айгүл болчу. Эми мен ага эч качан үйлөнө албайм. Анда мага бул жашоонун кандай кызыкчылыгы бар? Өзүм темселеп зорго жүргөндө бул балакети каяктан жабыша калды? Ким билет, «көпөлөктөрдөн» белек болдубу, же шприцтен келдиби, айтор, эмнеси болсо да эми дүйнө жүзүнүн медиктери биригип дарылай албай жаткан балакетке кабылыпмын. Демек, бул жашоодон үмүт үзбөгөндө эмнем калды? Эмнеге жашайын, кыйналыш үчүнбү? Апамды бир жолу кыйнаш үчүнбү? Эң жакшысы эле акыркы ирет чыгынып көбүрөөк порошок табыш керек го...»

* * *

«Менин абалым күндөн-күнгө, сааттан-саатка начарлоодо. Акыркы кезде акыл-эсим да жайында эместей. Дурусураак кийимдеримдин баарын порошокко алмашып жибердим. Үстүмдө эскилери. Күзгүгө карансам тилемчиге окшой баштаптырмын...»

* * *

«Күндөлүктү да күндө жазалбай калдым. Чамам жок. Минтип жашоо уят. Өзүм он тогузга келдим. Апамды карап отурам. Күндө акча сурайм, башка аргам жок. Үйдөгү килемди арзанга сатып беш күн чардадым».

* * *

«Бүгүн мен өзүмө өзүм сот жүргүзүп, бүтүм чыгардым. Эненин ак сүтүн актай албаган, эмгегин баалабаган, өмүрдүн баркын билбеген, Айгүлдөй аруу кыздын сүйүүсүнө арзый албаган мага окшогон акмакка өлүмдөн башка жаза барбы? Эмнеге жашайм, менин өмүрүм ансыз да бүтпөдүбү. Эми эмне, башкаларды кыйнаш үчүн жашайынбы?»

* * *

«Айгүл! Мен өмүрүмдө бир гана аруу кызды көрдүм. Ал сен болчусуң. Сенин баёолугуң, назиктигиң, тунуктугуң, болгонду болгондой айткан тайманбастыгың, келбетиң, музоонукундай узун кирпигиң, айтор, сенин саамайыңдын талына чейин суктанчумун.

Өкүнүчтүүсү сени менен өмүр сүрө албадым. Бул бакты мага буюрбады. Эмнеге дейсиңби? Себеби сени аядым. Бул өмүрдөн да сен

үчүн кечтим. Мен жетпеген бактыга сен жет. Менин калган өмүрүмдү сен жаша. Мен үчүн жаша. Колуңдан келсе апама көз сала жүр. Мен өз тагдырыма өзүм балта чаптым.

Менин каталыгым үчүн сен эмес, апам эмес, башкалар эмес, өзүм жооп беришим керек.

Бир өтүнүчүм – өзүң да, бала-чакаңды, тууган-уругуңду, жада калса таанышыңды да баңгиликке жолото көрбө. Кош эми, жан биргем... Бейитиме бир барып, эстеп кой...»

* * *

«Апа, сен уктап калдың, жок уктабай кайгырып, баламдын эртеңи кантет деп кабатырланып жатып көзүң илинди көрүнөт. Эртең сенин бардык кайгыңа чекит коёюн деп чечтим. Апакем ай, жамандыгымды жашырып, жакшылыгымды көрсөтүп, энем да, атам да, досум да сен болдуң эле.

Акыркы күндөрүңдү тозокко айландырып таштаганымды билип, көрүп турам. Эмне кыла алам? Далбастап жаным ооруганда орой тийдим, көңүлүңдү ооруттум, кол көтөрө турган болуп, өзүмдү араң кармап калдым. Ошол күндү эстесем жерге кире түшөм. Ошондон көрө колум сынып калбайбы!

Кайсыл бетим менен кол көтөрдүм! Тогуз ай көтөрүп, он тогузга чыкканча канаттууга кактырбай багып, анан он тогузга чыкканда да, адамдыктан кеткен айбанды да кечирдиң. Апа, кечирмек тургай уулум оңолсо экен деп түн уйкуңдан кечтиң.

Соолуган жалбырактай саргарып, тамак ичпей калдың. Мен баңги болбой эле, сен баңги болуп калдың, апа! Анан минтип эми ушул эле жетишпей тургансып, СПИДи да жабышыптыр.

Баласын сүйгөн, баласын барктаган эне сенчелик болоор... Бирок мен сенин ушул абалыңды көрүп, Айгүлдүн өмүрүнө коркунуч келтирип жашагым келбеди.

Сизди абдан жакшы көрчүмүн. Сиз аны жакшы билесиз. Менин сизден башка таянарым да, таарынарым да, маңдайымдан эркелетип сүйөрүм да жок эмеспи, апа! Сиз мени кандай барктасаңыз, мен да сизди дал ошондой барктачумун. Мектептен келгенде үйдө жок болсоңуз томсоруп калчу элем. Эми сиз дагы мен жок ошентип томсоросуз го... Мен бир аз кеч калсам, көчөгө туруп алчу элеңиз. Эми жалгыз кантип жашар экенсиз?

Бүгүн мен төрт-беш ирет сайына турган порошокту алып келдим. Эртең сиз келгенче ушул акмакты жоготпосом болбойт. Башка аргам калбады. Эч кимди күнөөлөбөңүз, апа. Бардык кайгыга өзүм себепчи болдум. Апа, апакебайым, кечире алсаң, кечир.

Менин кичинекей кезимди эстеп, кичинекей кезимдеги сүрөттөрүмдү сактап калыңыз. Чоңойгон кезимди өзүм деле жектеп жүрөм. Ал сүрөттөрдүн баарын тытып салыңызчы. Эгер арбак, тигил дүйнө бар дегени чын болсо, анда мен сизди коргоп, колдоп жүрөм.

Түнкүсүн коркпоңуз, ар дайым жаныңызда болом. Күндө таңда чачыңыздан сылап, жүзүңүздөн сүйөм. Апакебай, ушул азаптардын баарынан кутулайынчы. Мен Айгүл менен коштошуу кыйын болот го, – деп ойлодум эле. Көрсө, сиз мага бардык нерседен кымбат экенсиз, апа.

Эгер кудай бар болсо, эч бир энени сизге окшотуп боздотпосун. Эч бир баланы мага окшотуп аргасыз абалга байлабасын.

Балконго чыksam асман укмуш кооз экен. Сыдырым жел жүзүмдү аймалайт. Абанын тазалыгычы... Ай тептегерек. Жылдыздар жымыңдайт. Кирпиктерим нымдалышып, ыйлагым келип кетти. Ушул кооздукту экинчи көрбөй турганымды, ушул таза абадан жутпай, бир томпойгон бейитте жатаарымды ойлоп ыйладым. Бул өмүрдө колундагы жалгыз медин жоготкону турган бечара апамды ойлоп ыйладым. Айгүлдү эстеп ыйладым.

Тирүүлүк кандай керемет. Ошол кереметти колуман түшүргөнүмө, жүрөгүмдөгү болгон жакшы сезимдин бардыгын колдон түшүрүп сындырып алганым, эми минтип өз каалоом менен ушул жарык дүйнөгө кош айтууга аргасыз болуп турганым абдан өкүнүп турдум. Алда менин балалыгым ай, ошол порошоктун эмнесине кызыктым экен? Ал менин ажалым экенин кайдан билиптирмин?

Абдан өкүнүп турам... Кош эми, апа. Ушул менин акыркы сөзүм! Чынын айтсам, мен бул турмуштан чарчадым, сизди аябай чарчаттым».

Күндөлүгүн жеткирип бергени барганымда жүрөгү ооруп Гүлбадам эже төшөктө жатыптыр. Үйүндө сиңдиси бар экен.

Мени менен сүйлөшкүсү келди. Күндөлүктү жүрөгүнө басып, сылап, эриндерине жакындатып өөп койду.

Айгүл келген сайын көзүнөн жаш төгүп: «Мага эмне айтпадыңыз, балким, Бишкекке барып дарылатмакпыз. Оштон такыр кетип калбайт белек», – деп ыйлайт бечара. Кээде Айгүлгө айтсам балам чын эле тирүү калат болчу, Айгүлдүн сөзүн укмак деп ойлойм. Оюңа ар нерсе келет, бир арман баары бир жүрөгүңдө калат тура.

Айткандай эле баягы Саматтын колуктусуна тагам деп бекиткен сандыктагы сөйкөнү Айгүлгө бердим. Албайм дейт. Самат сени сүйдү эле, кызым. Тагдыр экен буюрбады. Сени көргөндө уулумду көргөндөй болуп сүйүнүп жүрөйүн, муну тага турган эми менин эч кимим жок деп кулагына тагып койдум. Анан Айгүл кеткенде озондоп

үнүмдүн болушунча боздоп ыйладым. Кошуналарым да көнүп калды көрүнөт, биринчи күндөрү үрпөйүп эле жетип келишчү. Бечара мага келин болсо тыпылдаган жакшынакай күйүмдүү келин болмок экен. Күндө келип, кантип жатасыз апа, – деп мени менен кошулуп ыйлап, чай кайнатып берип, тыяк-быякты жыйнап коюп кетет, бечара. Мен ансайын жашып, ансайын ыйлайм. Башка аргам барбы?

Эгер каргыш тийгени чын болсо, ошол баңгизат саткандарды, менин уулума окшогон эне сүтү оозунан кете элек наристелерди азгырып баңгиликке тарткандарды каргайт элем. Ошолордун энеси мага окшоп ботодой боздоп калсын. Баңгизат саткандардын уул-кызы баңгиликке баш байлап, менин уулумдун тагдырын көрсүн. Башка не дейин. Эгер жазсаң ар бир улан-кыз ушул тагдырды окугандай кылып, ушул окуядан жүрөгү титирегендей кылып жаз, сиңдим.

Менин сөзүм баңгилердин баарын сактап калбаса да, эки-үч эненин баласына сабак болсо, бул да чоң иш, – деди эже.

Бир жумадан кийин Гүлбадам эже каза болду деп уктум.

Эсенгул ИБРАЕВ

(1933–2005)

Тянь-Шань районундагы
Чет-Нура кыштагында 1933-
жылы туулган.

Нарындагы педагогика-
лык окуу жайын бүтүрүп,
Кочкор, Нарын районунун
мектептеринде жана рай-
ондук комсомол комитет-
теринде иштеген. КМУнун
журналистика факульте-
тин аяктаган.

«Чалкан» журналында
адабий кызматкер, бөлүм
башчы, жооптуу катчы, ре-
дактордун орун басары, башкы
редактор болуп иштеген.

СССР Журналисттер со-
юзунун, Кыргыз Жазуучулар
союзунун мүчөсү.

2001-жылы «Кыргыз Ре-
спубликасынын Эл акыны»
наамы берилип, 2006-жылы
«Насыят» китебине Токто-
гул сыйлыгы ыйгарылган.

«Шаркыратма», «Тур-
муш агымдары», «Закымдар»,
«Насыят» ж.б. көптөгөн
китептердин автору. Чы-
гармалары орус, казак, түрк
тилдерине которулган.

Туулганына 80 жыл

Узаттым

Күйгүзүп, өчүрүп чылымды,
Аз жаздым, көп жаздым ырымды.
Бүттү эми төөнөтүң, баргын – деп
Узаттым жыйырманчы кылымды.

Жоготтум, жок эмес тапканым,
Азымды арбытып айтпадым.
Кылымдан кылымга эмес мен
Миң жылдан миң жылга аттадым.

Гүл чыксын куу чөптүн ордуна,
Жайылсын дасмалың толтура,
Үчүнчү миң жылдык бул менин
Мурасым калтырар соңкуга.

21.03.2001

Көп болсун

Баары бир.
Болуу түткүн
Бүтүүнүн уланышы,
Кайрылып келер бир күн
Кайгынын кубанычы.

Күндөрдүн канатында,
Күтүү бар, кечигиш бар,

*Жолдордун тоомунда,
Жолугуш, кесилиш бар.*

*Мазмундуу жашаш үчүн
Максатка талпыныш бар.
Тоорулуп күтүп турган,
Толтура каршылык бар.*

*Жабыркап жүргөндөрдүн
Жадырап күлмөгү бар.
Бактысыз дегендердин
Бактылуу күндөрү бар.*

*Жолдордо уланыш бар,
Жок болуу, куралыш бар.
Күндөрдө көп болсо экен,
Күтүүсүз кубанычтар.*

20.01.2000

Этне чындык?

Дүйнөдө этне чындык?

Этне жалган?

*Ай чапчып атырылган азоо жалган.
Турмуштун ноктосу бир башка түшсө,
Туйлабай калч-калч этип жоошуп калган,
Азоо жалган,
Жашоо жалган,
Арман-ай, арман!*

*Жашоодо этне чындык, этне жалган?
Мээнетсиз жеңил жеткен бакыт жалган.
Убайын көрөп кезде утсундуруп,
Уучуңдан кумдай чууруп түшүп калган,
Байлык жалган,
Бакыт жалган,
Арман-ай, арман!*

*Өтүрдө этне чындык, этне жалган?
Жадырап жаздай келген жаштык жалган.*

Баарына сунган колуң жетеринде
 Балынан аз таттырып тартып алган,
 Жаштык жалган,
 Шаттык жалган,
 Арман-ай, арман!

Турмушта эмне чындык, эмне жалган?
 Күргүштөп өтүп жаткан өмүр жалган.
 Бирөөнө алжыганча жашоо берип,
 Бирөөнө күтүүсүздөн күйүт салган,
 Өмүр жалган,
 Көңүл жалган,
 Арман-ай, арман!

Чынында эмне чындык, эмне жалган?
 Бул собол бүтпөс суроо, бүтпөс арман.
 Ханың кил, кайыфчың кил эч ылгабас.
 Бир гана өлүп чындык, оңгө жалган,
 Жашоо жалган,
 Жаштык жалган,
 Бакыт жалган,
 Байлык жалган,
 Бир гана өлөрүң чын, аттиң арман!

18.02.2000

Сайып кой

Жолдо жаткан ташты көрсөң алып кой,
 Жолоочу бар чырагыңды жагып кой.
 Сындыргыча бир дарактын бутагын,
 Чылчык коноор бир чырпыкты сайып кой.

Акылсыздык аз берет деп уялган,
 Адесиздик көп бердим деп кубанган.
 Бардык жолдор бир кадамдан башталып,
 Бардык байлык бир тыйындан куралган.

Тирүүлүктө кордук болбос оорудай,
 Соо жүрөйүн, сен да жүрчү оорубай.

*Ушул жазда бир арыкка суу буруп,
Бир көчөттү тиктире көр, о Кудай?!*

23.02.2000

Эмне жаман

*Бул жашоодо жамандар көп,
Антсе да
Көргөнүм жок дарттан өткөн жаманды.
Муңкүрөтүп луунап колу-бутуңду.
Чактап коёт тоо толкороор чаманды.*

*Бул жашоодо жамандар бар,
Антсе да
Көрө электин жаман нерсе арактан.
Таштап салат шири кылып катырып,
Чыккан кезде адамдыктан, алааттан.*

*Тируулуктө эмне жаман?
Эң жаман:
Бул жашоого кокус келген адамдай,
Кетүү жаман береңиңди бералбай,
Калуу жаман аларыңды алалбай.*

24.02.2000

Окшойт кээде

*Нерселер бар бир калыпта турбаган,
Мезгил кески өтүрүңдү уурдаган.
Таранчылар тага жакын сезилет
Жазда келип, күздө кеткен турнадан.*

*Өлчөмүнөн кемитпей да, ашырбай,
Жаздын ордун ээлейт келип жашыл жай.
Кышты бирге кыштап калган каргалаар,
Кайра кайткан каркырадан жакындай.*

*Ага тисал издебейли алыстан,
Айтар сөзүн ачык айтсын калыс жан.
Жакын тага күкүк менен зейнептен
Жайдыр-кыштыр бирге жүргөн сагызган.*

*Жоготконум жана тапкан табылгам,
Тирчиликтин кыймылында агылган.
Келгин куштар окшойт кээ бир «досторго»
Барда жандап, жокто качкан жаныңдан.*

14.11.2000

Алдым бекен

*Тирүүлүгүң кандай гана салтанат,
Акыбетин анын килдер кайтарат?
Баскан менен тыпыңдатып туягын
Баягыдай болбой барат картаң ат.*

*Өттү, кетти өмүрүмдүн бир кези,
Алыс экен бир четинен бир чети.
Ойлоп көрсөт — ойноп жүрүп билбептин
Оор экен тирүүлүктүн милдети.*

*Бири тартаар, бири тартпас кур кайгы,
Мен жашаган кылым деле улгайды.
Эсеп-кысап берерсиң деп соңунда
Тирүүлүктү карыз берген турбайбы.*

*Чырак жага алдым бекен түндөргө,
Жылдыз тага алдым бекен күндөргө...*

09.06.2001

Назым ХИКМЕТ (1902–1963)

Түрк акыны, коомдук ишмер. Түрк ак сөөгүнүн үй-бүлөсүнөн. Ырлары 1917-жылдан жарыялана баштаган. 1921-жылы СССРге келип, чыгыш элдеринин коммунисттик университетинде (КУТВ) окуган. 1924-жылы Түркияга кайтып, революциячыл гезит-журналдарда иштей баштаган. Тунгуч ырлар жыйнагы Бакудан жарык көргөн.

Революциячыл чыгармалары үчүн көп жолу түрмөгө түшүп, 1938-жылы 28 жылга кесилген. Өмүрүнүн 17 жылын түрмөдө өткөргөн. Дүйнө элинин кысымы менен 1950-жылы камактан бошотулуп, бир жылдан кийин кайра камалар болгондо СССРге качып, өмүрүнүн акырына чейин Москвада жашаган. Назым Хикмет түрк поэзиясынын мазмуну менен формасын түп тамырынан жаңылаган. Чыгармалары дүйнөнүн көп тилдерине которулуп, көзүнүн тирүүсүндө эле «улуу акын» аталган. Бүгүнкү күндө Түркияда эстеликтери коюлуп, чыгармалары аздектелип окулат.

Көркөм котормо чеберлери

Кусалык

Деңизге кетким келет.

Көгүлтүр суу күзгүсүн

кучактап өпкүп келет.

Деңизге кетким келет!

Кемелер кетип барат,

кемелер чөгүп барат

тейкинге алыстагы;

сарсанаа шаталына,

туң-кайгы шаталына

керилбей парустары;

бир күнү кеме үстүнө

чыгартын, балким, тен да

өрөпкүп таалайыта,

акыфы келер өлүп

айныбай жазылган соң

ар кимдин таңдайына

нурундай батаф күндүн

деңизге чөккүп келет,

нурундай батаф күндүн

толкунда өчкүп келет.

Деңизге кетким келет!

Деңизге кетким келет!

1927

Деңиздин а башынан, бу башына
түтөн-түтөн атчандай күр-шар этип
мала-кызыл толкундар чабат, чабат.
Каспий сүйлөйт тилинде шамалдардын,
сүйлөсө – кайнагансыйт шарак-шарак.
Каспийди сулк жаткан бир өлүк көл – деп,
чёрт возьми, кимдер айтты?!
Уч-кыйыры жок энбаш шор суу Каспий!
Каспийде кастар жүрөт, э-э-эй,
дос-жар жүрөт!..
Толкун – бир аска,
кайык – бир кийик,
кайык – бир чака,
толкун – бир кудук!
Көмүлөт кайык,
көрүнөт кайык,
жыгылган аттын
жонунан тайып,
каргыган атка
минилет барып!
Кайыкта бир кайыкчы түркмөн
маңдайында рулдун мандаш уруп
отурат жай баракат.
Башында калдайган бир кара бапак.
Жок, бул өзү бапак эмес,
тирүү койдун кардын жарып
кийиптир ал башына,
койдун узун саңсаң жүнү
түшүп турат кашына!
Көмүлөт кайык,
көрүнөт кайык...
Кайыкчы чал рулдун маңдайында
Түркмөнстан Буддасынын бурканындай
отурат камырабай мандаш уруп.
Бирок аны ойлобо: турган экен
Каспийдин каршысында кол
куушуруп.
Өзүнө өзү ишенет, ошон үчүн
отурат буркан таштай мандаш уруп.

Карап койбойт
 кайыкка
 чабылган сууга,
 карап койбойт
 чабылып
 жафылган сууга!
 Көмүрөт кайык,
 көрүнөт кайык,
 жыгылган аттын
 жонунан тайып,
 каргыган атка
 минилет барып!
 Каспийдин кую жаман баштатадан,
 аркырайт кара шамал жаман, жаман!
 Абайла, сактана гөр каргаашадан,
 антпесең ойрон салаф кара шамал!
 Кайылтын,
 кандай болсо андай болсун,
 кутурсун кара шамал,
 тоодой толкун
 каптасын!
 Каргашасы келсе келер!
 Ким деңизге туулса,
 деңизге өлөр!
 Көмүрөт кайык,
 көрүнөт кайык.
 Көмүрөт кай...
 көрүнөт кай...
 Көм...
 көр...
 көм...

1928

Мажурум тал

Айнегинде чагылат аккан суунун
 мажурум тал шактары чуудаланып.
 Мажурум тал наз менен ашкан сулуу
 чайкайт күтүш саамайын сууга талып.

Кылыч менен талдарды чаап шакка
Кетти кызыл атчандар батыш жакка
батыш жакка күн батып бара жаткан.
Ок жаңылды капыстан!

Бир жаш атчан
кушка окшоп канатка аткан
кулады аттан!

Бакырбады,
кеткендерди жалбарып чакырбады,
башын жерден көтөрүп бир азга араң
арман толгон көз менен карап турду
аттардын туяктарын кылактаган.
Арман күн ай,
атаганат,
каргып туруп ал эми кайра аттанып
өбөктөбөйт ак көбүк ат жалына,
ак аскерди кубалап айгай салып
ойното албайт кылычын баштарына!

* * *

Кулагында алсырап жаткан жандын
өчүп барат дүбүртү чапкандардын.
Кылк-кылк этип кызарып күн баткан жер
жутуп алды караанын атчандардын.
Атчандар, атчандар, кызыл атчандар,
Аттары шамал-куюн канатчандар,
аттары шамал канат...
аттары шамал...
аттары...
ат...

Өтүр өттү атчандай шамал канат!
Аккан суунун үнү өчтү ир алдыда,
Дүйнө бүтүн боёлду караңгыга,
жабылды кара парда
төлтүр тунук көгөргөн көзүнө
анын,
төгүлдү мажүрүп тал
сары чачы төгүлгөн бетине
анын!
Баратат коюу тартып түн карасы.

Ыйлаба, тажүрүт тал, ыйлабачы!
 Ыйлаба,
 ыйлабачы,
 Ыйлабачы...

1928

Бир айрылыш баяны

Эркек айтты аялга:
 – Сени сүйөт!
 Сени сүйөт, бирок кандай?
 Жука бир айнек сыңар уучума
 Жүрөгүмдү бек кысып,
 карс сындырып
 беш танжаты тилдирип канаткандай...

Эркек айтты аялга:
 – Сени сүйөт!
 Сени сүйөт, бирок кандай?
 Миңдеген километр терең сүйөт,
 жүздөгөн километр узун сүйөт,
 сүйөт сени өлчөтүн санакка албай...
 Аял айтты эркекке:
 – Сүйөтүн мен
 Башым менен, эрдим менен, жүрөгүмдөн.
 Сени сүйөт, сестенип таазим кылам
 башыңа, эриниңе, жүрөгүңө.
 Эти мен эмне билсем,
 тилдеткертин бир өзүңө:
 шыбырап түндө баарын үйрөттүң сен...
 Мени эти турат билип:
 Кара жер
 күн чырайлуу эне сыңар
 эң кенжесин эмизет ийип-ийип...
 Бирок кантет, айла канча?
 Чачтарым оролушкан
 өлүп жаткан бирөөнүн танжасына,
 ээ боло албай
 турамын
 өз башыма.

Сен баргайсың
Жаңы туулган баланын
көзүн карап...

Сен баргайсың
мени мында калтырып,
өзүң гана...

Аял тынды.
Бир бирине кароодон айбыгышты.
Бир китеп түштү жерге...
Жабылды бир терезе...
айрылышты...

1930

Ат достор жана бир десте гүл

Эй, оозу сүт жыттанган көзөл акын,
сен жөн эле чычаясың
белгилүүдөй сүйүү сыры саган жалгыз.
Ашыгылык жайын айткан кеп-сөздөрдөн
биз деле, шүгүрчүлүк, кабардарбыз.
Кутургандай чуу салып, адыраңдап
өттү куду турдундун жанынан жаз
сары такта вагондору
тер, талеки жыттанган поезд сыңар.
Мен күттү элем келет деп жаздын айын
мага бир тышы кызыл тис идиште
ысык сүт алып келчү аяш сыңар.
Кантейин, жаз келбеди күткөнүздөй,
Күткөнүңдөй жаз келбес сага дайым.
Күткөнүңдөй түк келбейт сагаганың.
Кызыл, энел, зайыбым, тедедим сен,
башыңа күн нурун сепкен,
көздөрү алтын нурун төккөн,
көздөрү алтын кызыл менин!
Кутургандай чуу салып, адыраңдап
өттү куду турдундун жанынан жаз,
бирок кылып шааниси келген жаздын
сага бир гүл барбады менден, аттиң,
бир десте гүл,
букети фиалканын.

Кантел, кызым, этне кылам,
иш таштаган досторум ачка калып,
шам-шум этип, эттеп бир жалгаишты өзөк
гүл алам деп сактаган акчамы алып!

1930

Көгүлтүр көз дөө

Ал өзү көгүлтүр көз бир дөө эле.
Кичикий бир аялды сүйгөн эле.
Ал аял дайым эңсеп жүргөн эле
бакчасында бир түп шилби
гүлдөп турган чакан үйдү.

Дөө болсо дөөчөсүнөн сүйгөн эле.
Алаксып зор иш менен жүргөн эле,
андыктан ага куруп бере албады
бакчасында бир түп шилби
гүлдөп турган чакан үйдү.

Ал өзү көгүлтүр көз бир дөө эле.
Кичикий бир аялды сүйгөн эле.
Ал аял дайым сатай береер эле,
түндөсү түшүндө да көрөр эле
бакчасында бир түп шилби
гүлдөп турган чакан үйдү.

Дөөлөрдүн жолунда аял чарчады да,
көгүлтүр көздөргө анан: «Кош!» – деди да,
кодойгон дөөлөттүү бир эрге тийди,
бакчасында бир түп шилби
гүлдөп турган үйгө кирди.

Көгүлтүр көз дөө эти билет жакшы:
түнөк кылбайт дөөлөрдүн махабаты
бакчасында бир түп шилби
гүлдөп турган чакан үйдү...

1932

Мүш

Кечээ түнү түшүтдө сени көрдүм.
 Отурдуң да жанына сен тиземдин
 баш көтөрдүң.
 Маңдайың алдындагы
 көздөрүң тага карап жалжылдады.
 Ачылып-жутулду суу эриндериң,
 а бирок угулбады үнүң сенин.
 Түн ичинде бир жерде сагат урат,
 сагат үнү жакшы бир кабар сыңар,
 абада баш-учу жок кобур-шабыр...
 Телтирип кулак түрүп угуп жатат:
 капаста канарейка сайрап турат,
 үрөндөр айдоолордо чытыр-чытыр
 үн берип, жерди жарып жайнап чыгат,
 майдандарда эл шоокуту океандай
 дүңгүрөйт, сенин жылуу эриндериң
 ачылып-жутулса да тыным албай,
 угулбайт кебиң сенин, үнүң сенин...
 ойгондум жаалым чыгып, ичим сыздап.
 Кеткен экет китептин үстүндө уктап.
 Эми мен турам мына түшүнө албай:
 Же сенин үнүң беле
 Баягы добуштардын баары бүтүн?

1945

Колдоруңар жана жалгандылык

Чоколок таш сыңары чулу, катуу,
 түрмөнүн ырларындай ызасы ачуу,
 жүк арткан айбан сыңар кашан, арык,
 ач балдардын ак куба жүздөрүнө
 окшоп турган колдоруңар!
 Аарылардай өнөрлүү, тыным албас,
 сүт толгон ак тамадай салмактанган,
 табият законундай изден тайбас,
 чор теринин астында дос мээритин
 сактап турган колдоруңар!

Дүйнө турбайт өгүздүн түйүзүндө,
 колуңардын үстүндө турат дүйнө.
 Адамдарым, эх, менин адамдарым,
 болсоңор да дайым ачка,
 оозуңар нан менен эт сурап жатса,
 силерди тойгузушат жалган менен.
 Анан силер ак пейил дасторкондон
 бир ирет лыкыя жеп тоё албастан,
 ар бутагын самсаалап пийва баскан
 бу дүйнөдөн тукурап кетесиңер.

Адамдарым, эх, менин адамдарым,
 Африка, Азия, Жакын Чыгыш,
 Орто Чыгыш, Тынч океан аралдарын
 текен кылган адамдарым!

Өз өлкөдө өксөгөн туугандарым!
 Дүйнө элинин төрттөн үчүн түзгөндөрүм!
 Баарыңар өзүңөрдүн колуңардай
 картсыңар, тетиксиңер, туңдуусуңар.
 колуңардай жашсыңар, ойлуусуңар.
 Адамдарым, эх, менин адамдарым,
 америкалыгым, европалагым,
 силер куду колуңар сыңарындай
 сергек, энөө, унутчаак келесиңер.
 Колуңардай тез алданып,
 баарына оңой көнөсүңөр.

Адамдарым, эх, менин адамдарым,
 антенналар жалган айтса,
 жалган айтса ротаторлор,
 китептер да жанын жесе,
 калп айтса афишалар дубалдагы,
 калп айтса талыдагы жарыялар,
 селкилердин жылаңач балтырлары
 экрандын бетинен жалган айтса,
 жалган айтса куран-дуба,
 жалган айтса бешик ыры,
 жалган айтса көргөн түш да,
 ресторанда скрипка калп сүйлөсө,
 үтүтсүз түндөрүңдүн кара түнүн
 жарык кылган ай дагы жалган десе,
 үндөр дагы калп сүйлөсө,
 сөздөр дагы жанын жесе,

колуңардан бөлөк ар ким,
 ар бир буюм, ар бир нерсе,
 күн-түн тынбай калп-жалган айта берсе,
 анын дагы себеби бар:
 колуңар жумшак болуп балчык сыңар,
 колуңар сокур болуп караңгыдай,
 колуңар аңкоо болуп жатан иттей
 кокустан козголоң-бунт этпесин деп,
 өлүм да,

өлүм да бар

бу дүйнөдө

алып-сатыш салтанаты,
 зулум затан бүтпөсүн – деп
 бүт баары жалган айтып, жанын жешет.

1949

Түрмөгө жаткандарга бир аз кеңеш

Дүйнөдөн, Ата Журттан, адамдардан
 үтүтүлдү үзбөйм десең,
 асыласың, же болбосо
 отурасың түрмөгө сен.
 Жатарсың он-он беш жыл,
 а балким, андан көпкө.
 Ошондо сен: «Мындан көрө
 жакшы эле жип учунда
 асылып турган» – дебе.
 Жашагайсың турмушка тырмышып бек.
 Бу, балким, эмес чыгар ырыс-бакыт,
 а бирок башыңдагы ыйык милдет:
 кас душманым күйүнсүн – деп
 жашап коюу бир күн ашык.
 Жаныңдан жарты калар түрмө ичинде
 кудуктун түбүндөгү таш сыңары.
 Берки жарты тирүүлүккө афалашып,
 кырк күндүк алыс чөлдө бир жалбырак
 шырп этсе,
 угуп-туюп жатсын аны.
 Түрмөдө каттар күткөн,
 кайгылуу авандарды каңылдаган,

көзүңдү шыптан албай таң атырған
 таттуу нерсе, бирок да коркунучтуу.
 Кырынгандан кырынганга
 өң-түсүңдү күзгүдөн каранып тур.
 Жашыңды чыгар эстен.
 Сактана көр бит менен жазгы кечтен.
 Эч уялба берген нандын
 күкүмүн да калтырбай терип жештен.
 Эч качан үзүлбөсүн каткыфыгың.
 ким билет, болбойт деп да айтуу кыйын.
 Сүйгөнүң, балким, сени сүйбөй калар,
 сен анда: «Урдут аны, кетсе тейли!» –
 дей көрбө.

Түртө ичине кабар
 угулат жашыл бутак сынган өңдүү.
 Түртөдө гүлбакчаны ойлоо жатан,
 тоолорду, дайраларды ойлоо жакиши.
 Акырында береф кеңеш:
 окуу, жазуу жагына көңүл бөлүп,
 токуучулук ишин да ал үйрөнүп,
 айнекчилик иши да жатан этес.
 Жатарсың он-он беи жыл,
 а балким, андан узак болор жаза.
 Түртөнүн азаптары, ый-муңдары
 өтөр-кетер
 эгерде карыбаса
 алмазың сол төшүңдүн алдындагы.

1949

Жыл башы

Түнү бою жаады, жаады кар,
 Жаткансыды жылдыз татчылап.
 Бир шаар бар, көчө бар, үй бар,
 Бир жыгач үй – эң узак, узак.
 Жатат бала төшөктө элкин,
 Менин уулум, болук, ак саргыл.
 Мейтандар жок. Үйдө жок эч ким.
 Терезеде – байкуш Статбул.

Чыңырды кете – чыкты ачуу үн.
 Бу жалгыздык түртө сыңары.
 Мюневвер шарт жаап китебин
 Ыйлап ийди. Бүлк-бүлк ыйлады...

Бир шаар бар, көчө бар, үй бар,
 Бир жыгач үй – эң узак, узак.
 Түнү бою жаады, жаады кар,
 Жаткансыды жылдыз талчылап.

1956

Терек

Түндө көрсөң сууда дарак
 күтүш арча сыяктанат –
 дечү биздин Надим акын.

Сүйчү туңдуу айымдарын –
 ак койнокчөн кайыңдарын
 рязандык да бир акын.

Менде да бир жалгыз терек,
 кайда жүрсөм табыш берет
 мен тусаныр күндөн бери.

Бүт дарактай терегим да
 турат сыңар аягында
 күтүп-күтүп бирдемени.

Карап турат чоң жолдорго,
 карагыңкы ой-тоолорго
 жайдын ысык түн маалында.

Мени да бир терек дайым
 айгай салып ар түн сайын
 күтүп турчу түртө алдында.

Бактыбызга, айбыбызга,
 үлүттөргө, кайгыбызга
 күбө болуп, карадың жай,

күбө болдуң битибизге,
жердеги бүт ишибизге
эх, терегим, терегим ай!

Терегимди сүйсөт дагы,
Аны тактап жүрсөт дагы
Ата Журтум, бар арманым.

Мен эңкейип кара жерге,
денем балкып кара терге
бир түп терек эге албадым.

1956

Ата Журтум

Ата Журтум, Ата Журтум, Ата Журтум!
Калбады сенде кийген баш кийимимен,
Өлчөгөн жолдоруңду бут кийимимен.
Мен сенден кийип чыккан беишмантым да
эскирди, дал-дал кетти, түштү
ийнимен.

Сен эти калдың жалаң
чачтарымдын актарында,
жүрөгүмдүн инфаркында,
таңдайымдын бырышында,
Ата Журтум, Ата Журтум, Ата Журтум!..

1958

Которгон **Салижан ЖИГИТОВ**

Белгилүү акын, жазуучу, окумуштуу, коомдук ишмер Салижан **ЖИГИТОВ** поэтикалык котормонун да чоң чебери болгон. Анын котормосунда Назым Хикметтин, Мустай Каримдин, Леся Украинканын ырлары, Антуан де Сент-Экзюперинин дүйнөгө дүң «Кичинекей ханзада» повести кыргыз кыртышында гүлдөгөн. Н.Хикметтин бул ырлары 1969-жылы С.Жигитовдун котормосунда жарык көргөн «Мажүрүм тал» жыйнагынан алынды. Ал жыйнак адабий коомчулукта классикалык котормо катары бааланса да, кайрадан басылып чыгалең.

Публицистикалык баян

**Абдымомун
КАЛБАЕВ**

СУЛАЙМАНКУЛ БОЛУШТУН НАРКЫ

*Ажынын уулу даткам ай,
Айбатың элден башкам ай.
Сулайманкул даткам ай,
Сымбатың журттан башкам ай.*
Жеңижок

Сөз башы

Мен бул чыгармамда азыркы Авлетим, мурун Афлитум аталган айылдын тарыхы эмес, ушул айылдан чыккан айрым тарыхый инсандардын, тагыраак айтканда, кечээ эле Совет бийлигинин ары жак, бери жагында жашап өткөн Сулайманкул болуш Ажы уулу тууралуу сөз кылмакчымын. Алгач бул инсандын ата тегине колдо бар маалыматтар менен кайрылып кетсем: Эсенбай датка, андан Нүсүп бий. Нүсүп бийден Ажы датка. Ажы даткадан Сулайманкул болуш. Бул адамдар бирден гана перзенттүү болгон деген кеп эмес. Мен ушул баяныма тиешеси барларын гана атап өттүм. Мисалы, Эсенбай даткадан таркагандардын баарын санап олтуруу санжырачылардын иши.

Аксы чөлкөмүндө таасирдүү, элге кылган кызматы менен белгилүү болуштар көп өткөн. Алардын ичинде тарыхта көбүрөөк айтылып, эл арасында ысымдары өчпөй келе жаткандары: биринчи Сулайманкул болуш, Бекмурат болуш, Мырзабек болуш, Чыныбек болуш, Дөөлөталы болуш. Булар ар кайсыл адабий булактарда, мисалы, Жеңижоктун, Токтогулдун, Эсенамандын, Алымкулдун, Нурмолдо-

нун жана Молдобагыштын чыгармаларында жана Аксы чөлкөмүндө жашаган элдин ичиндеги санжырачылардын, Кокон хандыгынын тарыхын мыкты билгендердин айтымында, Кокондогу тарыхый музейдеги маалыматтарда көп айтылат. Алар элге эмгек кылган, эл үчүн иштеген, элим деп жашап өткөн, элдин ичинен чыккан мыкты уулдарыбыз, демек, эл сактап келген инсандар. Эмне үчүн булар Кыргыз тарыхына кирбей калган деген мыйзамдуу суроо туулат. Албетте, ушул мезгилге чейин тарыхчылар деле өз жеринен чыккандарды, ошол борбордо тургандар жер-жерлерге чыгышпай эле түкүнчө хан, түкүнчө баатыр деп жазып жүрүп тарыхта калтырып коюшкандыгын айрым адилет адамдар танбайт. Өзгөчө түштүк жергесинен чыккан инсандар тууралуу Кыргыз тарыхында сөз өтө аз. Ушул жагдайдан алып караганда, мындай инсандарды аз болсо да бизге жеткен эмгектери тууралуу сөз кылып, элге калтырып коюу туура иш болот деп эсептеймин.

Мисалы, Сулайманкул болуш өзүнүн эрктүүлүгү, кайраттуулугу, ошол эле кезде кара мүртөздүгү менен да белгилүү болгон инсан. Башкасын айтпаганда да, талантты таасын баалап, бирөө тартып алган Көксулууну эңсегенине жеткирип, Көкө уулу Өтөгө тартып бергендиги эмнени айгинелейт? Ал ушул Афлатунда жаштардын эскиче окуп билим алуусуна, дыйканчылыктын өнүгүшүнө, жаратылышты коргоого өзгөчө маани берген инсан болгон. Бул иштери азыр деле эл оозунда айтылып келет. Албетте, Сулайманкул болушту кемчилиги жок, идеалдуу адам деген ойдон алысмын. Баатырдыгына жараша кара мүртөздүгү да болгон. Ал тууралуу ошол кездеги бийлик төбөлдөрүнүн эч кимиси куру эмес. Ошол мезгилде деле элге катуу тартип киргизип, талап кылбаса баш ийбей, ал түгүл бийликти басып алгандар чыккан.

Мына ушул Сулайманкулдун таасири күйөө балдары Алишер казы Молдоке уулуна, Асанбек Кабай уулуна да тийип, алар да мезгилинде Кеңеш мамлекетинин орношуна чоң эмгек кылышкан. Бул адамдардын эмгегин эл унутпай Сыны айылындагы мектепке

Алишер казы Молдоке уулунун, Афлатундагы орто мектепке Асанбек Кабаевдин ысмын беришкен. Ал эми Сулайманкулдун азыркы Өзбекстандын аймагына өтүп кеткен Сарай айылында коргону болгон жана Афлатун айылындагы азыр Арал деген жеринде Ата жайы – Сулайманкулдун коргону болгон. Ошол жерде болуштун өз колу менен олтургузган тереги да бар.

Атанын акыркы сапары

Эсенбай бийдин уулу Нүзүп бий, Нүзүп бийдин уулу Ажы датка, андан Сулайманкул болуш, ошол Сулайманкул болуштун атасы Ажы бий карыган кезинде балдарын чакырып он эки канат боз үйүнүн ичинде эрте жаздагы баглаң козунун этин жеп, кымыз ичип олтурушту. Атам бизди эмнеге чакырды экен деген бүдөмүк ой баарынын көкүрөгүндө турду.

– Эми балдарым, жашым сексенден ашты, өлөрүм калбаса, өсөрүм калган жок. Эчкинин жашындай жашым калды. Сапарым жакын, силерден бир өтүнүчүм бар, карыган кезде казак, кыргызды бир кыдырып, ыйык жерлерге зыярат кылып, жаш кезде жүргөн жерлеримди көрүп, тели-теңтушка, урук-тууганга, канатташ казак баурларыма катуу сөзүм өткөн болсо кечирим сурап, замандаштарым менен кайырлашып, мен өлгөндө келе ала турганы бар, келе албай турганы бар, эл-жерди бир көрүп келип, анан сапар уласамбы деп турам. Мына, жаздын да акыры болуп жатат, кечээ жайлоодон келгендерден сурам, ашуу ачык экен дейт. Кана, кимиңерде кандай ой бар, – деди Ажы датка эми бырыш басып келе жаткан оттуу көзүн жүлжүйтүп.

Ажы бий сексенден ашып калса да али каруу-күчү боюнда болчу, Сулайманкул уулу Кашкардан алып келип берген кайыш маасысы бутуна жарашып, үстүндөгү сүлөөсүн ичик сүлкүлдөп, суусар тебетейге жарашып, бир караган адамга жигиттей эле көрүнчү. Ошондон улам да байбичесин баш кылып, эки токолун күн алыс сөгүп-кагып, жемелеп койчу. «Койнумда жаткан үчүн катындан өткөн душман жок, колумда турган үчүн камчыдан өткөн тууган жок» деген сөздү көп айтар эле. Нурайым сулуу бийдин буту-башын укалап, жанынан чыкчу эмес. Тектүү жердин кызы, өңдүү-түстүү, маралдай маңкайган келин, сымбаты менен да, оозунан чыккан бал сөзү менен да байбичеге карганда кадырлуу эле.

– Эми ата, сөзүңүз мага абдан жакты, бир гана жериңиз жакпай турат, сапарым карыды деп айтпаңыз, балдардын жүрөгүн түшүрүп, биздин ата текте жүзгө чыккандар кем эле, токсонду тооруп калдыңыз, жүзгө чыгабы деген тилегибиз бар. Ал эми айтканыңыз болсо эп, жигиттерим менен өзүм коштоп, каалаган жериңизге алып барып келем, – деди Сулайманкул.

– Ыраазымын, уулум, ыраазымын, – деди, Ажы бий олтурган калыбын жазбай.

Ошентип, Ажы бийдин күтүүсүз сапарына даярдык көрүлө баштады. Үстүнө суу койсо чайпалбай турган Акшыйрак менен Торкашка жорго, ат алмаштырып мингенге ылайык бийге деп эки ат тандалды. Бул жорголорго бийге деп жасалып, аземделген токум токулуп, жумшак төшөк салынды, күмүш бастырылган ээр токум, жүгөндөр менен жасалгаланды.

Ошентип, жума намаздан кийин Авлетимдин Балтыркан жайлоосун көздөй Ажы бийдин сапары башталды. Ажы бий токтоймун деген жерге токтоп, Шүдүгөр-Ата менен Упа-Атанын мазарына эки жандык сойдуруп, эки күн өргүү алып жатып, Каработого келип түнөп-жатып мейман болуп, ал экөөсү жасаган эрдиктерин айтышып, кумар чери таркап Каработо өз конушунда Ажыны өтө жогорку даражалуу адам катары кабыл алып, айтып бүткүс сый көрсөтүп, калк арасында карынын кадыр-баркын дагы бир ирет көтөрүп койдү. Кайтарында Ажы батасын берип: «Сен тектүү жердин баласысың, баатырдыгың менен кара мүртөздүгүң, боорукерчилигиң менен мээримдүүлүгүң шайкеш келген кара чаар жолборссун» – деп алкоо сөзүн айтып сапар улады, Ажы бий эртеси Балтырканга келип түштү. Жайлоонун жашыл тулаңын аралай басып, ышкыны менен көбүргөнүнөн ооз тийип, андан ары Ой-Алма-Атанын мазарында, анан Ак Тайлак-Атага барып касиеттүү Он-Ачардын төрүндө, Сары-Үңкүрдө эргүү алып жатып, жаштыгы өткөн жерлерин көрүп Ак Тайлак-Ата менен Ой-Алма-Атага багыштап куран окуп, зыяратын кылып, сапары көңүлдөгүдөй болуп, жаш кезде жүргөн жерлерине кумар чери таркап, андан соң ашуу ашып Чаткалдын башы менен Кокуй-Белдин бетегелүү белинде казак айылы келип конгон жерге барып түштү.

Казактардын аттуу-баштуулары Ажы акени жакшы тааныгандыктан чоң салтанат менен тосуп алышып, жоро кесе уюштуруп, ыр-күү менен кымыз ичишип, Ажынын урматына деп тай чабыш уюштурушуп, үзүгү үзүлбөгөн кыздарга кымыз сундурушуп, ызаат-урматты катуу көргөзүштү. Сыбызгыган домбуранын үнү дилин жибитип, көп нерсени Ажынын эсине салды.

Кечинде Ажынын эң жакын досу, сырдашы Жалгапка казактын бир карысы басып келип: «Эми баурым, бир жагы теңтуш катары, бир жагы тууган катары сага бир сөз айтсам айып этмейсиң гой», – деди.

– Айта бериңиз, айта бериңиз, – деди Жалгап пашкалактап.

– Мына бул сендер карымыз деп олтурган Ажы бий назар салып олтурсам бул адамдын сырттаны гой, мына келгенден бери эки эт бышым убакыт өттү, олтурган жеринен бир козголуп коймоду гой.

Комдонгон арстан сыяктуу олтурду гой. Сен теңтуш экенсиң, досуңа айтпайсыңбы, койнуна кыз салып берели, карыган кезде бир даур сүрсүн, – деди.

– Ой, бул оюңуз күтүүсүз нерсе экен, мындай ээндетип туруп, айтса айтып көрөйүнчү эмне дейт экен, – деди Жалгап.

Ажыга бул сөздүн четин чыгарып:

– Ажым, бул туугандарыңыз койнуңузга бир кыз салып берейли, карыган кезде ак куу моюн, атыр жыттуу кыз жыттап жатпайбы дейт, кандай дейсиз, – деди.

Ажы жакшы да, жаман да деген жок, олтурган калыбын бузбай кыйлага үн-сөзсүз ойлонуп олтурду да:

– Кой, Жалгап, мен бул кексе адамдын оюн түшүндүм. Эми бул көңүлдүн иши го, болсо болуп деле кете берет дечи. Кийин ал бала бир туугандарын тааныбай, дал ошол баладан жабыр тартып калышыңар эч кеп эмес, анткени эки элдин тукумунан таза кандуу, баатыр чыгып калып бир тууган экенин билбей, бири-бирине кек келтирип коюшу ыктымал, болбойт экен деп эле кой, – деди Ажы.

Ажынын тегин адам эмес экенине Жалгап дал мына ошондо катуу баа берип калды. Султан сөөгүн кордобойт, анча болгондон кийин кызды алып кетиш керек, ал эми эр-азамат баласы турса, меймандап жүрүп бул ишти кылсак туура келбейт, анын үстүнө кызды алып калышат деп ойлонуп койду Жалгап да өзүнө өзү кабыл келип.

Андан ары жол жүрүп Ажы таластык тууган-уруктарын кыдырды, жакын санаалаш адамдары менен жолугушту, Мерке менен Таразда болду, чыпчаң бир ай жүрүп, жай ортолоп калганда кайра Авлетимге келди. Келип эле балдарына:

– Эми балдарым, Ажынын сапарына даярдангыла, менин ичер суум, көрөр күнүм түгөндү. Жараткан Алла, кулум деп ала турган болсо эмики жума күнү чын дүйнөгө сапар тартам, эми айтарым Талас менен казакка кабар айтып, аларды убаракерчиликке салбагыла, көрдүм, алар менен кайырлаштым. Кечиримимди сурадым, ошол болот, – деди.

Мындай ишке ынанып, ынанышпаган балдары: – Кой, атамдын көңүлү калбасын – деп жайлоодон туу калган үч бээ алып келдиришти. Үч кызыр эмди тай даярдашып, Ажыга көрсөтүштү. Ажы баарын өз көзү менен көргөндөн кийин байбичесин, токолдорун, балдарын – баарын чакырып жанына Сулайманкул уулун олтургузуп:

– Уулум, мына бул элиңе баш көз болгун, мына бул апаңды жакшы сакта, балалык милдетинден кутулгун. Элге катуу бол да, калыс бол, бей-бечараны жөнү жок күйгүзбө. Катуу бол дегеним элден ыйман качып, улуунун кадырын, кичүүнүн сыйын билбеген ээнбаштар көбөйүп кетип баратат, мындайлар көбөйүп кетсе элдин

нарк-насилине доо кетирет. Ырчы, жомокчу, манасчы, төкмө адамдар дубана сыяктуу болот, аларга Алла ырыскыны сага окшогондон берет, аларга кайрымдуу бол. Сенин атак-даңкыңды, элдин намысын мына ошолор коргойт. Жакшы күлүк, жакшы кыз, жакшы акын, комузчу бул – элдин сыймыгы, намыс-ары.

Ажы керээзин айткан күн бейшемби эле, түндүн жарымы ооп жумага өткөн мезгилде Ажы бийдин боз үйүнөн өкүрүк чыкты. Ажы акыркы сапарга аттанып кете бериптир. Абдираим молдо балдарына:

– Сабыр кылгыла балдарым, ыйлагыла, ичтен ыйлагыла, өкүрүп-бакырып жер-сууну бузбагыла, аны Кудай айтпаган, жактырбайт. Атаңар жакшы күнү сапар чекти, олуя адам экен, же түшүнө кудайым аян бергенби, айтор, айткан күнүндө жолго чыкты, – деп көңүл айтып турду. Ажыны бардык зыйнаттары менен жерге беришти. Кошокчу, акындар Ажыны даңазалап ырдап жатышты. Учү-кыйыры жок эл келди. Ажы өлөрүндө табыштап кеткендей Талас менен казактарга кабар берилген жок. Кокондон хандын баш вазири келип тажияга катышып топурак салып кетиши да Ажынын аброю болчу. Ажынын берекелүү күздө, анын үстүнө жума күнгө кайтыш болушу да көп адамга санжыра сөз болуп калды.

Болуштун боорукерлиги

Сулайманкул жаш кезинен эле өткүр, курч, тайманбас чыкты, бир карасаң чоң атасы Нүсүп бийдин түспөлү бар, бирок атасы Ажы датка мээримдүү, кишиликтүү, сабаттуу адам болчу. Атасына караганда кара мүртөз, айтканынан кайтпаган өткүрлүгү бар. Ошондой болгону менен таланттуу, идиреги бар адамдарды ар дайым колдоп, камкордук көрүп келет. Сулайманкулдун болуштукка келишине да мына ушул акын, жомокчулардын мактоосу, даңктоосу да себеп болгондой. Экинчиден, Эсенбай даткадан бери тээ, хан ордосунда бийликке аралашып келген ата-тегинин шарапаты деңизчи. Буга бир мисал, мына ушул айылдан чыккан Молдобагыш акындын ыры. Баса Молдобагыштын билим алып калышына да Сулайманкул болуштун чоң таасири бар. Ал бир күнү Асан молдону чакырттырып, айылдагы идиректүү балдарды окут деп мечитти бекитип берет. Ошол Молдобагыштын ыры:

*Өзүм молдо баламын,
Колумда дайым каламым.
Асан молдо устатым,
Билимине канамын.*

*Арапча жазып арипти,
Такшалып күндө барамын.
Элпектигим көрсөтүп,
Эчки, улакты багамын.*

Боорума алып колумду,
 Үзүлбөй турат саламым.
 Кат жазып сурайм абалын,
 Алыстагы тагамын.
 Жетим болуп жашыман,
 Бешикте калган баламын.
 Устатыма бир гана
 Ишим менен жагамын.
 Эне сүтүн эмбедим,
 Ата жытын сезбедим.
 Бешикте калып жашымда,
 Колунда өстүм жездемин.
 Ичип өстүм суранбай,
 Боору ачып бергенин.
 Жадыбал кылдым куранды,
 Билдим сооп, убалды.
 Жаш кезимде кой багып,
 Турмушум оор уланды.
 Тилегим болду бир гана,
 Элдей тирилик кыламбы.
 Иш менен өттү өмүрүм,
 Көтөрүлбөй көңүлүм.
 Бекер кылдым кызматты,
 Бу байлардын көбүнүн.
 Асан менен Өмүркул,
 Бул жетимге көңүл бур.
 Өксү кылбай тамактан,
 Кешигиңди берип тур.
 Атадан жалгыз жетимдин
 Акыбалын көрүп тур.
 Кан тукуму Ажы атам,
 Көп эле барып тажатам.
 Куран сөзүн көп тыңшайт,
 Айтып черин таратам.
 Батасын алып Ажынын,
 Молдо болуп баратам.
 Эпкин тийген немени,
 Байлап коём кааласам.
 Эл ичинде алымча,
 Шарият жолун таратам.
 Сулайманкул баласы,

Ажынын данек, даанасы.
 Даңкын элге көтөрөр,
 Ордолуу шаар, калаасы.
 Асманда таңкы чолпондой
 Жанып турат карачы.
 Каработо, Кабайым,
 Жакын тууган Жанайым.
 Бир жетимди багып ал,
 Жаныңа жакын барайын.
 Караан туттум силерди,
 Болгон үчүн агайын.
 Каработо баатырым,
 Эрбешимдин тукуму.
 Жакшылыгын көп көрүп,
 Ага туттум ушуну.
 Кантип актаймын билбеймин,
 Жетимге берген тузуну.
 Колу-буту шадылуу,
 Өзү адамдын узуну.
 Кабар алып ал сурайт,
 Келип-кетип утуру.
 Ажы атамдын Сулайман,
 Тилеп алган Кудайдан.
 Жүрүшү анын манаптай,
 Бир пейили кармаса
 Айкөлдүгү Таластай.
 Атасын тарткан эр неме,
 Кайраты болсо Манастай.
 Шаани менен жүрүшү,
 Жамандарга жанашпай.
 Өтөнүн алдым батасын,
 Сөзүмдүн түзөп катасын.
 Куюлат кебим оозумдан,
 Ачкандай ырдын башатын.
 Аталып элге баратам,
 Молдобагыш жаш акын.
 Он төрткө жашым толуптур,
 Күчүлөнөт улам канатым.
 «Молдо ырдабайт элге» – деп
 Көп урушат устатым.
 Айтсам балдар ушундай,
 Сөзүмдүн маани кыскасын.

Ушул ырдан билинип тургандай эле Сулайманкул баатырдык мүнөзү менен бирге эле, кайрымдуулук жагы да көп болгон. Алдыны көрө билгендиктен, жаштарды окутуп тарбиялоого маани берген.

Жаза

Быйыл Авлетимге жаз эрте келди. Сулайманкул болуш атасы Ажы датка өлгөндөн кийин эл ишеними менен эки тизгин, бир чылбырды колго алган. Болуш элдин баарын айдап, сээп калууга үндөп, эгин-тегиндин мол болушун тилек кылып, эл аралап жүрдү. Анткени өткөн жазда эл эгин-тегин сеппей коюп, кыш оор болуп болуштун кору менен араң кыштан чыгышкан. Анын ичинде бекерпоз бозокорлор да бар болчу. Быйыл Дадиге да жер бөлүнгөн. Жайлоону да быйыл өзү барып көрүп келип, анан кимдин кайсыл жайлоого чыгышын, ким менен коңшу болушун аныктамай болду. Эки-үч жигит менен жайлоого аттанды. Кичи-Товардын оозуна барганда эки-үч тешедей жерге себилген жүгөрүнүн чөп басып турганына болуштун назары түшүп калды. Болуш боз жоргонун оозун тартып, токтоп калды да:

– Бул кимдин жери? – деди.

– Бул баягы Дади бозокордуку, – деди жигиттери бир ооздон.

– Мен ушул жерде ат чалдырып, тигил долононун түбүндө олтуруп турам, аны кайдан болсо да тез таап келгиле, – деди болуш ачуусу келип. Жигиттери айыл аралап, Дадини тез эле таап келишти. Сакалдары өсүп, эртелеп бозого тойгон Дади кырт кекирип, болуштун алдында турду. Болуш:

– Ой, жетектен урган Дади, мына бул жүгөрү кимдики? – деди.

– Меники болуш, меники, – деди болуштун ызаланып турганын байкай калган Дади эпилдеп.

– Мунуку болсо, кана жигиттер, шымын шыпырып туруп, май куймулчакка он камчы бергилечи. – Ушуну эле күтүп турган жигиттер, Дадини камчы менен сабап киришти. Көзүнөн жаш ойноктогон Дади болуштун алдында жамбашы туз куйгандай ачышып турду.

– Мен жайлоодон эртең кайтамын, өтүп баратканымда жүгөрүнүн жөөктөрүнөн суу жүгүрүп, мына бул жүгөрү кулпуруп турсун, ичинде бир тал чөп кала турган болсо, жамбашыңдан кайыш тилдиремин, уктунбу Дади, – деди болуш заардуу.

– Жарайт болуш, жарайт, аткарам, – деди Дади муундары калчылдап. Болуш жигиттери менен аттанып жүрүп кетти. Бул кабар айылга тез эле тарап, болуштун каарына калбайлы, тез-тез эл аралап жатат деп эгин-тегинди чаап, отоп, эл дыйканчылыкка астейдил киришип калышты.

Авлетим жайлоосу боз үйдөй болгон мына бул үстү жайык, чыгарга жолу жок, Аландын аскасы менен башталат. Анан Шүдүгөр-Ата, касиети улук жер. Суусу не бир айыкпаган ооруларга даба, бул жерлерге Анжиян, Бухара, ал түгүл Хивадан бери эл келип, зыярат кылып турушу жөн жеринен эмес го. Андан өтсөң Чат эки суунун кошулушу, бир жагы Уутөр жайлоосунан, бир жагы Авлетим жайлоосунан суу келип, анан эки суу мына ушул жерде кошулушат. Ал эми оң жакка Авлетим жайлоосу жакка кетсең, Узун-Кыяны басып өтөсүң. Не керемет жерлер мына ушул Узун-Кыяда, Эштин куйганы деген шаркыратма, андан өтсөң Упа-Атанын үңкүрү, муну жергиликтүү эл Упалуу-Үңкүр деп да коюшат. Бирок ал Упалуу эмес, бул азирети Упа-Атанын ысымына коюлган чоң олуя, көзү ачык адам болгон. Капырлардан качып мына ушул жерге келип жашырынат, Үңкүрдө суу жок, Авлетимдин суусуна чыгайын десе көрүп калабы деп коркот, ошондо жараткан Алладан тилек кылып дуба окуганда Жараткандын кудурети менен күн чыгыш тарабынан суу чыгып, күн батыш тарабына жерге кирип жок боло баштайт, эгер суу агып чыга турган болсо булак бар экен деп кайрылып калып таап алышы ажеп эмес эле. Ошондон ушул күнгө чейин касиеттүү булак агып турат. Эгер таза, пакиза, ала жип аттабаган аялзаты болсо, булактын суусуна колун салганда эле колуна бермет-шурулар чыгарын көп адамдар санжыра кылып айтып жүрүшөт. Ошол Ой-Алма-Ата, Ак Тайлак-Ата, Упа-Ата касиеттүү жерлер. Бул мазарларга айланган касиеттүү жерлердин өзүнчө керемет сырлары барын болуш жакшы билет. Мисалы, Ой-Алма-Атадан жума күндөрү жума намаз алдында кайдандыр кышы-жайы азандын үнү чыгып турат. Ал эми Ак Тайлак-Атадан Ак Тайлакты көргөндөр болгон.

Мына ошол Ак Тайлак-Ата мазарынын күн батыш тарабындагы асканын боорунда Алтын-Бакан деген үңкүр бар. Болуш бул үңкүрдүн санжырасын угуп таң калган.

Бешим баатырдын эки уул, бир кызы болот, ошол кыз ашкан сулуу болуп, эр-азамат жигиттер арзуусун айтып не келет да, не кетет, кызга жетпейт, кыздын талабын аткара алышпайт. Кызга анча-мынча жигит жакпайт. Алтынай сулуу: – Ким ушул аскадагы үңкүргө мен суу ташыган алтын баканды коюп түшсө, ошого турмушка чыгам, – дейт. Не бир менмин деген жигиттер аракет кылып чыга албай коюшат.

Ошондой күндөрдүн биринде кыз алтын бакан менен сууга барып, Чүңөттүн суусунан суу алып жатса, бутунда нөөкөрү өтүк, белинде алтын кемери, жанында кынсыз кылычы бар, үстүнө ок өтпөс зоот кийген келишимдүү эр-азамат, аты арып чарчаган, ак калпак кийген, жалгыз жарым жүргөн жигит жолугуп калат. Жигиттин назары кызга, кыздын назары жигитке түшөт. Туруп калышат, бирин бири карап, жигиттен кыз, кыздан жигит уялат. Ошондо:

– Алтынай сулуу сиз болгой элеңиз, алыстан атыңызды угуп, арып келген Алтынбек жигит мен болом го, – дейт жигит. – Эли- жерим сурасаң, казактын кең талаасынан болом, Улуу жүздүн урпагымын, элимдин намысын, чебин, жерин коргогон баатырымын, сиздин алдыңызда баатырмын деп айта албаймын. Жигиттерим бар, Сары-Үңкүрдө өргүп жатат, уруксат этсеңиз талабыңызды аткарып, алтын башыңызга жетсем деген тилегим бар, – дейт жигит.

Кыз да тартынбай:

– Алыстан арзып келген болсоңуз жигит, ошол Алтынай сулуу мен болом, ийнимде турган алтын баканды, ошол асканын боорундагы үңкүргө алып чыгып коё алсаңыз, сиздин арзып күткөн жарыңыз мен болом, коё албасаңыз, шерменде жигит сиз болосуз, – дейт. Ал үңкүргө жетүү «мен» деген адамдын колунан келчү иш эмес эле. Жигит бул шартка макул болот. Бул кабарды уккан кыздын атасы:

– Жараткан өмүр тузун ошол казак жеринен буйруган болсо, кыз талабын аткарган болсо, ошол Алтынбек жигитке берермин, – деп Бешим баатыр деле билмексен болуп коёт.

Алтынбек дубакөй, Алла деген, таза, пакиза жигит болот. Сары-Үңкүргө келип Жаратканга жалынып, жолумду ача көр, – деп таң атканча дуба окуп чыгат. Эртеси Корумдунун оозуна эл көп чогулат. Алтынбек жигит алтын баканды алып, асканы көздөй басканда эл мындай эрдикке таң калып, көбү кайран жигит кыз алам деп мерт болот ко, – деп жарданып карап турат. Жараткан өзү колдоп, жигит үңкүргө чыгып барып алтын баканды коёт да, кайра түшкөндө Үңкүрдүн оозундагы арчага кыл арканды байлап, оңой эле түшүп келет, ошол бети айдай, бели кындай, бешенеси жарык таңкы чолпондой, чачы бутуна оролуп баскан орошон сулуу Алтынай сулууну Алтынбекке берип, отуз күн той, отуз күн оюн болот, казактын улуу жүзү көчүп келип, келинди бардык шаан-шөкөтү менен алып кетишет, эр сайыш, эр оодарыш, жамбы атыш оюндары өтөт. Кыргыз-казак бир тууган эл болсо, эми куда болуп сөөк жаңыртышат. Ошондон ушул күн ушул үңкүр «Алтын-Бакан» деп аталып келет. Чынында эле алтын бакан бар бекен, жок бекен эч ким билбейт, анткени ал үңкүргө эч ким жетпейт. Жетебиз деп не эр азаматтар набыт болуп кетишти.

Мына бул касиеттүү Он-Ачар кан Манастай болуп турушун карачы, элимди, жеримди жамандыктан ушул коргоп тургандай.

*Айтып көр, тилим, сен байкап,
Аксыны, жерди бааласак.
Ашуу-Төр менен Ак Тайлак,
Агызып айран, кымызын,*

Ак жайдын күнү эл жайлап,
 Алты жүз боз үй тигилип,
 Аш, тою болсо мен сайрап.
 Адыры, түзү бетеге,
 Акырын айдап, бээ байлап,
 Адамдын ачат көңүлүн,
 Атырдай жели бетти аймап.
 Ой-Алма деген биздин жер,
 Оюна жайлайт калың эл,
 Көзүңдүн канбайт кумары.
 Көчкөн эл менен көрүп кел.

Кара-Токо, Кулданбес,
 Кабарын айтып кетейин.
 Каттоосу жакын бир белес,
 Көбүргөнүн салынып,
 Көк асманын жамынып,
 Кайтарып коюн ой кырда,
 Какшанып өткөн жаштык кез.
 Артыш, Жыртыш, Бостектир,
 Ал жерлер эстен кетпейт эч.
 Упалуу- Үңкүр, Ак-Чечек,
 Убайын тартып жүргөндө,
 Убакыт өттү желдей тез.

Болуштун көз алдына жаштык кези элестеп, кулунчак чапкан күндөрү чубап өтүп, жаш тулаңдын, карагай, арчанын жыты ка-
 нылжаарды жарып, бир чери жазылып жайлоо аралап алды. Болуш
 мындай ырды төкмөлөрдөй төгүп ырдап жибергенине өзүнө өзү таң
 калып да, тем берип да олтурду. Болуш мына ушул ыйык санжырга-
 луу жерлерде болуп, жайлоону көрүп чери жазылып, быйыл жайлоо-
 до от жакшы экенин көрүп, өткөн ата-бабаларынын арбагына куран
 окуп, анан кайтты. Болуш Ашуу-Төр, Каратокого чейин чыкты.
 Корумдуга Калбай айылы, Каратокого Айтынын тобу, Ашуу-Төргө
 Жээнбайдын айылы, Куугандыга Тасманын, Кунандыга Турсун-
 байдын тобу, Уутөргө Текенин айылы, Атжайлоого Сүйүнбайдын,
 Кулданбеске Асан молдонун айылы чыксын деп бөлүштүрүп берди.
 Бул бөлүштүрүүдө ата-тегинен жайлап келе жаткан жери, малынын
 саны эске алынды. Бул ишти айыл аксакалдары да эп көрүшүп,
 болуштун бул оюн кубатташкан.

Күзгө жуук, болуш жүзүмзардын түбүндө чай ичип олтуруп жи-
 гиттерине:

– Баягы Дади бозокордун жүгөрүсү кандай болуптур, жыйып
 алыптырбы, билдиңерби? – деп калды. Сармат жигити:

– Болуш ата, ал жүгөрүсүн жаман тамына батыра албай, урук-
 тууганына таркатып жатат. Быйыл жүгөрүсү айтып бүткүс мол
 болуп эси ооп жатыптыр, кечээ көрүп келдим. «Болушка рахмат
 айтып коюңуз», – деп коёт дегенде болуштун жанында тургандардын
 баары каткырып күлүштү.

Болуштуктун бөлүнүшү

Сулайманкул болушка айтпастан Аксынын тоо тарабындагы эки болуштуктан Кара-Суу, Сыны, Кара-Жыгачты бөлүп өзүнчө болуштук кылуу тууралуу Токтоназар бийдин уулу Кедейбай датканын буйругу чыгат. Буга териккен Сулайманкул болуш Намангенге барып чыр сала баштайт. Анткени бул аймак Токтоназар бийдин ата конушу, туулган жери. Азыркы Аксы районунун Кара-Суу айыл округуна караштуу Топ-Жаңгак айылы болгон. Бул жерди мурда Кара-Гүп деп атап келишкен. Кара-Гүптү мурда чытырман токой ээлеп жаткан. Анан бул жерди Садыр бий менен Сулайманкул болуш жер кылабыз деп камышын өрттөтүп, токоюн кыйдырат. Ошондо бул жерди мекендеген жалгыз жолборс болот, ал балдарын ээрчитип Тоскоол-Ата тарапка чыгып кетет. Кедейбай баласы Дөөлөталыга айтат: «Уулум, сен Кара-Гүпкө барып отурукташ, анткени менин ата жайым ушул жер, баргыла да колдон келишинче жаңгак тиге бергиле», – дейт. Анан ошол Кедейбай тиктирген жаңгактар жетилген кезде бул жердин Кара-Гүп аты өзүнөн өзү өчүп, Топ-Жаңгак аталып кетет.

Ошондон бери бул жерди Токтоназар бийдин тукумдары мекендеп келишет. Жамшитбек карыянын жазган маалыматтарына таянсак, бул жердеги жаңгактардын өсүп турганына 120 жылдан ашкан. Башкача айтканда, бул жерге жаңгактар 1880-жылдардын ары жак, бери жагында тигилген. Сулайманкул болуш менен Дөөлөталы болуштун чатагын басуу максатында аксакалдар келип Дөөлөталыга: «Болуш менен куда бол» – деп айтат. Бийлик талашып, жер талашып үч болуш тирешип келсе да, Сулайманкул болуш Дөөлөталынын сулуу кызына назары түшүп калып, ага куда болууну сунуштайт. Анда Дөөлөталы болуш: «Мен бул сунушту чече албаймын. Атам Кедейбай датка менен сүйлөшсүн, ал киши бата берсе мен жок демек белем» – дейт. Сулайманкул болуш бир тууганы Кабайга Дөөлөталы болуштун кызы Тайбаланы алып берет. Ошентип эки болуш куда болуп калышат. Тайбаладан Кабай уул кыздуу болот. Биринчи тун уулу Өмүркул, экинчи уулу Атабий, кызы Жаркынай, үчүнчү уулу Асанбек. Бул уул кыздарын келтирип жатканымдын себеби Асанбек да тагаларын тартып эр чыгып, эл башкарып Кеңеш мамлекетине ак кызмат өтөп, басмачыларды жоюуда чоң эмгек кылган. Эмгеги жогору бааланып Кызыл Жылдыз ордени менен сыйланууга татыктуу болгон. Азыр Авлетим айыл өкмөтүндөгү чоң орто мектепке ысмы берилген.

Эми Кедейбай датканын уулу Дөөлөталы кандайча болуш болуп келип калгандыгы тууралуу сөз кыла кетели. Аксыда Дөөлөталы Болуш тууралуу сөз бар болсо да, мен бул киши тууралуу толук

маалыматым жок болчу. Саруу болуштугу бул жерде эки болуш башкарып келген Жаңы-Жол, Кара-Жыгач, Ак-Жол – Мырзабек болушка, ал эми Таш-Көмүр, Ак-Суу, Тегене – Осмонбек болушка караса, Кара-Суу, Кожо-Ата, Авлетим, Жерге-Тал, Сыны айылдары Сулайманкул болуштун карамагында болгон.

Атасынын ордуна Наманганды башкарып турган Кедейбай датканын жарлыгына ылайык бул эки болуштуктан Кара-Суу, Кара-Жыгач жана Сыны айылдары бөлүнүп, бул жерге Дөөлөталы болуш болуп шайланат. Дал мына ушул Дөөлөталы болуштун ордосу Топ-Жаңгак айылына жайгашат. Бирок эки кексе болуштардын кысымына кабыла берип, үч жыл болуштук кылгандан кийин бул жерлерди Кеңеш өкүмөтү каратып алып, болуштук түп-тамырынан жоюлган, Жалал-Абад облустук кантонуна баш ийдирилип калган. Ал эми болуштардын көбү кулакка тартылган.

Ал эми Токтоназар бий акимдиктен түшкөндөн кийин байбичеси Акбала менен Жийде-Белдин этегиндеги булакка келип олтурукташып, ал жерде Турдумат паңсат жайлап урук-тууганы менен олтуруп булактын башына беш тал тиктирет. Кийин ал булакты эл Беш-Тал деп атап жиберет. Мына ошол Токтоназар бий менен мамилеси жакшы болуп Турдумат паңсат жанына чакырып алат. Ал жерде Беш-Тал айылы бар, абдан чоң айыл, бирок азыр Өзбекстандын Наманган областынын Чартак районуна карап калган.

Сулайманкул болуш жана Баялы бий

*Аксыны түгөл бийлеген,
Аңдышкан душман тийбеген.
Сулайманкул даткам бар,
Баялыдай бийим бар,
Башында бар дөөлөтү,
Булардай болгон кимиң бар?*

Жеңижок

Баялы Таластан келгенден кийин Сулайманкул экөөсүнүн мамилеси жакшы болуп, үзөңгүлөш жолдош болуп, бирге жүрүп бирге өстү. Мен Сулайманкул болуш жөнүндө жазып жатам десем Асанбай Жусупбеков мага: «Анда Сулайманкулдун жакшы санаалаш адамы, бир жагы досу, жолдошу Баялы бий тууралуу сөзсүз жаз» – деп калды. Ансыз да мен Баялы бийди айланып өтүп кете алмак эмесмин.

Тартышчылык заманда Казак ханы менен таарыныша кетип, кулундуу бээге жүгүн артып, музоолуу уюн айдап, колунда бардын баарын сатып, алтын теңгеге айландырып, Кара-Бууранын ашуусун ашып, Аксыга келе берген. Анткени Баялынын атасы Абийир Таласта бай турган адам болгон. Кокустан ооруп калып дүйнөдөн кайтканда, анын жесири Күмүшай сулууга жергиликтүү байлардан тартып, коңшу казактын ханына чейин жуучулукка келе берип жадатат. Ошондо эр жетип калган уулумду таштап кантип мен күйөөгө тийип кетейин, андан көрө ушулардан алысыраак турайын деп Аксыга көчүп келген. Азыркы Кара-Суу айылындагы Кез-Арттын ичиндеги чоң көк ташты Баялынын Көк-Ташы дешип коюшат. Ошол жерге үй куруп жашаган. Өзү тилдүү, карактуу, оозунда сөзү, билегинде күчү бар, өндүү-түстүү аял болгондуктан, аны Садыр бийдин аялы Айке байбичеге жардамчы кылып беришет. Баялы ыкчам маселе чичип, тез ойлонуп иш жүргүзгөндүктөн тез эле эл оозуна алынып, эл башкарып, бий атыгып кетет. Чоң аш-тойлорду тескеп, кадыр-барк күтүп, эл оозунда Баялы бий атыгып калат. (Караңыз: Асылбек Молдошов, Алмазбек Эргешов. «Кашка тамандар уруусу» санжыра китеп. Бийиктик. – Б., 2008. 36–37-беттер.) Баялы тууралуу Таластын Бакыян айылынан ардагер, тарыхчы мугалим Кабылбеков Сүйүтбек акенин баянында Баялы Таластан кантип Аксыга кеткени тууралуу кенири маалымат берилет.

Күмүшай эне Баялы баласын алып, Аксыга келип Кез-Артта бир жыл кыштап калгандан кийин жаз чыкканда колунда бар алтын теңгелерине Кез-Арттын сайын, Ийири-Булундунун үстүндөгү чоң жайыкты, Теңирбердинин түшө калышындагы жайыкты сатып алат. Ийри-Булундун үстүндөгү азыркы куурап калган зор дарактын түбүнө жыйырма ат бата турган аткана, кырк өгүз, отуздай төөсүнө мал сарай салдырып, ошол жерге кыштаган. Ал ошол жердин сол тарабын атактуу акын Жеңижокко берип, там салып бак тиккенге көмөктөшкөн. Ал жерди эл азыр «Өтөнүн раваты» деп аташып калган. Кийин ал жерге Кара-Суу орто мектебинин имараты түшүп, мектеп болуп калат. Ал мектепке Жеңижокту изилдөөчү, жыйноочу, атактуу фольклорчу, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер Асанбай Жусупбековдун демилгеси, чоң аракети менен Жеңижоктун аты коюлуп, азыр Жеңижок орто мектеби деп аталат. Баялы бий болсо Кез-Арттын ичиндеги Чомпол деген жерге кадимкидей чоң Ак сарай салдырган. Жеңижоктун китебинде Баялы бийдин ак сарайы деген Жеңижок менен Молдобагыштын алым-сабак ырында ырдалган жери да бар. Кийин Кеңеш өкмөтү аны мектепке айландырып, ал жерде азыр Баялы бийдин эң кичүү баласы Тилекбайдын уулу Сүйүтбек аванын эң кичүү баласы жа-

шайт. Устундары жалаң арчадан, кооздотулуп салдырылган. Баялы бийдин бул жерлердеги Камшак, Боеодо, Сере деген жерлерде миңдеген кой-эчкилери кыштаган короолорунун орду азырга чейин сакталып турат. Жергиликтүү эл аны жакшы билишет. Таластын Бала-Саруусундагы Бажан бий менен Баялы бий экөө куда болушкан. Анын Айжан деген кызын уулу Шералыга куда түшүп алып берген. Айжан эне 1962-жылы ноябрь айында 90 жашында дүйнөдөн кайтты. Ошол Айжан чоң эне жаздан баштап, кеч күзгө чейин бээ байлап, үйүнөн кымызды үзчү эмес экен. Дайыма: «Кымызды заарда ич, заарда ичпесең заарды ич» – деп балдарына таң заардан кымыз берчү экен. Өзү нарктуу, адамды бир көргөндө кандай киши экенин айра билген, сынчылык жайы бар, эс тутуму күчтүү аял заты болгон. Токтогул менен Жеңижокко өз колум менен дайыма чай берип, кымыз сунуп суусунун кандырып турчумун деп көп сыймыктанып айтчу экен. Токтогулга караганда Жеңижокту күчтүү акын деп жогору баалачу экен. Токтогулдун китептеги сүрөтүнөн жаземдебей таанып: «Бий атабызды Жеңижок менен Токтогул далай мактап ырдашып, атыбызды минип, тонубузду кийип кетишчү эле» – деп эскерип айтып олтурчу эле дейт. Анда небереси Темир: «Силер элди эзип, канын соруп, шорлотконсуңар, анан силердин эмнеңерди мактады экен» – десе: «Ок, какмар, антчү эмес Малыбыз көп болгондуктан ырымдап, эсеп-чотун алчу эмеспиз, азыркы өкмөтүң жыргатып жатабы, чычкак улагын болсо да кулагына номурлуу сөйкө тагып алып коёт го» дегенде Темир да сөз таппай олтуруп калчу экен. Ал киши азыр Таш-Көмүр шаарында жашап турат, шахтада иштеп пенсияга чыккан.

Баялы бий кийин отурукташып калгандан кийин Таластагы өзүнө караштуу Кашка таман уруусундагы Мадыярдан тарагандарды Аксынын ушул Кез-Артына көчүрүп келип, жерин-малын бактырып, саарына уй, минерине ат берип, ач-тогун карап эл кылып алган. Тегенедеге (кара такыяларды – А.Ж.) ушул Кез-Артка көчүп келишине себепкер болгон.

Баялы бий тегенелик Осмонбек болуш (анын Акматалы деген баласына небереси Шералынын кызы Жүзүмдү беришкен. – А.Ж.) малгалдылык Алымбек, Авлетимдик Сулайманкул, багыш болуштугунун болушу Бекмурат, Субан бий, Алишер казы, кетмен-төбөлүк Керимбай, Дыйканбай, Таластагы Ташкара бий, Эшенкул болуштар, Анжиян тараптагы ичкилик кыргыздар менен да жакшы байланышта болушкан. Таластагы Чоң Ормон ушул Баялы бий менен жакшы мамиледе болуп, себеби ал экөө тууган да болгон. Ошол Чоң Ормонду Таластагы туугандары бийлик талашып, жалган жалаа менен Сибирге айдаттырган. Ал жакта он сегиз жыл жүрүп, арызданып акталып

келген, кайра болуш болгон. (Караңыз: «Кашка тамандар уруусу». Түзгөндөр А. Молдошев, А.Эргешов. Санжыра китеп. – Б. Бийиктик. 2008-жыл.30–31-беттер.) Ошол Чоң Ормон Аксыдагы Баялы бийге учурашканы келет, Баялы бий жакшы тосуп алып, урмат-сый көрсөтөт. Ошондо Жеңижок акын Чоң Ормонду мактап ырдап учурашкан. Ошол ыр Жеңижоктун томдугунда жарык көргөн. Баялы бий Чоң Ормондун башын куттуктап, айылдатып, алтымыштан ашык ат мингиздирип, сый-урмат кылган. Ошол жылкыларды Чоң Ормон кийин Таласка айдаттырып кеткен. (Караңыз: Жеңижок. – Б., 2004. 124–125-беттер.)

Баялынын апасы Күмүшай баягы Таластан ала келген кулундуу бээ тулпар туума, мыкты бээ болот. Үйүр-үйүр жылкыларды сатканда да ошол бээни сактап калган. Аксыга алып келген. Кийин ошол бээнин тукумдарын кадыр салып бай-манаптар алып кетип турган. Сулайманкул болушка да берген. Ошол бээнин бир кулунун Баялы таптап, күлүк кылып чаптырып жүргөн. Ошол күлүгү төө баштаган баш байгелерди нечен ирет алат. Ошондон сөз калган: «Аксылыктарга кызыл аттан айткан» – деп. Анткени ак-суулук Теке дегендин Кызыл аты да Аксы Таласка байге бербеген чоң күлүктөрдүн бири болот. Баялы бий минтип айтчу экен: «Бешене териң, ак эмгегиң менен табылган малың берекелүү болот, союп-сатып түгөтө албайсың, биздин урукка арамдык жакпайт, кара жумуштан качпа, колундан келсе, акылың жетсе калк башкар! Чындык бирөө болгону менен бардык ушак-айыңды жеңет, элдин талабын талашпасаң, чоңдугуң бекер» – дечү экен. Ошол сөзү азыр да калк арасында жашап келет. Ошол атактуу Токтогул экинчи жолу кармалып, Намангендин түрмөсүндө жатканда Баялы бий менен Сулайманкул болуш кийлигишип түрмөдөн бошоттуруп келишет.

Баялы бий Чомполдогу Ак сарайында эртең менен азан айтып, намаз окуп жатканда жайнамазда жан берген экен. Таластын Бала-Саруусундагы кудалары, Бакыяндагы туугандары, Намангандагы, Анжияндагы эл башылары тазияга келгенче күтүп, жерге берүүгө даярдык көрүшөт. Намангандан келген ак эшен жаназасын түшүргөн. Ошондо Баялынын туугандары Жеңижокко: «Бий акемдин эки кызы – Суусар менен Кундузайга кошок үйрөт» – деп дайындашыптыр. Жеңижок аларга кошок үйрөтөт. Ошондо батага келген элге Кундузай менен Суусардын кошок кошуп турушканы.

Суусар:

– Атамдын өрүгү бышкан багында.

Кундузай:

– Ии, койчу кара бет,

Өрүгү жок өзөрүп,
Өпкөлөнгөн ким экен,
Өз тууган айткан кошомат,
Өлбөстүн тирүү чагында!..

Суусар:

– Атамын-бак алма бышкан багында!

Кундузай:

– Ий, койчу, кара бет,
Бак алмасы деги жок,
Басып жүргөн ким экен.
Байтиктер айткан кошомат,
Атамдын башы бир эсен чагында!..

Суусар:

– Атамын,шабдаалысы бышкан багында!

Кундузай:

– Шабдаалысыз шайы кетип,
Шашып жүргөн ким экен.
Шабдандар айткан кошомат,

Атамдын көзү бир эсен чагында!...

Суусар:

– Атамын Ай тийбес калың багына,
Ак булбул сайрап кончу эле!

Кундузай:

– Аны айтасың кара бет,
Атамдын алтындан кылган тамында,
Ак падыша болчу эле.
Эми атамдын көзү өткөн соң:
Ак падыша түгүл эл келбейт,
Аркаңда калган кызыңдын,
Ар кимге айтса бир кеби тең келбейт!..

Суусар:

– Атамдын күн тийбес кара багында,
Күкүктөр сайрап кончу эле!

Кундузай:

– Күйдүрбөчү кара бет,
Күмүштөн кылган тагында,
Гүнөөдыр келип кончу эле.
Эми көк жалым атам өткөн соң,
Күнүгө көргөн эл келбейт,
Күйүттө калган кызыңдын,
Кишиге,күйүтүн айтса тең келбейт, –

деп ызат-урматын көрсөтүшкөн экен. (А. Жусупбеков. Жеңижок. 459–460-беттер.)

Кийин Кеңеш өкмөтү келгенде баягы ар жактан көчүп келип эл кылган туугандары: «Баялы бийдин балдары бизди эзип иштеткен» дешип жазып арызданышкан. Шералы тун уулу Узакбайды, Шералынын бир тууган иниси Тилекбайды кулакка тарттырышкан. Тилекбай Оштон акталып келип, согуш жылдарында дүйнөдөн кайткан. Узакбай болсо Заркенттин этегинде Заң, Параман деген жерлерде жашап жүрүп, карыган кезинде Жерге-Талга келип, 1970-жылы дүйнө салды. Жусупбектин карындаштары Ширин, Жүзүмдөрдү бийдин балдары деп мектептен кууп чыгышкан, алар сабатсыз бойдон калышкан. Саруудан бери эсептегенде Саруу, Көнөк баатыр, Тубай, Жамаке, Менди баатыр, Кашка Таман, Мадыяр, Чакан, Эшбол, Абийир, Баялы бий, Шералы, Жусупбек, Асанбай, Азамат болуп келди. Мына Баялы бийдин Сулайманкул болуштун эң жакшы санаалаш адамынын тарыхы чакан ушундай. Бул баянды менин өтүнүчүм менен Арык аксакалдын айтуусу менен Асанбай Жусупбеков жазып берген. Кол жазмасы сакталуу.

Жаштар окусун

Сулайманкул болуш атадан калган Аралдагы коргонунда сөөрүдө ой басып, өткөн күндөрүн көз алдына тартып олтурду. Балдарды окутуш керек экен, мындай ойго ал Наманган шааарында курулуп жаткан медреседе балдар окуй тургандыгын көргөндөн кийин келип калды. Ойлоп олтурса кечээ эле Кокон хандыгынын тушунда деле хан ордодо кат-сабаты барлар бийлик жүргүзүшүп, хандын өкүмдөрүн ошолор катка чийип жатышпайбы. Ал эми найыптын алдында жыйындарга барганда айрымдар болуштукка кат-сабаттууларды шайлаш керек деп олтурушу да бекеринен эмес. Чын эле катчылар болбосо мөөр басып, чечим чыгарыш ар бир эле болуштардын колунан келе бере турган иш эмес. Андыктан окутуу керек. Мына Мечит-Сайда мечит деле бар, бирок анда эки-үч адам намаз окугандан башка эмне иш кылып жатышат. Ушундан-улам жаштарды окутуу зарылдыгына болуш бекем токтолду.

Жаштарды окутуу, аларга билим берүү, кыргыз жаштарынан аалымдарды чыгаруу бул Сулайманкул болуштун бабасы Эсенбай датканын да, чоң атасы Нүзүп бийдин да, атасы Ажы датканын да максаты болгон, мына ошол жол менен Сулайманкул болуш да жаштарга билим берүүнү асыл максаттардын бири, керектүү, келечектүү

иш деп эсептеп, Наменгенден молдо алдырып келип, Каргазындын сайынын оозуна чоң мечитти ишке салмак болду.

Ушул мезгилге чейин ал жерди эл Мечит-Сай деп аташат. Кийинчерээк балдар окуп билим алып калса окутуучу да өзүбүздөн чыгат, баса Сарыбайдын уулу Багыш Асан молдодон дарс алган. Элге: «Балдарды молдого бергиле», – деп жар салдырды. Бу болуш эшен болгусу келип калганбы дегендер да чыкты, анын келечеги жөнүндө эч ким деле ойлонгон жок. Мына ошол мечитке Асандан окуп дарс алып келген Багышты Молдо, окутуучу, маалим кылып бекитет. Кийин Багышты жеңелери Молдо бала деп тергей берип, Молдобагыш аталып кетет. Молдобагыш да кийинчерээк Чоң-Ташка мечит салдырат. Бирок ошол салдырган мечит балдар окуп жаткан мезгилде түндө өрттөнүп кетип, аны Молдобагыш өзү өрттөдү деп жарлык тагылып, сүргүнгө айдалып, көрбөгөн кордукту көрөт.

Бирок ошол агартуу ишин баштап берген Сулайманкул болуштун мечитинде көп адамдар окуп билим алып, алардын алды кийин Кеңеш мамлекетин курууга активдүү катышат. Асанбек Кабаев, Алишер Молдокеев, Пайызкан сыяктуу адамдар билим-тарбия алып калышы чоң пайда алып келет. Алишер казы Сыныга чоң мектепти өзүнүн күчү менен салдырып, мына азыр казынын ысмын ошол мектеп алып жүрөт.

Чоң атасы Нүсүп бий Кокон хандыгы менен Кытайдын Син империясынын ортосундагы талаш Кашкар маселесин чечип келүүдө, Нүсүптүн сабаттуу адам болгондугу чоң пайда алып келет. Нүсүп Кытай императору менен сүйлөшүп, Кашкар эли менен соода-сатык байланыштарын жүргүзүү, ар кандай талаш маселелерди эки элдин элчилеринин жардамы аркалуу сүйлөшүү жолу менен чечүү маселерин тактап келген. Келишимге кол коюшкан. Мына сабаттуулуктун пайдасы. Ошондой эле алдын-ала боло турган иштерди көрө билген.

Ошондон улам идиректүү балдарды окутуу зарылдыгы келип чыккан. Бирок ал кездеги адамдар окутуу десе эле молдочулукту түшүнүп, молдо болбой эле койсун деп окутуудан баш тарткандары көп болгон. Ошого карабай көп балдар билим-тарбия алуусун талап кылып келген. Жеңижоктун ырларынан көп таалим-тарбия алган. Ал сабаттуу акын болгондуктан, анын алдына эч ким чыга албаган. Алым-сабак, суроо-жооп ырларда Жеңижок менен эч ким айтыша алган эмес.

Акынга белек

Ажы бийдин элге кайрымдуулугу анын эл арасында кадыр-баркын өтө арттырган. Иш кылбаган, мал карабаган, жалкоолорго бий өтө каардуу болчу. Андай адамды көрсө сабатып же бир нерсе кылып жазалай турган. Бул сапат Сулайманкул болушка да өткөн. Болуш өзү кат тааныгандыктан, эл ичинде таланттуу ырчы, сөзмөр, чечен, анан колуна иш келе турган балдарды Кокондон молдо алдырып келип, окута турган. Анткени кат билбегенди көр деп, кат тааныганды мунун көзү ачык деп койчу. Дал ошондой кат таанып, билим алууга дилгир дегендердин арасына Кара-Суудан Садыр бийдин жээни Баялы бийдин жардамы менен кат таанып калган. Өтө да келип кошулду. Өтө таланттуу ырчы, комузчу болгондуктан балдардын ичинде тез эле кадыр-баркка жетип, кыз оюн Өтөсүз өтпөй калган. Өтө тууралуу Сулайманкул болуш укса да ага анчалык маани берчү эмес. Бирок болуш жакшы кыз, жакшы жылкы, жакшы ырчы, жакшы чебер уста, жакшы куш бул бир элдин намысын алар кымбат деп баалап жүрчү.

Окуган балдардан кабар алайын деп болуш мечитти көздөй баратса дарс берген молдо тазияга кетип, балдар чүкө ойноп жатыптыр. Болуш жашыл тулаң капталга жамбаштап ойноп жаткан балдарды чакырды. – Ой жигиттер, бери келгилечи.

– Ассалоому алейкум болуш аба, – дешип бир ооздон салам айтып балдар жабалакташты.

– Ва алейкум ассалоому, азаматтар.

Ичинде Бекмурат болуштукунан алып келген Өтө да жүрөт:

– Оо, уулум, кандай окуп, арип таанып калдыңбы, – деди болуш Өтөгө карап.

– Ооба, болуш аба, сизге рахмат, мен кат окуп, жаза да билем. Баялы бий абам да окутуп койгон эле, бул жерге дагы бышыктап билим алайын деп келип жүрөм, – деди Өтө ийилип таазим кылып. Буга негиз бар эле, мындан эки-үч жыл илгери Бекмурат болуш Сулайманкулду базарда жүргөн жеринен кармап:

– Болуш үйдөн даам сызып кетиңиз, дасторкон жасатып койдум эле дегенинен болуш Бекмуратыкына кайрылып калса, көзү балбылдаган бир жигит колго суу куюп, аттарды алып жүрөт. Кымыз ичилип, тердеп-тепчип олтурганда Бекмурат болуш сөз козгоп калат.

– Бу болуш жана сыртта кызмат кылып жүргөн балага назарыңыз түштүбү?

– Ооба, жакшы, тирикарак бала окшойт, кимдин баласы, – деди болуш.

– Бу жигиттин апасы, кара-суулук кыз имиш. Садыр бийге жакын болот дейт. Ал эми Садыр бийдин аялы Айке байбиче бул жигиттин

жакын эжелери болот экен. Таластан Ташкара болуш жаман оору менен оорудуң деп кубалап жибериптир, мал айдаган кербендер менен келип калган экен, биздикинде жүрөт, тууганым десеңиз алып кетиңиз дегенде кыраакы болуш:

– Болду, болду. Алып кетели, – дейт. Ошентип Авлетимге алып келип, эски кийимдерин чечтирип, бир сыйра кийим алып берип, болуштун үйүндө жүрүп калат. Муну угуп калган Садыр бий кийин Өтөнү Кара-Сууга алып кетет. Сулайманкул болуштун эсине ушул окуя түшүп, Өтөнү өзгөчө сурап калганы ошол.

– Кана кимдин кандай өнөрү бар? – деп болуш балдарды тиктеп калды.

– Болуш аба, мына бул Өтө төкмө, жакшы ырдайт, өткөндө кыз оюнда ырдады, – деди жанында турган мотуракай кара бала.

– Кана Өтө, ырдачы угайын, – деди.

– Комузум жок эле, болуш аба, – деп Өтө жер тиктеди.

– Комузу жок эле бир-эки ооз айтчы, уулум – деди болуш. Өтө бир жагы болуштун сүрүнөнбү, бир жагы күтүүсүз мындай таклип болуп калганданбы чекесин чыбырчыкап тер басып, мурдунун учундагы терин жеңи менен сүртүп анан эле төгүп кирди.

– *Кындан сууруп чабылган,
Ач албарссың болушум.
Беттегенин алдырбас,
Зор арстансың болушум.
Жети атасы эл бийлеп,
Тегинен чыккан болушум.
Жети күңү ырдасам
Муңайбаган добушум.
Элди сактап эл кылган,
Кыргыз элдин тоосун.
Капырларга кактырбай,
Бечарага болуштун.
Ымалага келтирип,
Тилин билген орустун.
Эртең элге керек – деп,
Минтип
Балдарыңды окуттуң, –*

деп келатканда эле болуш өзүн мактап жибергенден уялдыбы, же деги эле Өтөнүн талантына таң бердиби, айтор:

– Оо, азамат, азамат. Тээ желенин жанында турган кашка тай сеники, дарстан кийин минип кет, – деди болуш толкунданып.

Балдар баары чурулдашып: «Болуш Өтөгө тай берди» дешип Өтөнү тегеректеп калышты. Болуш кудай буйруса Өтөдөн чыгат экен, – деп ичинде күңгүрөнүп сүйлөп, ыраазы болуп баратты. Эртеси эле айылга: «Өтө болушту мактап бир тай алыптыр» деген кабар тоо жаңырып дүңк дей түштү.

Ажымат Эшендин болушка жолугушу

Ажымат эшен жыл сайын Бозпуга зыяратка келип кетчү. Бул ирет да Чыныбек болуштун коштоосунда Бозпуга келип зыярат кылып, анан көлгө келип, көлдүн жанындагы Үч-Арча булагына олтуруп эс алып жатышкан. Кийик от бышып калган күз мезгили эле. Эшенге деп атайын Бозпунун чай чөбүнөн, кийик оттон кошуп атайын чай кылып эшен ошол чайдан уртап, жаратылыштын сулуулугуна суктанып жатты. Ажымат эшендин келгенин угуп Арстанбек болуш, Дөөлөталы болуш, Субан бий, Алишер казы да мында келишкен.

Бул кабар Сулайманкул болушка да жетип, Болуш эки жигит менен бир кызыр эмди тай алып, Боспуга чыгып келди. Кадимки Торалатты алкынтып минип чыкканда, боз үйдө олтургандарга Сулайманкул болуш келе атат деген кабар келди. Эки жигит болушту тосо чыгып, жандоочулары менен атын алып, үйгө киргизишти. Болуш боз үйдүн астанасын аттаганда эле:

– Ассалоому алейкум, Эшен ата, – деди. Баары орундарынан туруп учурашты. Негедир Ажымат эшен да оордуанан ыргып туруп учурашты. Ажымат эшен карып, жашы жагынан бул жердегилерден эң улуусу болгондуктан калган болуштар менен олтурган калыбын бузбай эле учурашып койгон. Негедир Сулайманкул болуш келгенде оордуанан тура калып ийилип, таазим кылып учурашканы калган болуштардын оозун ачырды.

Сулайманкул болуш суроо узатып калды.

– Бу азирети Ажымат эшен ата, сизден сураймын деп эле эстен чыгып кетет. Мына ушул Үч-Коргондогу Нарын дарыясына салынган көпүрөнү курганга катышкан дейт сизди, ушул чынбы?

Чын уулум, чын, бирок сенин сурайын дегениң башка нерсе болуп турат. Көпүрөнүн бир башына жыгач жетпей калып ошол жыгачты сиз жеткирген экенсиз дегени турасың да туурабы? – деди эшен.

– Туура, туура. Дал ошону сурай албай жаттым эле.

– Мен аны жеткирген эмесмин, ал колдон да келбейт, аны Алла жеткирди десек туура болот. Күн кечтеп калды эле. Ишти бүтүрүп кайталы десек, көпүрөнүн негизги туура коюлган жыгачынан эки кулачча жетпей калды. Мен усталарды айттым үйлөрүңөргө барып эс

ала бергилечи, эртең менен бир кудаанын айтканы болор деп аларды таркатып жибердим да, көпүрөнүн түбүнө олтуруп ошол жердеги үч эшен болуп намаз окуй баштадык. Алладан: «Эл кыйналып кетти, ушул ишти бир алга жылдырганга жардам кыл, ээ Жараткан» – деп дуба окуп тилек кылдык. Эртең менен келсек жыгач кыйла ашып турган экен. Алланын кудурети деп ушуну айткыла дедим. Усталар Алланын жолуна деп кудайы кылышты. Көпүрөнү ошентип бүтүргөнбүз.

– Эшен ата, айып этпейсиз, сизден дагы бир нерсени сурайлык. Таластан бир палван адам келе жатып, сизге Кара-Буурадан отун алып көтөрүп келген экен. Ошону билип сиз алдын тосуп баргыла да отунун төөгө артып келгиле деген экенсиз, ал барган төөчүлөргө отунду бербей өзү көтөрүп келген экен. Ошондо сиздин ийниңиз кыйылып кеткен дешет. Ушул туурабы.

– Туура, уулум. Алладан тилек кылып келгенче ушул палвандын отунун көтөрүшүп келгенбиз. Бирөөнү кыйнабайын дегенбиз да, – деди эшен. Олтургандар баары тем берип эшендин оозун тиктешет. Аңгыча дасторкон жайылып эт тартылып калды. Сый бүткөндөн кийин Сулайманкул болуш эшенден уруксат сурап, кайтып кетти. Болушту узатып коюшуп кайра боз үйгө киришти. Ошондо Алишер казы сурап калды:

– Болуш ата, айып этпейсиз, дагы бир суроо калды.

– Айтыңыз казым, айтыңыз угайын, – деди.

– Бу ушунча болуштар келгенде ордуңуздан турган жоксуз, олтурган жериңизде эле кол берип учурашып коюп, а менин кайнатам келгенде ордуңуздан тура калып учурашканыңызда бир себеп барбы? Же сүрүнөн коркуп кеттиңизби?

– Коркон жокмун, уулум. Биринчиден, мен Сулайманкул болуш менен туруп учурашкан жокмун. Аны менен кошо Кыдыр бубам кирип келбедиби. Мен ошол киши менен учураштым. Экинчиден, ал кишиге ызаат урматым болду. Силерге ошол болуш менен учурашкандай көрүндү, – деди Ажымат эшен.

Мына ошондон кийин Ажымат эшендин чыныгы көзү ачык эшен экендигине тигилер да ынанып калышты. Ажымат эшен да сөзгө аралашып калды.

– Силер тигини тигинтип ийсе, муну минтип ийсе деп ойлоп олтурасыңар. Биз андай жолго барбайбыз. Биздин ар бир ишибиз, силердин да ар бир ишиңер Алланын көз алдында. Алла билбейт деп эч убакта бир иш кылбагыла. Жамандык-жакшылык да Алладан. Ошондуктан кайда жүрсөңөр да Алланы унутпай жүргүлө, балдарым, – деп койду Эшен.

Токтогулду бошотуу

Бир жигит болуш олтурган боз үйгө шашып-бушуп кирип келип, камчысын көкүрөгүнө коюп:

– Болуш, Токтогулду дагы кармап кеткени Намангенден аскер келиптир, – дейт дегенде, болуш ичип жаткан кымызга чакап барып өзүнө келип:

– Атадын оозун урайындар, кечээ эле Шибирден келген бечаранын дагы кимге зыяны тийип кетти экен, дагы кимиси анын үстүнөн жеткире койду экен. Туулуп өскөн Кетмен-Төбөсүнө барбай ушул жерде башпаанек кылып жүрдү эле. Баласы өлүп, энеси өлүп, алганы бирөөгө тийип кетип шор басып жүргөндө, асыл Токомду дагы кимге зыяны тийди экен. Муну дагы ошол Кетмен-Төбөдөгү төбөчөн урган бир-экөөсү кылды. Жазып дагы найыпка жеткиришкендир да. Билгиле тез, азыр Токтогул кайда экен. Өтөнү тапкыла мага, Калык келип эл аралап экөөсү ырдап жүрөт деди эле, таптыргыла да мага алып келгиле, акылдашалы, – деди.

Жигиттери сыртта токулуп турган аттарды минип, чапкылап кетишти.

Болушту ой басып олтурду, бул суук кабарды кайдан уга калды экен, аны да сурабаптырмын. Элдин намысына жарап, элдин даңкын чыгара турган ушундай бул дүйнөгө бир жаралчу инсанды да биротоло артынан түшүп алды. Кыргыздан деле нарк кетип, оруска кошулуп орус болуп бара жатат. Адамдын баасын ушул акмак желдеттер билмек беле, аларың айдап кел десе айдап бара берет. Эгер ушул сөз чын болсо жолдон тосуп, эштеп ажыратып алыш керек деген бүтүмгө келип олтурду. Түш оой жигиттери келди:

– Токтогул Кетмен-Төбөгө кеткен экен ошол жактан кармап, алып кетиптир, – деп.

– Кой анда, – деди болуш, сүлөөсүн ичигин кийип, атты даярдагыла. Ошо Намангенге найыптын өзүнө барбасам болбойт, – деп. Кара-Суудан Кайназарды чакырттырып, жанына кошуп алды. Анткени Кайназар да орустун тилин мыкты билчү. Баялы бийдин жардамы чоң болду. Ал каражат жагынан колдоп, чоң көмөк көрсөткөн.

– Айткыла Өтө келсе мени ушул жерде жылбай күтсүн, эртең кудай тынччылыгын берсе келип каламын. Ошол күнү түндөп жүрүп олтуруп, таңга маал Намангенде болду. Чакыруусуз болуштун кирип барганына найыптын да оозу ачылып:

– Тынччылыкпы болуш, келиң, келиң, – деп жүзүнөн чаары чыккан Сулайманкулду көргөн болуш бүжүндөп калды. Келген максатты найыпка Кайназар түшүндүрдү.

– Тынччылык эле таксыр, бир зарыл иш менен келип калдым. Кабыл алып койгойсуз, – деди.

– Ээ сиз келсеңиз анан кимди кабыл алмак элем, кириң, – деди найып шыпылдап, негедир найып болуштан жазганып турчу.

– Токтогул дегенди эшиткенсизби, – деди болуш.

– Ашер айткан, шайырдыбы, – деди найып билмексен болуп.

– А ошону.

– Уккам, уккамын, – деди.

– Ушуну кечээ кармап келип камаптыр, – деп уктум, анын эч кимге жамандыгы жок, баласы өлүп, энеси өлүп, муңкүрөп турганда бечараны дагы алып келип камап салыптыр. Бирөөлөр жалган жалаа жапкан. Сизден илтимас ушул адамды бошотууга жардам бериң, болбосо муну уккан тоолуктар көтөрүлүп кетсе, кан төгүлүп кетет, – деди болуш.

– Сиз чай-пай ичип туруң, мен өкүмөттүн өкүлү менен сүйлөшүп келейин, – деди найып. Бу Сулайманкул анча-мынча немеге киришчи эмес эле деп ойлоп найып шашылыш кийинип, Кайназарды ээрчитип чыгып кетти.

Түшкө жакын келди ныйып:

– Көнбөй жатат, Кайназар экөөбүз кеңири сүйлөштүк, кыязы, эми сатып алса болот. Акча болуш керек, – деди.

– Болжолдуу канча теңге керек, – деди, болуш олуттуу.

– Миң теңге болсо, бир жолун тапса болот болуш, – деди найып. Ал убакта үч теңгеге бир кой берчү.

– Болуптур таксыр, миң теңге болсо миң теңге табабыз, дагы Шибирина алып кетип калбасын, токтотуп туруң. Эки-үч күндө жеткиремин. Бошотуп бересиз, – деп болуш тез эле ал жерден чыгып, Кайназар экөөсү тамактанып, аттарды тыныктырып алып кайра жолго чыкты.

Ошентип эки күндө элден миң дилде акча жыйналды. Мал жылкыны сатып пул кылышып, Баялы бийдин берген жардамын кошуп, анын кайра Сулайманкул болуш Кайназар экөөсү Намангенге алып барып, акчаны найып аркылуу берип, Токтогулду түрмөдөн бошотуп алды.

Токтогул болушка ыраазычылык айтып, ыйлап жиберди. Болуш:

– Токтогул, сен мага ыраазы болбо, айылда элге ыраазы бол, ошол Токомду бошотпосок болбойт деп ким колунан эмне жардам келсе алып келип берип бошоттук, мына бул Кайназарга, Баялы бийге рахмат айт, – деди.

Такта-Көпүрөгө алып келип, койдун куйругуна ашты бастырып, Токтогулду жакшылап тойгузуп алып, анан Бозбу тоо кайдасың деп арылдаган шамалдай жорголор менен тоо тарапты көздөй жүрүп калышты. Токтогул дал мына ушул саамдай бактылуу убакты

көрбөгөн. Тоонун жели көкүрөгүнөн сылап эркелетип баратты. Алдындагы жорго да үстүнө суу койсо чайпалбаган жаныбар экен. Ошентип кайран Токомду болуш элге алып келип кошуп, бир мал сойдуруп түлөө өткөрүп, анан Өтөгө айтты:

– Бу Токтогулду заман тынчыгыча тигил Миң-Бугуга жайлоого алып чыгып кеткиле да көздөн далда кармап тургула. Бошонду деп деле элге-журтка айтпагыла, – деди.

Өтө:

– Макул болуш. Бул жакшылыгыңызга чексиз ыраазыбыз – деп, комузун колго алып бир аш бышым ырдап, болуштун черин жазып олтурду.

Аларды жөнөтүп жатып, болуш айтты:

– Бул ак падышанын желдеттери жолдон жолукпаганы да жакшы болгон экен ойлоп көрсөм, ачуу араз менен бирөө жарымын майып кылып коюп да балээге калып жүрмөк экенбиз. Жакшылыкча бербесе, кармашып болсо да тартып алмакмын, Токо сени, – деп жонунан таптап койду. Ошентип Токтогулду ээрчитип, Өтө Миң-Бугуга чыгып кетти.

(Уландысы бар)

Төлен ЭБДИКУЛЫ

Казакстандын Костанай областынын Жангелдин ауданындагы Эңбек айылында 1942-жылы туулган. Аль-Фараби улуттук университетин бүтүргөн.

«Жалын» альманахында, «Казакфильм» киностудиясында, «Казак адабияты» гезитинде жетекчи, Жазуучулар союзунда жооптуу катчы болуп иштеген. 1993-жылдан тартып, Президенттик администрацияда эмгектенүүдө.

Прозаик, котормочу, көптөгөн китептердин автору. Эл аралык Кафка, Казакстандагы ПЕН-клуб сыйлыктарынын лауреаты, Мамлекеттик сыйлыктын ээси.

Тоордош элдердин адабиятынан

КАРА ЖУМА

(Аңгеме)

Алдындагы кайсыл бир кагазга ойдолокто-то кол койду да, ушунум сулуу чыкты көрүнөт деген тейде Абен Ильясович ага маашырлана көз жүгүртүп алып, аны жардамчысына сунду.

– Күтүп тургандар барбы? – деди эшик тарапка көз жаңдай.

– Бар, – деди сылана кийинген сулуучумак, жетекчисинин ар кыймылын көз жаздымдан кетирбегенге маш болуп бүткөн жигит.

Абен жардамчысынан бөлөк эч ким аңдай албас ишарат менен билинер-билинбес башын жаңсап койду. Көп өтпөй бөлмөгө кырктар чамасындагы кара тору, толук киши кирип келди.

– Кечирип коюңуз деген ал эшик алдында далдырап саалга буйдала түштү да, калдалактап келип министр менен олдоксон кол алыша кетти.

– Олтуруңуз, – деди Абен ага жумшак.

– Кечиресиз, – келген адам артка чегинип, окчундай олтурду. Ал каршыдагы орундука жайгашкан менен мен олтурчу орун ушул болду бекен дегенсип ичинен күдүктөнүп, анысын билдирбеске чөнтөгүнөн бет аарчысын алып чыгып, терин сүртүнө кетти.

– Маселеңизди айтыңыз, – деди Абен жайдары.

Мен силерге караштуу Ашысайдагы комбинатта иштеймин. Сизге кирүүгө жазыл-

ганыма бир нече ай болуп кетти. Бүгүн эптеп шарты келди көрүнөт дегендей...

Абен «сизди кунт коюп угуп жатамын» деген таризде башын саал ийкегилеп олтурду. Тигинин андан наркы кеби түшүнүксүз боло баштады. Өзүнүн кайсыл жерден экенин, жетим өскөнүн, башынан эле адал эмгеги менен күн көрүп келе жатканын, дагы ушул өңдүү өзүнө кажет сыяктуу, бирок Абенге эч керексиз маңыз сөзгө өтүп кетти. Акыры комбинатта он жылдан ашык иштеп келатканын, ошентсе да деректири күн көрсөтпөй, куугунтуктап жатканын айта баштаганда гана Абен кептин өзөгүн боолголой тигиге жүз буруп, чындыкты билүүгө дит койгонсуду.

Суюк чачын алда кынаптап, бир жагына кыйшайта тараган, эки кат богогу салаңдап турганынан башы кысылгансып, кичине көрүнөт экен. Чолок мурун, кой көз – көчөдө көп эле кездеше турган, эсте калгыс кадыресе семиздин бири. Адамга тике карабас, жалтак болгону менен анын көзгө илешкис кыймыл-үнүнөн министрден башка, айрыкча карамагындагы кишилерге кыр көрсөтүп коюуга маашырлыгы байкалып турду.

– Канчалык өлүп-тирилип иштесең да баштыкка эч жакпайсың, – деди ал арызынын ток этер жерине жакындап, – жогорулоо үчүн ага пара бериш керек. Кошомат жасоо керек. Же тууганы болушун керек. Антпесең көрөр күнүң ушул...

– Анын пара аларын далилдей аласызбы? – деди Абен жанатан берки үнүн саал өктөмдөнтүп.

– Далилдебегенде эмнеси бар, элдин баары эле билет.

– «Элдин баары билгени» далил эмес.

– Анда кантип далилдөөгө болот? Ал параны мага көрсөтүп албасы белгилүү да...

– Пара алуу – кылмыш. Кылмышкерди соттоо керек. Кишилердин баары билет деген айып менен адамды соттоо мыйзамга туура келбейт, – деди Абен көнүмүш болуп бүткөн сөздөрүн кайталай. Анткени мындай арыз менен келгендер көп, жадатып бүткөн.

Арызчы бет аарчысы менен дагы бетин сүртүндү.

– Мен эми чынымды айтсам, – деди жалтактап, – мен анын пара алганын, албаганын далилдейин деп келгеним жок. Соттотоюн деген оюм да жок. Тек, элдин баары билген чындык болгон соң, журт башкаруучусу катары сизге айтып жатканым да. Болгону, мени ал кишинин куугунтугунан коргоп койсоңуз экен... Цехтин башчысы болуп жапжакшы эле иштеп жүргөмүн. Менин ордумду өзүнүн жакынына берди да, мени болсо мастерликке которуп салды...

– Эмне, айлыгыңыз азайып калдыбы?

– Азайган жок, – деди ал «кеп анда эмес» дегендей чекесин тырыштыра башын чайкап. – Кайта мурункудан көбүрөөк аламын. Кеп

моралдык жагында болуп жатат. Эч кандай жазыгым жок. Тапканы: ишинде кемчилик бар дейт. Кемчилик кимде болбойт? Өзүндө да бар.

«Түшүнүктүү, – деди ичинен Абен, – кичине болсо да жетекчи болсом дейсиң го. Ошентсе да орун басарыма тапшырайын, кандайдыр маселе болуп калышы да ажеп эмес». Абен колуна калемин алып, ачылуу жаткан блокнотун алдына жылдырды.

– Фамилияңыз?

– Койбагаров... Койбагаров Аман Койбагарович.

– Жакшы, жазып алдым.

Абен Койбагаровдун дагы узун сабак сөзгө түшүп баратканын токтотуп, «аман барыңыз» деген казак сөзүнүн сыпайчасы кандай болчу эле деп саалга ойлоно калып, таба албай:

– Абаке, – деди үнүн саал көтөрө, – мен жазып алдым. Ишинизди тапшырамын. Тек, азыр убактым аз. Бөлөк адамдар да күтүп олтурушат.

Койбагаров жагдайын толук айтып бүтө албаганына ичи чыкпай, сөздөрүн жута үндөбөй калды да, келген ишинин оң чечилеринен күмөн санагандай көңүлү пас коштошуп, бөлмөдөн маанайы чөгүңкү чыкты.

Аңгычакты жардамчысы лып эте баш багып, босогодон үн катты:

– Борбордук комитеттен телефон чалышты. Сизди ордунда олтурабы, – деп сурашты.

– Кимиси?

– Катчынын жардамчысы.

– Мага эмне өзү телефон чалбайт? – деди Абен «же ушундан мандем болуп жатабы» дегенсип жанындагы кызыл телефонго шектүү карады.

– Билбеймин, – деди жардамчысы, – ушуну менен экинчи ирет чалып жатат. Бир жакка чыга турган болсо бизге айткын деп тапшырды.

Абен саатына карады. Жети жарым. Бүгүн кыска күн – жума экени эсине түштү. Бирок ишке берилген адам үчүн үйүнө караганда кеңсеси жакын эмеспи. Үйүнө барганда телевизордон башка эрмеги жок, эки колун кайда катаарын билбей сандалып, үйгө батпай калары турулуу. Кеңсесинде болсо сууда жүргөн балыктай сезет.

Абен дагы да бир сааттай олтура турайын деген ой менен:

– Кирсин, – деди эшикке жаңсай...

Саат сегизде «кремлевка» чырылдап калды. Качан экинчи ирет чырылдаганда трубканы алды.

– Алло.

– Абен Ильясович?..

– Угуп жатамын, – деди Абен катчыны үнүнөн таанып.

– Мага келип кетиңизчи?

– Жарайт.

Катчы башка сөз айтпастан трубканы коюп койду. Абен кнопканы басып, жардамчысын чакырды:

– Машина турабы? – деди андан кагаздарын жыйыштырып жатып.
– Турат.

Абен кабылдамага киргенде катчынын жардамчысы ага шектүү карап:

– Олтура туруңуз, – деди орундукка кол жаңсай, – азыр чакырат.

Абен катчынын кылыгына иренжий түштү. «Азыр ичинде эч ким деле жок го. Эки мүнөт болсо да күттүргөндөн эмне, лаззат алабы?» Бирок ал жаңылган экен, ичкериден экинчи катчынын жардамчысы чыга келди да тим эле чечекейи чеч боло кубангансып:

– Оо, Абен Ильясович, ал-жайыңыз кандай? – деп, колун кайта-кайта кысып жиберди.

– «Артист».

– Кириңиз.

Абен дубалы чааралакей жыгач менен капталган, залга окшош чоң кабинетке кирди.

Үңкүйүп, бир нерсе жазып жаткан катчы ал киргенде да жазганын уланта берди. Аздан соң калемин коюп, креслосунда артка чалкалай:

– Ахыбал кандай? – деди, ою башка жакта жүргөн түр менен ага ай-талааны карагансып бош карап.

– Жагдай бир ооз сөзгө батпай турат го, – деди Абен күлүп.

Катчы сөзгө бир азга такала калды.

– Ден соолук кандай? – деди анан, «жөн олтургуча сөз болуп тур-сун» деген журнары үн менен.

– Жакшы, – деди Абен ага таңыркай карап.

– Быйыл отпускага чыктыңыз беле?

– Жок.

– М... м. Анда мындай болсун, – деди катчы үстөлүнө өбөктөй түшүп. Дагы бир азга үндөбөй турду да: – Министр болуп иштегениңизге канча жыл болду? – деп сурады.

– Алты жыл...

– М... м. Алты жыл – аз эмес. Көп эмгек кылдыңыз. Аны эч ким танбайт. Ие, убакыт, заман болсо өтүп жатат. Кечээки иш, кечээки акыл бүгүн эскирип барат...

Жанатан эчтемеге түшүнбөй олтурган Абендин жүрөгү кооптуу шуу этти.

– Өткөндө өзүңүзгө да көрсөттүм эле, – катчы сөзүн улантты, – үстүңүздөн арыз көп... Сизге мындан мурда да эскертүү бергенбиз. Андан натыйжа чыкпады. Балким, чарчаган чыгарсыз. Адам темир эмес го. Эч кимдин маңдайына түбөлүк жазып койгон кызмат болбойт. Эртең кезеги келгенде баарыбыз кетебиз. Ошондуктан оор болсо да сизге айтууга туура келет... – «эмки айтаар сөзүмө кайраты жетээр бекен» деген тейде Абенге астыртадан сынай карап алды.

– Сиз бул жумушту өткөрүп беришиңиз керек. Алдыда дагы жашоо бар. Кийинчерээк бир кызмат таап берербиз.

Мындай болот деп эч күтпөгөн Абен селейип олтурду да калды. Бирдеме демекчи болду эле тамагы кургап, үнү чыкпады.

– Өзүңүз билесиз, иштен аянганым жок, – деди ал аздан соң, – кемчилик кетсе, кеткендир. Ал кимде гана жок. – Абен жанагы, алдына келген кишинин сөздөрүн өзү кайталап жатканына таң калды. – Анчалык аксап кеткен деле эчтеме жоктой. Аны өзүңүз деле жакшы билесиз. – Үнү аянычтуу чыгып, жаны кыйналып, айтып жаткан сөздөрүнө катчы түгүл өзү да ишенбей турганын туйду. Бирок ал сөздөрүнүн жалгандыгынан эмес, өзүнүн куту учуп тургандыгынан эле. – Башка жумуш дейсиз... Аныгы жок, ал кандай иш болор экен? Эгерде ишеним көрсөтсөңөр дагы да иштей берер элем... – Абен кан буугандай кебин токтотту. Анткени өзүнүн такыр эле дабдырап, сөздөрүнүн куту качканын анык сезді.

Катчы:

– Тажрыйбалуу адамсыз, жагдайды түшүнүүңүз керек, – деди эми катаалыраак. Абен болсо жеңилгенин билбей турган акылсыз баладай жагдайды түшүнгүсү келбей жатты.

– Не айыбым бар, айтыңызчы?! – деди чый-пыйы чыга күчтөнүп, – кимдин жолуна бөгөт болдум? Кимге керек болуп калды менин орунум?

Катчынын жүрөгү болк этип алды, анткени Абендин соңку сөзү торой чалып тургандай чыкты.

Өткөндө чоң бир мекеменин башчысы: «Мени ишимден түшүрмөк болуп, материал топтолуп жатыптыр, артыман андып жүрүшөт дейт, чынбы?» – деп дал бюро өтүп жатканда экинчи катчыга баш баккан. Экинчи катчы: «Андай материал чогултулган эмес» – деп жооп берүүгө мажбур болгон эле. Ошондо чынында эле аны кызматынан алуу боюнча иш даярдалып жаткан болчу. Аны ага жалпы бөлүмдө иштеген бир жигит жеткирип коюптур. Ошентип, бюродо расмий түрдө жооп берилгенден кийин ал иш токтоп, жетекчи ордунда кала берген. Анын ордуна жалпы бөлүмдөгү сөз ташыган жигит иши менен кош айтышты.

Ошону ойлогон катчы ишти бүлдүрүп алар бекемин деп чочулап калды. «Бир аз арбашууга туура келет экен» – деп ойлоду катчы, министрдин оңой менен жеңилип бербей тургандардан экенин боолголоп. Эми ал лам дебестен Абендин айтаарын айтып бүтүп, бугун чыгарып алуусун үн-сөзсүз күтүп калды.

Өзүнүн сиңирген эмгектерин, адалдыгын, адилеттигин айтып саал жеңилдей түшкөн Абен:

– Сиз чечим кабыл албай коё туруңуз, – деди өз калыбына келе түшкөнсүп, – мен «биринчиге» өзүм кирип чыгайын.

Катчы дале үнсүз. Алдында жайнаган аппараттардын бирин чукулап, биринчинин кабылдамасы менен сүйлөшүп кирди. Биринчинин калаада жок экенин, дал мына ошол кезде бул маселени чечип коюу өзүнө тапшырылганын айдан ачык билип турса дагы:

– Чоңдордон барбы? – деди артистче роль ойноого аргасыз болуп: – Э-э, ошондойбу? Качан? Тигил жактабы? – дагы бир аз үнсүз олтургандан кийин: – Кетип калыптыр го, – деди Абенге карап, – шаршембиге чейин келбейт деп жатышат.

Абен туш тарабынан курчаган аңчылардын катары улам кысып, өмүр куту тарый түшкөн аңдан бетер амалы куруп, не кылар алапайын таппай калды.

Катчы, маселенин чечилиши өзү тарапка оой баштаганын сезе коюп:

– Абен, – деди жантарткан үн менен, – өзүңүз билесиз, сиз да, мен да мина издеген сапёрлор сыяктуубуз. Ар каталыгыбыз соңку катабыз болуусу мүмкүн. Чынын айтуу керек: сизден бир эмес, бир нече катачылык кетти. Өткөн жылы жумушчулардын тирешүүсү болуп кетти. Аны жарыя кылбай басып салдык. Бирок биз аны билебиз да. Апысай комбинатындагы өрт. Асынып өлгөн бухгалтер. Агылып келип жаткан анонимкалар. Ошолордун ар бири чычаладай дүрт этип от алып кетүүчү коогалуу нерселер. Эгерде жагдай ушинтип улана бере турган болсо маселе эртең башкача коюлуусу мүмкүн. Азыр эң ыңгайлуу учур. Ошондуктан балалык кылбаңыз, – катчынын үнү мурдагыдан жумшак чыкты. – Биз сени такыр эле кутуратып бошотуп жаткан жокпуз го. Саал чыдасаң, бирдеме таап беребиз...

Катчы ушуну менен маселени биротоло чечпесе да оң жагына ооду деп ойлогон эле. Бирок Абен эки ортодо дем байлап алгансып, кубаттана кайра опулдады.

– Жо-ок, токтой туруңуз, – деди алдында катчы олтурганын унутуп калгандай өжөрлөнө, – жумушчулардын тирешүүсү, биринчиден, кылмышкерлердин уюштурган аракети. Экинчиден, тирешкендер коюп жаткан маселе мен чече турган эмес, дал силер чече турган иш. Тиги Апысайдагы өрткө мени күнөөлүү кылмакчысыңарбы, ошондо менин ордумда болсоңуз сиз эмне кылаар элениз? Эч нерсе. Ал эми бухгалтер болсо, кечиресиз, күйөөсүнүн айынан өлгөндөй болду. Эми ага да мени күйдүрөсүзбү? – Абен өзүн колдой турган киши издегендей эки жагын алаңдап каранып алды. – Ал эми анонимка дегениңерге кандайча мени айыптайсыңар, түшүнбөйм. Эгерде ал адам чынында эле адилет болсо аты-жөнүн эмнеге жашырат?

– Кандай десеңиз да анонимкалардын жетимиш беш пайызы чын болуп чыгып олтурат. Экинчиден, сизге караштуу жерде болуп өткөн кылмыштуу окуяларга сизден башка эч ким жооп бербейт.

– Жакшы, жооп бербесе койсун. Өзүм берейин. Бирок неге маселени сөзсүз ушундай коюу керек? Жалпы милдеттер аткарылдыбы,

аткарылды. Ал эми алиги айтылгандай иштер башка министрликте жокпу? Айтып берейин... – деп оозун камдай бергенде Абенди катчы токтотуп калды.

– Жарайт, жарайт, анын кереги жок. Азыркы маселе сиз тууралуу.

– Ой тобо, эмнеге жалгыз эле мен тууралуу? Мага ачык айтыңызчы, ким үчүн мени курмандык чалганы жатасыңар? Жок, мен муну ушул боюнча калтырбаймын. Арыз да жазбаймын!

– Жазасыз, – деди катчы алгачкы ирет үнүн катаалданып.

– Жазбаймын! – деди кызууланып алган Абен беттегенинен кайтпай.

– Бошотсоңуз, бошотуңуз. Бирок мен эртең биринчинин өзүнө барамын.

– Барганда эмне кыласыз?

– Аны мага коюңуз. Сизден башка да маселе чече турган адамдар бар.

– Слушай, – деди катчы бөтөнчө үн менен орусча кекээрдуу сүйлөп, – ты не ребёнок, и не первый год работаешь министром. Пора понять, что достоинство нужно не только для победы, но и для поражения. Надо уметь проигрывать, а не устраивать дурацкую сцену.

Катчынын орусча сөзү чындыктын бетин биротоло ачкан, ачык сөз болду: жанатан бери айтылган сөздөргө караганда эми алда канча даана болуп, талаштын соңуна сакталган купуя куралдай Абендин эсин оодарып салды.

«Ымдаганга түшүнбөгөн, жаңдаганга зар болот» дегендей... – Катчы кемакыл адамды аягансып башын өкүттүү чайкады.

– Чоңдордун тапшырмасыбы? – деди Абен таңыркагандай да, кекээрдуу да үн менен.

Катчы Абенге үнсүз теше тигилди. Иштин маанисине Абен ошондо гана түшүндү: күч-кубатынан айрылып амалсыз, куру сүлдөрү калгандай үңкүйгөн тейде катчыга колун созду. Катчы мурдатан даярдап койгонсуп, бир барак актай кагаз менен калемди колуна кармата салды. Абендин эси эңгиреп, тарбалаңдата шашып-бушуп, иштен өз эрки менен кете тургандыгы тууралуу арызды жазып жиберди. Андан соң эс-мас, уйкудан али ойгоно элек адам сыяктуу сендиректей ордуна туруп, катчы менен коштошпостон кабинеттен чыгып, эмне болду деген катчынын жардамчысынын сөзүн түшүнбөгөндөй теңселе басып сыртка чыкты.

Бүткүл акыл-ою булук түшүп, чаташып калды. Жана эле бул имаратка министр болуп кирген неме, эми жупуну эле көчөдөгү пенде катары чыга келди. Жалгыз өзүнүн өмүрү гана эмес, бүткүл жашоо аңтарасынан түшүп калгандай. Эми ал, карапайым адам катары кандай жашоо кечирерин түк элестете албай, акылдан айныгандай көңдөйлөп турду.

*Эстуту.м***Акбар
РЫСКУЛ**

ШАМЧЫРАК

(Уландысы. Башы өткөн санда)

Кыял дүрбүгө окшош

1966-жылы күздүн алды. Окуу башталар маалда агам менен жеңем Кеминдеги айылга дагы бир каттап, мени кайрадан өз колдоруна алмай болушту. Адеп Фрунзенин эски автовокзалына чукул Никитин көчөсүндө, кийин «Чатыр-Көл» кинотеатры тараптагы Ботаникалык бак районунда жашап, №5 мектептин 7-классында окуп жүрдүм. Мени борбор шаарга алып келишкендеринин бир себеби жакшы билим берүү болсо, экинчи себеби бешиктеги иним Бактыбекке каралашуу зарыл эле. Бул милдетти кандай аркалай алдым билбейм, бирок жеңем ишке кеткенде ымыркай иниме көз салуу менин мойнумдагы парз эле.

Анда Ысык-Көлдүн Чырпыкты айылынан Урум жеңебиздин апасы Апал кудагый үзбөй каттап турчу. Жылдыздуу жакшы адам эле. Урумдун үч эжеси тең Фрунзеде жашап, оокат-жайлары тың, өздөрү шатыра-шатман өмүр сүрүп жаткан кезеңи. Сулучач, Тыным, Адыл аттуу үч кудагыйдын мага төрт тарабы төп келишкендей сезилет. Сулучач кудагыйыбыз соода тармагында иштеп, оокат-ашы кабелтең. Берки эки эжесинин да турмушу бакубат болуп, жолдоштору илим-билимдүү, маданияттуу адамдар.

Айрыкча Тыным кудагыйыбыздын жолдошу, экономика илиминин кандидаты Арабай Стамбеков токтоо мүнөзүнөн жазбаган, күлүмсүрөй сүйлөгөн калыс, маданиятуу адам эле. Совет жана Киев көчөлөрүнүн

кесилишиндеги ыңгайлуу жер тамда турушчу, кийин соңу анын ордуна көп кабаттуу үй салынып калды. Ага-жеңеме кошула, Бактыбекти жетелеп алып, бул куттуу үйгө көп каттаар элек. Арабай агайыбыз мага да жөлөк болуп, кийин университеттин филфагына өтүүмө багыт берген. Басма сөзгө чыккан макала, ырларымды көрө калса: «Агаң Калыгулду тарттың, азамат!» – деп сүрөй турган.

Айтор, агам Калыгул менен жеңем Урум борбор шаарга көчүп келгени көңүлү ого бетер өсүп, колдору узарып дегендей, мен билгенден жашоосу жакшы уланды. Бири педиатр, бири комсомолдук аппаратта иштеген эки жаш адистин тең жумушу жооптуу, ары түйшүктүү болгону менен шаардын шартына тез көнүгүп, коомдук иштерге аралашып, маданий чараларга катышууга, кинотеатрларга барууга да үлгүрүшөт.

Жаш жубайлар мейманга барып, өздөрү да мейман тосууга куштар. Ижарага алган үйдүн тардыгына карабастан, кабак-кашы жаркын, көңүл кушу өскүлөң. Комсомолдук же журналисттик иштеги курбулардан тышкары бала кезден моюндаш өскөн, кесиби башка болсо да, кешиги бирге достору боло турган. Мен өзүм так билгенден темир жолчу Асаш Жумашалиев, финансист Алмаз Жумаев ушундай адамдардан эле. Кийин алар менен Сагыйпа эжебиз, Алтынбек жездебиз аралашып, тыгыз катташып жүрүштү.

Агам Калыгул өзүнө жаңыдан тапшырылган комсомолдук ишке эт-бети менен бериле, үйдөн эрте кетип, жумуштан кеч кайтчу эле. Ошентсе да үй-бүлөсүнө көңүл бөлүүгө убакыт таап, дем алыш же майрам күндөрүндө шаардын борборунда сейилдей басып калабыз. Азыркы Курманжан датканын эстелиги турган аянттагы бир көрүнүш эмдигиче эсимде. Аянтка микрофон орнотулуп, эл кылкылдай чогулуп турган экен. Аларга жакындай бассак, бир адам токтолбой сүйлөп жатат, карааны анча даана байкалбайт. Кулагына колун кадаган агам Калыгул саамга тыңшай, үнүнөн тааный муну айтты: «Сагын Наматбаевич! Чыныгы комсомолдук жетекчи!»

Ушул пикиринин өзүндө ишеним, ынаным жатканын даана түшүндүм. Кийин соңу котормочу, жазуучу катары таанылган «чыныгы комсомолдук жетекчи» С.Наматбаевге деген урматтоо сезим менде да ойгонуп, жылдар өтө бекемдей берди. Ар бир доордун көч баштаган кадырлуу инсандары болот. Агам сыйлаган адамдарга аралашуу, таанышуу бактысы өзүмө да буйруп, анын пикиринин адилет экенине алда нечен ирет ынандым.

К. Токтомамбетов Кыргызстан ЛКСМ БКда инструктор, анан сектор башчысы катары жаш малчылардын республикалык биринчи слетун өткөрүүгө көп күч сарптап, көп убактысын үрөдү. Кейпи, ага республикалык бул олуттуу иш чараны өткөрүүнүн негизги жоопкерчилиги жүктөлсө керек.

Кай жерде алдыңкы тажрыйба жакшы өнүккөн, жаш малчыларга кайсы райондо дурус көңүл бөлүнөт же ата кесибин кимдер татыктуу улантып жатат деген сыяктуу суроолорго жооп издеп, кебинин төркүнү ушул маселенин айланасында жүрө турган. Республикалык слет жакындаган сайын түйшүктүү иш сапарлары дагы көбөйдү. Кай жерге барбасын куру кайтпай, республикалык басма сөздө макала, очерктерди жарыялап, жаш каармандардын бейнесин улам дааналай ачты.

К.Токтомамбетовдун такшалган журналист катары чеберчилигин ырастоо үчүн анын макала, очерктеринен арбын мисал келтирүүгө болот. Маселен, «Ленинчил жаш» газетасына 1965-жылдын 22-январында (№9 (5338) жарык көргөн «Жол чыйырдан башталат» аттуу көркөм очерки эң жогорку талаптарга жооп берет.

Бул очерктин баш каарманы – «Первое мая» артелинин жаш чабаны, кой кыркуунун чемпиону – Жумабек Исраилов. Жаш малчынын ишкер сапаттары ишенимдүү сүрөттөлүп, төмөнкүдөй сүйлөмдөр анын бейнесин таасын чагылдырат:

«Эртең менен ал күн тийген, шүүдүрүмү күбүлбөгөн жондорго коюн жаят – алардын бирөө да саал аксак болгон жок... 1965-жылда отор биринчи жолу төлдөйт, биринчи жолу жүн берет. Отордун ээсинин өзү да турмушка өз чыйырын салып кирбедиби!.. Бул чыйыр – даңгыр жолго чыгуучу чыйыр».

Ушул жылдары К.Токтомамбетов Кыргыз радиосу жана телеси менен чыгармачыл көпүрө түзүп, жигердүү иштешти. Телекөрсөтүү жаңыдан калыбына түшүп, негизинен, түз эфир, тике берүүлөр уюштурула турган. Комсомолдук кызматкер жана журналист катары агабыз Калыгул жанына жаш малчыларды, айылдык адистерди топтоп, көгүлтүр экранга көп алып чыкчу.

Күндө жолугуп, жанында жүргөнүм менен агамды телевизордон көргөндө кадимкидей сыймыктанып калар элем. «Кандай бактылуу адам, – деп ойлойм ичимен, – канчалар аны телевизордон суктана карап, канчалар мен сыяктуу көз артты!»

Өзүм экрандан суктана караган адам иштен келери менен үй кийимин кийип, мурдатан тааныш агама айланат. Ал-жайды сурайт, тамашалайт, уулун эркелете алдейлеп, колуна алат. Аңгыча жеңебиздин ысык чайы даяр.

Жаш үй-бүлөсү мемиреп уктагандан кийин электр жарыгын эмес, бурчтагы майчыракты жандырып, кагазы менен алпурушат. Кейпи, түндүн бир оокумуна чейин өзү чындап кастарлаган чыгармачыл дүйнөгө кирип, көркөм адабият алптары менен сырдашат көрүнбөйбү. Агабыз анда, өзү айткандай, алгачкы повестин жазып жүргөн кезеңи. Ал эң акыркы чыгармасы болуп калат деп ким ойлогон? Алгачкы жана акыркы!..

Прозада, поэзияда күч сынап, замандаш курбуларынын көч башында жүргөн К. Токтомамбетов өзүнүн кыска өмүрүндө драмалык жанрда чыгарма жаратууга дагы умтулган. Жаркын жаш талант пьесасы кыргыз театрларынын биринде коюларын эңсеп, эчен таттуу кыялга баткан чыгар.

Тилекке каршы, жаш автор драмалык жанрдагы чыгармаларын толук бүтүрүүгө үлгүргөн эмес, анткени ага турмуштук чоң тажрыйба, убакыт зарыл эле. Бизде айрым үзүндүлөр, мисалы, «Тоодо жанган от» пьесасынын өз колу менен жазылган планы жана каармандарынын тизмеси гана бар. Кийинки вариантында «Кыздын сыры» деп аталган бул пьесага Акинтай, Кызыл жоолукчан аял, Аккыз, Надежда Ивановна, Семен Радченко, Мажит, кызыл армиячы деген сыяктуу каармандар катышмак. Жаш драматург өз колу менен тизмени минтип жыйынтыктайт: «Мындан башка да жумушчулар, кызыл аскерлер, кедей-кембагалдар катышат».

Аталган драмалык чыгармасында кандай теманы козгоого аракет кылды экен? Бул суроого автордун өз колу менен жазган жообу төмөнкүчө: «Окуя 17-жылдын кеч күзүндө башталат».

Окуяны революциялык жылдын кеч күзүнөн баштагысы келген калемгер, демек, өз алдына чоң максат койгон. Атаганат, таланттуу жаш драматургга дагы бир аз мөөнөт берилсе, мындай чоң теманы чечмелөөдө ойдогу максатына жете алар беле?..

Бизде К.Токтомамбетовдун «Жайлоодо» аттуу бир көшөгөлүү, эки сүрөттүү пьесасынан үзүндү сакталып калган. Бул үзүндү 60-жылдардын аягында «Ленинчил жаш» газетасына жарыялоо үчүн даярдалса керек. Анткени машинкага басылган тексттин биринчи бетинде: «450 строк. Кайрадан басылсын. Жаркынбаев» – деп кол коюлуп жүрөт. Н.Жаркынбаев көп жылдар «Ленинчил жаштын» редакторунун орун басары болуп иштегени маалым, бирок «Жайлоодо» пьесасынан үзүндү эмне үчүн жарыяланбай калганы белгисиз.

Бул пьесада, И.Тургенев жазгандай, аталар менен балдардын, эки муундун ортосундагы драмалык конфликт чагылдырылат. Бир жагынан айылдык мектепти эми гана бүтүргөн Суусар менен Зубайданын, экинчи жагынан алардын апалары Ажар менен Салыйдын пикир талашы, турмуштук көз карашы, окуянын чиелениши жана өнүгүшү кыйла чыйрак сүрөттөлөт. Кызыгы, жаш кыздар туулган айылында калып, анын гүлдөп-өсүшүнө салым кошобуз дешсе, апалары аларды шаардагы «чоң окууга» жөнөтүүнү самайт.

50-жылдардын аягында жаштардын туулган айылда калып иштөө темасы өтө актуалдуу боло баштаганы белгилүү. Коомдогу жаңы саамалыкка Калыгул сындуу уландар дагы катуу таасирленгени бекеринен эмес. Ал 1958-жылы райондук газетага жарыяланган «Колхозго

барып иштешет» деген макаласында минтип жазган: «Дүйшөналиев, Байзаков, Исаков жана Шалыкбаев... 10-классты бүткөндөн кийин жетилүү аттестаттары менен туулуп-өскөн колхозуна барып иштей тургандыктарын билдиришти».

Макаладагы ысымдар мага тааныш. Бир мектепти аяктаган төртөө тең, ырасында, туулган айылда калып, өз эмгек жолун чарбада башташкан. Жүрө-жүрө ар кимисине ар түркүн тагдыр буйруйт. Макаладагы «Исаков» деген каарман менен азыр да мен өзүм ага-ини катары тыгыз байланышта катташып жүрөм. Ал – экономика илиминин доктору Күмөн Исаков. Эриктүү жылдардын башында Кыргыз Өкмөтүнүн бир бөлүмүн башкарып туруп, азыр Кыргыз-Орус (Славян) университетинин биринчи проректору.

Тубаса талант Калыгулдун куш тилиндей кабардан ойгонгон мүдөөсү анын кийинки чыгармачыл жолунун да өзөгүн түзөт. Суусар, Зубайда, Ажар, Салый, анан Жумадыл өңдүү каармандар ойдон эмес, турмуш таасиринен улам жарала баштайт. Жумадыл!.. Ушул каармандын ысымын эскерүүдөн улам менде дагы бир болгоо жаралды.

К.Токтомамбетовдун «Ленинчил жашка» жарыяланган «Жалбыздар арасында» аңгемесинин башкы каарманы – Жумадыл. Кол жазма же үзүндү түрүндө калган айрым чыгармаларында дагы башкы кейипкер катары Жумадылдын ысымы аталат. Демек, ушул образдын жаралуу процессине куш тилиндей кабарда айтылган Дүйшөналиев, Байзаков, Шалыкбаев жана Исаков аттуу курбулары түздөн-түз таасир тийгизген.

Күмөн Исаков агабыз: «Мен Калыгулдун аңгемелерин текшерип берчүмүн» – деп айтып калат. Анысы ырас чыкса, Жумадыл дегенибиз Күмөн аганын өзү болуп жүрбөсүн?..

Айтору, К.Токтомамбетовдун эң негизги урунттуу чыгармасы анын башкы каарманы Жумадылдын тегерегинде түзүлүүгө тийиш эле деген божомолум бар. Кайда ошол чыгарма? Аталышы кандай?

Бул суроо бизди көп кыйнады. Жеңебиз Урум Бейшембиеванын айтымында, ал повесть «Жол чыйырдан башталат» деп аталган. Менин оюмча, «Жалбыздар арасында» делсе керек эле. Дал ушундай аталыштагы чыгарманын үзүндүсү «Ленинчил жашка» жарыяланып, анын жанры аңгеме катары көрсөтүлгөн. Редакция тарабынан кошумча мындай маалымат берилген: «Калыгул бизге бир топ аңгемелер, очерктер, толук жазылып бүтпөгөн бир повесть таштап кетти. Анын чыгармалары азыр чогултулуп такталууда».

К.Токтомамбетовдун алгачкы жана акыркы повести – көлөмдүү жанрдагы эмгеги кайсы жана кайда экени аныкталбай, көп жылдар бүдөмүк калып келди. Повесттин толук кол жазмасы табылбай,

түпнуска жоголуп кеттиби деп ичтен кыжаалат, күмөндөр болгонумду жашыра албайм.

Бара-бара бул оюм өзгөрүүгө учурады. Байкасам, повесттин аталышы тууралуу ачакей ойлордун чыгышы жөн жерден эмес сыяктуу. Жазуучу К.Токтомамбетов чыгармачыл процесстин жүрүшүндө көлөмдүү чыгармасынын аталышын улам тактап, улам өзгөртүп отурган. Бул – табигый кубулуш. Демек, агам Калыгулдун көлөмдүү чыгармасы анын жаралуу кырдаалына ылайык ар түрдүүчө атала келген.

Урум жеңебиз айткан «Жол чыйырдан башталат», менин баамымдагы «Жалбыздар арасында», кол жазма түрүндө калган «Жайлоодо» пьесасы – ушулардын бардыгы биригип, бир повестке келип куйчу тунук булактар экени талашсыз. Балким, таланттуу жазуучу өзүнүн «Даңктуу күндөрдүн адамы» очеркинде сүрөттөгөн реалдуу инсан Жумадыл Калкаевдин ысымын ынатып калып, аны көркөм чыгармасынын баш каарманына ыйгарса керек.

Кечээ жакында, бул китепти басмага тапшырар алдында өзүм үчүн дагы бир күтүүсүз, жагымдуу ачылыш жасадым. Менин колума кийинчерээк тийген, бурчу ийне менен ак жипке төөнөлгөн кол жазма али чийкидей, толук иштелип бүтпөгөндөй сезилчү. Көп ондолуп, кыйма-чийме сызылган. Негизги көңүлдү башка чыгармаларга буруп, аны кийинкиге калтырып жүрдүм. Акыры абайлап карасам, жок издегеним ушул чыгарма болуп чыкты!

Азыркыга чейин кол жазма түрүндө калып келген «Зоокадан учат көгүчкөн» деген чыгармасынын жанрын К.Токтомамбетов өз колу менен «повесть» деп аныктап жазыптыр. Баам сала окусам, анын да башкы каарманы – Жумадыл. Ооба, баягы Жумадыл! Анын жанында бизге мурдатан тааныш Суусардын, Зубайданын, Айшанын жана Эсентай, Эрнис, Шайымбет сындуу жаңы кейипкерлердин элестери тартылат.

Ошентип, Жумадыл-Суусар баяны нагыз турмушта дагы, Калыгул Токтомамбетовдун жоголуп табылган көркөм чыгармасында дагы бактылуу уланды!

Кол жазманын ар бир сөзүн нечен кайтара окуп, компьютерге кылдат терүүгө аракет жасадым. Повестти автордун өзү аягына чейин бүткөрө албай, кээ бир сүйлөмдөр бүдөмүк калгандан улам, кыскартууларга барууга туура келди. Кантсе да, К.Токтомамбетов соңку муундарга аманат калтырган «От башында» китебине таланттуу аңгемелеринен тышкары ошол «Зоокадан учат көгүчкөн» повестинин негизги бөлүгү кирип калганы эң дурус болду деп ойлойм.

Агам Калыгул Бишкекте шам чыракты жандырып алып, түндүн бир оокумуна чейин кагаз карап отургандай сезиле берет мага.

Чөнтөк дептерине агам өз колу менен жазган бир учкул сөзгө бала кезде сонуркап, көчүрүп алган элем. Мага катуу таасир эткен ошол

афоризмден улам студент куракта бир ыр жазгам. Эскерүү макалама ошол чакан ырды кошуп койсом, ашыктык кылбас.

Кыял – дүрбү

*«Кыял дүрбүгө окшош: бир жагынан карасаң
жакындатат, бир жагынан карасаң алыстатат».*
Калыгул Токтомамбетов

*Таттуу кыял канат жайып закымдап,
таалай, үмүт ырахатты такымдап...
Бул учурда окшоп кетет дүрбүгө,
көз жетпеген алыс жерлер жакындап.*

*Тетир кыял... ойлор-ойлор, табышмак,
баш айланып, бутуң басат чалыштап...
Бул кези да окшоп кетет дүрбүгө,
жакын жерлер эми кайра алыстап.*

Каргашалуу күн

Кырсык ар дайым айттырбай келет. 1966-жылдын 21-ноябры биз үчүн ошондой оор, кайгылуу күн болду.

Агабыз акыркы иш сапарынан үйгө кайтып келбей калды. Андан озуп суук кабар жетти бизге!..

Кыштын алды эле. Ымыркай инимди ороп-чулгап, ыйлатпай карап отургам. Эшик шыңгыраганынан ача салсам, Урум жеңемдин эки эжеси Сулучач менен Тыным кирип келишти. Кадимкидей шайдоот эмес, кабактары салыңкы.

– Кайда жеңең?

– Иште, – дедим бүшүркөй.

– Келгиче кам көрө берели деген экөө жалгыз бөлмөдөгү буюм-тайымдарды, кийим-кечени оодарып, керектүүсүн ортого үйө баштады.

– Урумдун жылуу пальтосун ал. Калыгулдун костюмдарын, кийим-тайымын калтырбай сал!..

Эже-синдинин эбирешкен кеби кулагыма суук угулду. Он бешке караган өспүрүм болсом дагы, жүрөгүм бир жамандыкты айныксыз сездим.

– Коркпо! – деди бирөөсү мага. – Чоң атаң өлүп калыптыр!..

– Кантип? – чочуп кеттим.

– Чөп тартып келатып, чөмөлөдөн кулаптыр!..

Тыштан келип калган Урум жеңеге да ушуну айтышты. Уңулдап ыйлап басылышкан соң, Сулучач эже кыздардын улуусу эмеспи, синдисин кайраттуу болууга үндөдү:

– Кайнатаң карып калды. Акыры Кудай алды... Жамандыктын өз шарты бар, сен башканы түшүн!

– «Башка» дегениң эмне? Муну эмнеге алдыңар? – деп Урум жеңебиз жаш жары жаңыдан алган, өзүнө куп жарашкан костюмун кармалады.

– Керек... Кыркына чейин отуруп калсаңар, кийим керек. Айыл деген шаар эмес, тоңуп каласың!..

Шаардан Кеминге шашылыш жөнөдүк. Жолду ката жеңем ыйласа, менин да эт-жүрөгүм эзилип барат. Чыныгы жагдайды Урум жеңеме эки эжеси айылга кире бериште ачык айтышты:

– Ыйласаң, эми ыйла... Бетинди тытсаң, эми тыт! Кара көзүбүз кашайды, Калыгулдан айрылып калдык!..

Кан жолдун боюндагы үйгө чуркурап ыйлап түштүк. Кыламык карга тайгаланып кеттимби, күүлөнгөн тейде көмкөрөмөн жыгылдым. Таштамбек таякемби же башкабы, айтор, карылуу кол мени карууман көтөрө жөнөдү.

Кайгыны сүрөттөп жазуу кыйын!.. Калыгул агабызды биз гана эмес, калкы жапырт жерледи. Чым-Коргон айылында эрте-кийин мынча караан жыйылганбы билбейм, жол боюндагы үйгө бүткүл Чүй каланып тургандай сезилди мага... Кайталангыс талант, кадырлуу уул Калыгулду акыркы сапарга жыйырма бешке жаңыдан толгон учурунда узаттык.

Бул кайгы улуу-кичүү агайынга, айрыкча чоң атабыз Токтомамбет менен чоң энебиз Жыргалга урулган чоң сокку болду. Энебиздин кошогу сай-сөөктү зыркыратат тимеле!

Ошол кайгылуу күнү Токтомамбет атабыз боз үйдүн оң жак капталына коюлган жыгач керебетте үн-сөзсүз талып отурганы эмдигиче эсимде. Мени чакырып, бетимен сүйгөндө чокчо сакалы нымдала, ачуу жашка чыланып калгандай сезилди.

– Бизге Кудай эки уулду ыраа көрбөдү, – деп кейип калчу болду ошондон чоң атам.

Тагдырдын бул сынагы чиедей ымыркайын бооруна баскан Урум жеңебизге дагы оор мүшкүл салды. Агабыздын үчүлүгү, жетилиги, кыркы өткүчө, куран окутуп келгендердин карааны сейилдегиче, кийин ашы берилгенде дагы кара жамынып отурду. Салт ушу.

Алтындай агаман айрылганым менин өз башыма да кескин өзгөрүү, күтүүсүз бурулуш киргизди. Борбор шаардан кайтып, окуумду мындан ары айылдык мектепте улантмай болдум. Биринчиден, Фрунзедеги тартиби катуу №5 мектеп мени көпкө күтпөс, кечиксем

көкүлүмөн сылабас, экинчиден, эне-атабыздын чечими, турмуш жагдай ушуну шарттады.

Окуу китептеримди алып келгени шаарга жөнөдүм. Ботаникалык бак тараптагы ижаранын кулпусун ачып, босогону аттагандан... көз жашым тыйылбай койсо болобу! Кайсы буюмду карабайын, агабыздын элеси келет. Адатындай жылмайып учурашып, үн катчудай сезилет.

Көзүмдүн туманы тарабай, китеп-дептеримди эптеп чогулттум. Үстөлдүн үстүндө, шамчырактын жанында агамдын кагаздары иретсиз жатат. Бети ачылуу!.. Жакшылап үңүлө окуй албадым, бирок бүтпөй калган кол жазмасы экенин түшүндүм. Жумуштан келгени кечкурун, кээде түн жарымына чейин шамчырактын жарыгында жазчу эмес беле!..

Эшикке эчкирип ыйлап чыгып, калтыраган колум менен кулпуну сыртынан эптеп бекиттим. Бул үй менен, агабыз бардагы бактылуу турмуш менен биротоло коштошуп жатканымды бала да болсом даана туйдум.

Чоң энебиз, Калыгулдун апасы Жыргал Аденовага (Булан кызы) 1972-жылдын 8-февралында берилген расмий тил кат сакталуу менде. Эмгекчилер депутаттарынын селолук советинин Аткаруу комитети тарабынан берилген катта минтип айтылат:

«Дана гр-ке Аденовой Жыргал в том, что она действительно проживает в селе Чым-Коргон Кеминского района. Ее сын Токтомамбетов Калыгул действительно родился 3-июля 1941 года. А умер 21-ноября 1966 года».

Аттиң, окуучулук жана студенттик жылдарды эске албаганда, Калыгул агабызга бул жарыкта өз алдынча эмгектенүүгө 3 жыл 3 ай гана бакыт буйруганын караңыз!..

Республиканын булуң-бурчтарына тынымсыз иш сапарларга аттанып жүргөн комсомолдук кызматкер бул ирет Нарын тараптан келаткан. Меймандос тоолук калк сый-урматын көрсөтүп, «конок болуп, коно кетиңиз» дегенине карабастан, кечкурун таксиге түшүп, жолго шашылыш чыгат. Шаарда аны жаш жары, ымыркай чүрпөсү күтүп жаткан. Айрым адамдардын айтымына караганда жаш адиске «квартира берилмек экен, ошого ашыккан».

Шаарда жаш жары кабатырлана күтүп жатканы ырас, анткени Калыгул ушул сапарга жөнөр алдында негедир катуу санаадар, бушайман болгон. Түндө жаман түш көргөнүн айткан. «Орго түшүп кеткендеймин, – деген имиш агабыз жубайына. – Канча тырмышсам дагы өөдө чыгалбайм. Мен го, мейли. Бактыбегим мени карай эмгектеп келаткандай сезилип, ошону коргоп калайын дейм. Жарыкты карай жанталаша түртөм уулумду. Колумдун учу жетип-жетпей

жатып, айтору, жардам бергендей болдум. Бакытым өөдө жөрмөлөп жөнөдү, бирок кырга чыктыбы – ошону билбей калдым».

Капырай, бул кандай түш каргашалуу?

Нарындан чыккан «Волгада» 4 жүргүнчү болгон. Түнкү саат он экилер чамасы. Бишкекке 38 чакырым калган кезде таксист М.Шевченко карайлап, жол боюнда Рыжов деген неме токтотуп койгон ЗИС-355 жүк ташыгыч машинасын сүзүп алат. К. Токтомамбетов менен Садыков деген дагы бир адам каза таап, Джунушбаева оор, Кадыркулов жеңил жаракат алган. «Волганы» ашыгып айдап келаткан Шевченко Чүй райондук соту тарабынан 5 жылга эркинен ажыратылган. Адвокаттар ишти кайра каратууга аракет кылышса да, Жогорку сот бул чечимди өз күчүндө калтырган.

Кагылышуу таксиде алдыңкы орунда отурган К.Токтомамбетовго өзгөчө катуу тийген. Өлгөндүгү тууралуу күбөлүктө орус тилинде минтип жазылган: «Автотравма (несчастный случай). Кровоизлияние в мозговую оболочку».

Өзүм анда өспүрүм куракта болгондуктан, бул жол кырсыгынын жагдайларын толук биле бербейм. Агабыздын замандашы, кийин жооптуу кызматтарда иштеп жүргөн Мусин Орозбаевдин айтымында, кагылышуу катуу, оор болгон шекилдүү. «Удаа келаткан экенбиз, жол боюнда кырсык өткөн жерге кайрыла токтодук. Калыгулду тааныдым. Тааныган менен арга канча!?» – деп кейип калат Мусин агабыз.

Ошол жол кырсыгынан кайтыш болгон Садыков деген адамдын аты Абдыбек экен. Нарындын Ийри-Суу деген айылынан борборго келип окуп, айыл чарба институтун бүтүрүү алдында турган. Бул тууралуу белгилүү жазуучу Байтемир Асаналиевдин ушул китепке жарыяланган эскерүүсүндө маалымат берилет.

Айтору, өзгө жалган, өлүм ак экен, кабыргабыз кайышып отуруп калдык. «Кудай Таала акыры биздин тукумга эки уул берди» – деп топук кылчу Токтомамбет атамдын сакалынан жаш куюлуп, энебиз Жыргалдын кошогу сай-сөөктү зыркыратканы! Кантебиз, тообуз кулап, зообуз урагандай эле болду...

Жазуучу Калыгул Токтомамбетов артына татыктуу адабий мурас калтырды. Анын көбү окурмандарга жете элек, жарык көрө элек, кол жазма түрүндө эле. Буларды ким жыйнап, ким иретке келтирип, ким чыгармак? Мурункудай шаарда эмес, айылга кайтууга аргасыз болуп, 7-класста окуп жүрсөм да, ушул ой тынчымды алчу.

Агабызды акыркы сапарга узаткандан тарта анын колума тийген чыгармаларын ар кайсы редакцияларга жөнөтө баштаган көрүнөм. Ошол 1966-жылдын декабрында «Кыргызстан пионерине» минтип жазыпмын: «Урматтуу редакция!.. Мен сиздерге кайрылуумдун себеби маркум агам Калыгул Токтомамбетов автомобилдик ката-

строфанын негизинде мезгилсиз дүйнөдөн кайтты. Ушул агамдын ырларын жарыялап коюуңуздарды суранам!»

Суранычымдын аягына суроо эмес, илеп (!) белгисин койгонумду караңыз. Кейпи, 7-класстын окуучусу катуу абдаарыган окшобойбу.

Агамдын 5 ырын сунуштаган ошол катым пионердик газетада 1966-жылдын 23-декабрында каттоодон өтүптүр. Аны «Карточка учета корреспонденции» деген тиркемеси менен кошо кийин соңмага Дайырбек Казакбаев агабыз кайтарып берген.

Тубаса талант Калыгулду сыйлап, чыгармачыл жолуна сыртынан көз салып, баамдап-барктап жүргөн Дакебиздей курбулары аз эмес экенине ынандым. Алардын демилгеси менен 1971-жылы «Мектеп» басмасынан К.Токтомамбетовдун «Дилгир балдар» аттуу аңгемелер жыйнагы жарык көрдү. Китептин аннотациясында: «Аны чогултуп, басмага даярдоодо Калыгулдун калемдеш жолдошторунун бири Калыбай Осмоналиев чоң көмөк көрсөттү» – деп жазылган.

Китеп чыккандан кийин Жыргал энебиз мени ошол басмага жиберди. Адрести эптеп таап кирсем, басма кызматкерлери энемдин өтүнүчүн туура түшүнүп, мени баласынтпай, жылуу мамиле жасашты. Редактор Байтемир Асаналиев агабыз баш болуп киришип, маселени тез чечип беришти. Ал аманатты Жыргал энемдин өз колуна тапшыргам жана басмадан «220 сом калем акы бөлүнгөнү» жөнүндө тил кат азыркыга чейин сакталуу.

Азбы-көпкү, агабыз Калыгул ушул калем акысын ата-энесине өз колу менен тапшырса эмне! Аттиң, арман десең!..

Канткен күндө да, тирүүлүктө ар адамга кайрат керек. «Үмүтсүз шайтан» – деп коюшат эмеспи кыргыздар. Эгер арабызда аман жүрсө, бул пикирге Калыгул Токтомамбетов дагы кошулмак, анткени жанагы бүтпөй калган повестинде минтип жазып жатпайбы:

«...ойлоп көрсөң, турмуштун өзү түгөнбөгөн ажырашуу жана коштошуу, табышуу. Негизгиси, мына ушул жүрөктү сыздатып ыйлаткан же көздөн жаш чыгарып кубандырган ажырашуу менен кошулуунун өзүнчө бир кербенинде адашып, апкаарып калбастан, турмуштун бүткүл жүзүн, ысыгын жана таттуусун түшүнүү, сезүү керек. Кеткендин артынан кетүүнүн кереги жок, бирок ошол кетүүнүн себебин көрүп туруп, кайрат алып, анын жакшы, бек жактарын жүрөктүн тереңине түйүп, артында калтырган жолго бир жолу узак, кейиштүү карап алган жолоочудай болуп, алдыдагы үмүттүн отун карай адашпай жана чарчабай жөнө...»

Жаштайынан кыйраган тоодой тирек агабыздын артында дагы бир таканчык – ымыркай уулу Бактыбек калды. Бар үмүт эми ошол Бакыбызга – тулпардан калган туякка байланды.

Бактыбек! Бактыбек!..

Урум жеңебиз узак убакыттар биз менен байланышын үзгөн жок. Кеминге Бактыбекти колунан жетелей келип, амандык-эсендик сурашат. Жол тосо караган агайындар: «Бактыбек, Бакы келди!» – деп утурлай чуркаса, айрым абысындары: «Калыгулдун жесири» – деп Урум жеңеге имериле боор толгойт.

Урум жеңебиз өзүнүн жеңеси – менин апам Күкү менен өзгөчө ынак эле. Экөө эмнени сүйлөшөт билбейм, айтор, баштары кошулган жерден ысык ымала, ызаатташуу сезилип, ажырабай көпкө кобураша турган. Балким, апабыздын баягы: «Бутагым Урум» – деп башталган каты ушул ызаат сезимдин башаты болгондур? Ошол жылуу мамилесинен апам өмүр бою жанган жок. Экөө эже-сиңди сыяктуу эле тил табышып, узакка жолукпай калышса, кат жазышып же сырттан сурашып, дубай салам айттырып жүрүштү.

Антип-минткиче Бактыбегибиз үчкө чыгып, тыкылдай чуркап, такылдай сүйлөгөн тили таттуу балага айланып баратты. Убакыт жаранын ордун жамайт белем. Бактыбектин бар экени чоң ата, чоң энеси баш болгон агайынга кубат. Эртели-кеч эркелетип, көкүлдөн искей сүйүшөт баланы.

Уулун жетелеген Урум жеңебиз айылга үзбөй каттап, той-топурга, ынтымакка аралаша жүрдү. Ар келишинде балдарга текши базарлык таратат. Кичүү кайнилери Аскар, Калмурза, Жаныш, Байыш болуп, Бактыбекти ээрчите чуркайбыз көчөгө. Үйдө эмне болуп жатканы менен деле ишибиз жок. Көрсө, биз ойноп жүргөндө көп нерсе чечилчү тура.

Жеңебиз шаардан бир келишинде өзү түшкөн куттуу үйдөн ыйлап кайтты. Чоң энелербиз Жыргал, Сагын, апабыз Күкү, айыл-ападагы абысындар текши ыйлап узатты. Көрсө, ага чейин аялдар узак сүйлөшүп, өз ара кеңешкен көрүнбөйбү.

Ошентти. Элдик салтты, энелердин акылын карабайсызбы! Өздөрү кайгыга муунуп отурса дагы өзгөнүн жакшылыгын тилейт. Жыйырмананын ичиндеги келиндин жолун буубайлык деген тейде «уруксат беришкен» экен. «Шартың болсо келип тур, шартың болбосо мейли... Бактыбектен гана кол үздүрбө» деген сындуу кептер айтылса керек го...

Жеңебиз кийин Түштүккө узап кетсе да, адепки жылдары кол үзбөй катташып, кабарлашып жүрдүк. Арабызда Бактыбек – бизди бириктирген көпүрө бар. Апасы менен Өзгөнгө кетсе да, жылдын бир маалын, айрыкча жай айларын биздин айылда өткөрөт. Токтомамбет атабыз баягы көндүм тилегин көп кайталайт: «Калыгулдун чүрпөсүнө Кудай узак өмүр бергей!»

Орто мектепти бүтө элек болсом да, ошол убакта мен Кемин менен Өзгөн арасында бир нече ирет каттадым. Инимди алып келем, кайра жеткирем дегендей, самолетко учканды да үйрөнүп алдым. Бактыбекке жеңебиздин жаңы жолдошу Карыпбай дагы жылуу мамиле жасап, көңүлүн таап турарын байкадым. Жердиги токтоо, сабырдуу бул адам мага да кылдат, орундуу мамиле жасай турган.

Айтор, «ортодогу көпүрөнү» чыңдоого кам көргөн же чын пейилинде ошону тилеген бардык-бардык адамдарга мен ичимден ыраазымын жана адамзаттын жашоосу акыры барып жакшылыкка тирелерине ишенем.

Бактыбек инимди колунан кармап, балатынын алдында түшкөн бир сүрөт жакшы сакталып калыптыр. Сүрөттүн артына минтип жазып коюпмун: «Кечээги жумуртка, бүгүн темир канат... эртең... барчын!» Жаңы 1970-жылдын алдында иниси менен кар кечип турган КМУнун I курсунун студенти ушинтип «иним барчынга айланат» деп кыялданса керек.

Өзүм дагы жаңыдан үйлөнүп калганымда Бактыбекти тосуп алууга жарым Пахденай кошулчу болду. Шаардын четиндеги ижарада турчу элек, ошого алып келсек, Бактыбек: «Үйүңөр кичинекей» – деп бизге сын тагып жатпайбы. «Баланын тили – бал» дегендей, аргасыз жылмайып, муну айткам:

– Азыр биз студентпиз. Сен чоңойгуча чо-оң тамга чакырам!

Ал убадам аткарылбай калды. Жарым Пахденай, балдарым менен өз үйүбүзгө ошондон он жыл өтө – 1980-жылы гана ээ болдук. Ага чейин Бактыбек, Бакытайым!..

Үй демекчи, дагы бир жагдайды айтпай кетсем жарабас. Жаш жазуучу, комсомолдук кызматкер К.Токтомамбетовго кыска өмүрдө эки квартира бөлүнүп, бирок экөөнүн тең убайын көрбөй кетти. Жаш журналистке Балыкчыдан квартира берүүгө чечим чыккан кезде жаңы ишке чакырылып, борборго которулуп жаткан. Бөлүнгөн турак жайы талашка түшүп, акыры эжеси Осуйпага буюрду көрүнөт, бирок бул жагдайды анчейин так билбейм.

К.Токтомамбетовдун атына Бишкекте бөлүнгөн бир бөлмөлүү квартиранын дагы кубанычынан чатагы көп. Анткени агам Калыгулга жаңы үйдө жашоо бактысы буюрган жок, иш сапарында кырыска учурап, өзүнүн куттуу босогосун аттай албады. Урум жеңебиз үйдүн кагаздарын каттатып бүтүрөт, бирок жаңы турмуш шартына байланыштуу Өзгөнгө кетүүгө мажбур. Уулуна бөлүнгөн үйгө эми апасы Жыргал келип жашай баштайт.

Мен ошол жылы орто мектепти аяктап, университетке жаңыдан өткөм. Сентябрь айында студенттер пахта теримге жиберилип, түштүк жергесинде жүрүп келсем, квартира бек. Эч ким ачпайт.

Калтырып кеткен буюм-тайымымды таба албайм. Кошуналардан сураштырсам, мен күтпөгөн жаңылык айтышты.

Көрсө, Жыргал апабыз айылга барып, сыркоолоп калган күндөрдүн биринде ниети бузуктар тарабынан жалган «комиссия» түзүлүп, эшикти талкалап ачышат. Үйдөгү буюмдар атайын сактоо жайына өткөрүлүп, квартираны «жаңы кожоюн» ээлеп калат.

Буга Жыргал энем катуу намыстанды. Колумдан жетелеп, шаардык аткаруу комитетине алып жөнөдү. Бирок жетимиш алтыдагы кемпир менен биринчи курстун студентин бир адам уксачы! Милиционерлер жедеп бизди таанып бүтүп, босогодон эле кубалашчу болду. Энем ого бетер көгөрдү: «Балам өлгөнү аз келгенсип, батирин тартып алышабы?» Бүгүн бизди «төрага Такырбашев кабылдайт» дешкен күнү босогосунда отурдук зарыгып. Таңдан тарта бизди түк киргизбей, түшкү тамакка чыгып баратат корто бойлуу киши. Энем алдынан утурлай, эки ооз сөз айткыча, кейкейип басып кетти такырбаш...

Ушундан катуу сынып, энебиз таяк таяна, чөгө түшкөндөй. «Батири мага керекпи, Бакыма – Бактыбек жетимиме буйруса болбос беле!» – деп кейип жүрдү. Бийликке үмүтүн Такырбашев такыр өчүрүп тынды. Бирок чоң энебиздин небересине болгон үмүтүн эч ким өчүрө албайт эле!

Айтору, кимибиз болбойлу, Бактыбекти эркелете, көкүлүнөн искейбиз. «Бакыбыз биздикине келсин, биз учурашалы, көрөлү» дегендер арбын. Соңку ирет инибиз Өзгөндөн 1971-жылдын жай айында каттады.

Анда Бактыбек алтыга, мен он тогузга жаңыдан караган кезибиз. Инибизди жетелей шаар кыдырта, эстелик сүрөткө түшкөн соң, Пахденай экөөбүз кеминдик туугандарга жеткирип бардык. Ошондо айылды аралап ойноп, бир айдан ашуун жүрдү көрүнөт. Күздө мектепке бара турган болгондуктан, августтун соңунда кайрадан узатууга туура келди.

Жолду ката Ивановка айылындагы эжебиз Сагыйпа менен жездебиз Алтынбектин, башка туугандардын үйүндө сый көрдүк. Болжонгон маалда Бишкектин түштүк четиндеги эски аэропортко келдик.

Бул ирет Бактыбекти Өзгөнгө өзүмдөн кийинки иним Аскар узатмай болгон. Билеттери каттоодон өткөн соң, экөө кол кармаша, учуу тилкесине бет алды. Санаам чыдабай, сыртка чуркап чыгып, эки инимдин караанын тигиле карадым. Тигине, самолетко бет алышты. Темир тосмодон башымды салып, минтип кыйкырдым:

– Бактыбе-ек, жакшы ба-ар!..

Укту. Эки иним экөө тең арт жакты кылчая карады. Самолетко түшүп көнгөн Бактыбек трапка чыгарда мага кол булгалады. Жети жашар жүргүнчүнүн узун плащы өз боюна жарашып, этеги шамалга

делбирейт. Аттигиң, армандуу дүйнө!.. Ошол көрүнүш тулпардан калган туякты – Калыгулдун жалгыз уулу, иним Бактыбекти акыркы ирет көргөнүм экен!..

Адам бардык жагдайларды так эстеп жүрө албайт. Саргайган көп сүрөттү карап отурсам, кыйла нерселер эсиме түштү. Каланган каралуу эл...

Бул сүрөттөн Өзгөнгө атабыз Рыскул баштаган биздин кеминдик туугандар барганы даана көрүнүп турат. Алар катуу кайгырып, катуу намыстанып, баланын сөөгүн алып кетүүгө барышкан. Бирок жергиликтүү эл, жеңебиздин жаңы кайындары чуулдап койбой, акыры сөөк Өзгөндүн Жылалды айылында жерленет. Ошол айылда Карыпбайдын туугандары, бир тууган эжеси турчу.

Ал учурда бардык студенттер күзүндө айылдык эмгекчилерге, жыйым-теримге жардамдашууга жөнөтүлө турган. Мен дагы пахта теримде Түштүк жергесинде жүргөм. Кечкурун тамак ичип отурсак, агайыбыз Сансызбый Иманалиев күтүүсүз суроо салды.

– Акбар, бу сенин Өзгөндө туугандарың барбы?

– Бар, – дедим да, абалды түшүндүрүп айттым.

Адатта тартипке бек агайыбыз бул ирет мага жылуу кабак таанытты:

– Жакшы иштеп жүрөсүң. Пахта теримден түштүктүн балдарынан ашып кеттиң... Эртең уруксат берейин, ошол туугандарыңа барып кел.

Таңда жол тосуп чыгып, автобус менен жөнөдүм. Оюмда эч жамандык жок болгондуктан, Өзгөндүн базарынан даңкайган чоң дарбыз көтөрүп алдым. Окуучулар мектептен тарап, жарыша өтүп бараткан маал. «Бактыбек бар болду бекен?» дегенчелик, иниме тең кырдуу балдарды кылчак-кылчак карай калам.

Черемушки делинген райондогу мурдатан тааныш үй. Тааныш эшик негедир ачык экен, ичкери баш бактым. Мени көрө сала жеңебиз терс бурулуп, кошок айтып кирсе боло! Ыя, Жараткан, бул эмне жазганың?!

Бактыбек иним мектепте эки жумадай гана окууга үлгүргөн экен. Биринчи класстын балдары сабактан чыгып, балык кармаганы барышат. Биздин инибиз кокустан самын таштан тайып, сууга жыгылат. Коркуп калган чечектер бет алды тарап, бул окуяны эч кимге айтпай кылтыят. Бир бала окшуп куса баштаганда гана ата-энеси сураса, «Боря утонул» деген имиш. Издөө салып тапкыча кеч болуп калган.

Буркурап ыйлаган Урум жеңе ушуларды айтып отурду. Менин да бугум, кегим тарабай, ачуумду тентек балдардан чыгаргым келди. Бир муштап алсам дейм жок дегенде. Ээрчитип келишсе, жетим козудай бөжүрөгөн үч бала. Жер тиктеп, жалдырап турса, булардан эмнени сурайсың да, эмнени доолайсың о, кудурет?!

Карыпбай байке абалды түшүндү шекилди, мени колумдан секин жетелей топтоп оолак алып чыкты. Черемушкиден четтей, Жазы суусунан бөлүнгөн куйма тушка келдик. Бир кулакка жетпеген суу жыйылып отуруп, чакан көлмөгө айланат экен. Жээктен бир аттам жерде боору жылма самын таш. Бакытым Бактыбек ушул ташка секирем деп тайып атпайбы!

*Колумдан түшүп кетти күмүш тыйын,
Табамбы, таппаймынбы – билиш кыйын!.. –*

деп ушинтип, бармагымды кырча тиштеп, муун-жүүнүмдү бууган букту жаңы жазчу ырымдан чыгара кала бердим. Ары таман аттай өтүп, ташты алаканым менен сыйпаласам, огеле жылма...

Убакыт дегениң уучтан куюлган кумдай өтө берет, кете берет. Урум жеңебиз менен жыл алыс Бишкекте жолуга калсак, ал-жайды, акыбалды сурашып жүрдүк. Чоң ата, чоң апаларыбыздын, атам Рыскулдун дүйнөдөн өткөнүнөн кабардар экен. Аларга көңүл айтып, сураганы мындай:

– Жеңем тыңбы, оорубай жүрөбү?

Урум жеңемдин жеңеси – менин апам Күкү. Экөөнүн мамилеси ысык экени сырттан боолгогон адамга да байкалат. Бир ирет «жеңеме учурашып, атаңарга куран окутуп койсом болот эле» деген пейилин билдирип калды. Айылга кабар айттырып, камылга көрдүм. Жеңебиз да куру кол эмес, бир чарага толо өзгөн күрүчүн бастырып, башка ырым-жырымын жасай келди.

Ал-жайды сурашып, аш жеп, артынан эт тартылган соң, эки абысынды сүйлөшүп алсын деп эркине койдук. Апам менен жеңемдин аңгемеси түн бир оокумуна чейин созулуп, ыйлап дагы, сыктап дагы болушту көрүнөт. Ошонубуз ырас болгон экен. «Урумду көрүп, дем байлап калбадымбы» – деп жүрчү апабыз Күкүнүн өзү дагы кийинки жылы акка моюн сунуп, арабыздан узап кетти.

Кантсе да, Урум жеңебиз кайраттуу адам экен. Аныгын айтсам, мен анын кайрадан турмуш куруп, кайрадан көч улаганын айыптай албайм, тескерисинче, туура көрөм. Кайратынан жанып, мүңкүрөп калса, кийин Умарбек, Тынарбек деген эки уул, Жазгүл аттуу кыз таап, неберелерди күтөт беле? Күттү, бардык кыйынчылыкка түттү. Бактыбектен кийин тапкан уулу Умарбек студенттик куракта кайтыш болгондо да өзөгү өрттөнө, өксүй-өксүй чыдаган чыгар.

(Уландысы бар)

Орус адабиятынан

**Максим
ГОРЬКИЙ**

ЭРМЕК ҮЧҮН

(Аңгеме)

...Коюу, боз түтүнүн буркуратып, жүргүнчүлөр поезди ыраакы талаадан, деңиздей көйкөлтүп саргарган эгиндин арасынан, килейген ажыдаарча сойлоп, көрүнбөй калат. Жапжалгыздыгы менен адамдын ичин бышырган кичинекей темир жол станциясы бар ээн, кең талаанын көңүл кош жымжырттыгын бир нече минутага бузуп, поезддин шарактаганы ымшыгын ысык абада анын түтүнү менен кошо жок болуп кетет.

Поезддин күрүлдөгөн, бирок тиричиликке байланыштуу табышы тарап, чайыттай ачык асмандын астында тынып калганда, станциянын айланасы кайта дагы жымжырт болуп, адамды бук кылат.

Талаа – алтындай сары, асман – көпкөк. Талаанын да, асмандын да учу-кыйырына көз жетпейт; алардын ортосуна бирөө таштап кеткенсиген станциянын кара-күрөң тамдары, фантазиясы жок сүрөтчү талыкпай тарткан зарын картинанын ортосуна кокусунан таамп калган сырга окшойт.

Күнүгө күндүзгү саат он экиде, түштөн кийин саат төрттө станцияга талаадан поезд келет да, эки минутадан токтойт. Ошол төрт минута – станциянын негизги, бирден бир көңүл ачкан убагы: ошол төрт минута станциянын кызматкерлерине эрмек болот.

Ар бир поездде ар түрдүү кийинип, топураган ар түрдүү кишилер болот. Алар бир паска гана келет; алардын каржалган, кайдыгер сабырсызданган өңү вагондордун терезелеринен жылт көрүнөт да, коңгуроо, ышкырык угулуп, алар талаа менен алыска, турмуш бака-

шака түшүп, кыжылдаган шаарларды көздөй шарактатып жүрүп кетишет.

Ошол кишилердин өңүн көрүү станциянын кызматкерлерине кызык; поездди узатып жиберип, алар жол үстүнөн көргөндөрү жөнүндө аңгеме кылышат. Алардын айланасында – жымжырт талаа, төбөсүндө – тунжураган асман, а көңүлүндө – каякадыр күн сайын кетип жаткан кишилерге тымызын ич күйдүлүк кылышат; эрме чөлгө камалып, турмуштан оолак тургандай, өздөрү ошерде калып жатса анан кантишмек эле.

Мына эми, поездди узатып коюп, алар жандарынан өтүп кеткен турмуштун таасиринен унчукпай, станциянын перронунда турушат, кара тасмадай созулган поезд, деңиздей көйкөлүп саргарган эгиндин арасына кирип, көрүнбөй калды.

Баары ошерде: станциянын начальниги – казак-орустукундай муруту чоң, жылдыздуу, толмоч ак жуумал адам; анын жардамчысы – теке сакал, куйкул сары жигит; станциянын сторожу – шыпылдаган, мытаам, кидийген Лука; стрелочниктердин бири – сөзгө сараң, бою чымыр, кереге сакал Гомозов.

Станциянын босогосундагы скамейкада начальниктин зайыбы – ысыктан абдан кыйналган, бою жапалдаш, толмоч аял отурат. Аялдын алдында ымыркай бала уктап жатат, куду энесине окшоп, баланын бети да борсоюп кыпкызыл.

Жерге сойлоп кирип кеткенсип, эңишке түшкөндө поезд такыр көрүнбөй калат.

Ошондо станциянын начальниги зайыбына:

– И, Соня, самооруң беленби? – дейт.

– Албетте, – деп зайыбы эрингенсип, акырын жооп кайтарат.

– Лука! Сен тиги... полотно менен перронду шыпырып кой...

Көрдүңбү, кайдагы акыр-чикирдин баарын чачып кетишти...

– Билем, Матвей Егорович...

– Түзүк... Кош? Чай ичпейсизби, Николай Петрович?

– Өнөкөт иш да, – дейт жардамчысы.

Күндүзгү поездди узаткандан кийин, Матвей Егорович зайыбынан:

– И, Соня, обед даярбы? – деп сурайт.

Анан Лукага күндөгүсүндөй эле бир түрдүү буйрук берет да, тамакты өздөрүнүкүнөн иччү жардамчысын чакырат:

– Кош? Обед ичпейсизби?

А жардамчысы ага жүйөлүү жооп кайтарат:

– Ар дайымкыдай...

Гүлдөрү көп, мебели аз, ашкана менен баланын ороосу жыттанган бөлмөгө перрондон келишет да, столго тегерете отуруп алып, жандарынан бир паста өтүп кеткендер тууралуу сөз салышат.

– Байкадыңызбы, Николай Петрович, экинчи класста бараткан сары көйнөкчөн кара тору келинчекти? Балээдей эме көрүнөт!..

– Жаман эмес, бирок жарашыгын таап кийинбептир, – деп жооп кайтарат жардамчысы.

Өзүн турмушту жакшы билген, маалыматтуу киши деп эсептеп, жардамчысы дайыма көзү жеткенсип, ток этер жерин сүйлөйт. Ал гимназияны бүтүргөн. Анын кара коленкор менен тышталган дептерчеси бар; атактуу кишилердин газеталардагы фельетондорунан, китептеринен өзү окуусунан окуган ар түрдүү санат сөздөрдү ошол дептерчесине жазып алат. Кызматка тиешеси жок маселелердин баарында начальник аны шексиз авторитет деп эсептеп, сөзүн кунт коюп угат. Николай Петровичтин дептерчесиндеги түшүнүгү татаал сөздөр ага бөтөнчө жагат, ошондуктан ал аркы-беркени ылгаштырбай, андай сөздөргө маашыр болот. Кара тору келинчектин сары көйнөгү жөнүндө жардамчысынын айтканынан улам, Матвей Егорович суроо берет:

– Кара тору аялдарга сары жарашпайбы?

– Мен түсү жөнүндө эмес, фасону жөнүндө айтып жатам, – деп туюндурат Николай Петрович, тамчылатпай, айнек вазадан блю-дочкага варенье салып жатып.

– Фасону болсо – анын жөнү башка!.. – деп макул болот начальник.

Сөзгө анын зайыбы да кийлигишет, себеби бул тема – ага белгилүү жана түшүнүктүү. Бирок бу кишилердин акылы кылдат болбогондуктан, аңгеме жай созулуп, алардын сезимин чанда гана козгойт.

Шырп эткен табыш жок талаа, тунжурап көйкөлгөн асман терезеден карап турат.

Саат сайын товар ташыган поезд келет, бирок поезддерди тейлеген кишилер небактан бери тааныш. Кондукторлордун баары – уйкусу канбаган, ээн талаада сапар чегүүдөн зеригип, каржалган кишилер. Ошондой болсо да, кээде алар: паланча чакырымда бир кишини бастырып кеттик деп, линияда болгон окуя жөнүндө сүйлөп беришет, же паландай кызматкер штраф төлөдү, түкүндөй кызматкер башка жумушка көчүрүлдү деп, кызмат жагынан болгон жаңылыктарды айтып беришет. Андай жаңылыктар талкууланбайт, таттууну жакшы көргөн киши сейрек учуроочу ширин тамакты жутуп жиберген сыңары, андай жаңылыктарды жутуп жиберешет.

Күн асмандан талаанын четине жай жылып түшө баштайт да, жерге тиер-тийбес болгондо, кызарып кетет. Адамдын ичин бышырган, тетиги эрме чөлдөн каяккадыр алыска азгыргансыган кызгылт шоола талааны каптайт. Анан жерге бир чети тиет да, күн калкып, жерге же жердин ары жагына батып кетет. Ошондон кийин да кечиндеги албан түрдүү шоола көпкө дейре асманда жаркырайт, бирок

бара-бара бозорот да, тунжураган жылуу ымырт түшөт. Жылдыздар чыгат да, жердеги зеригүүдөн коркконсуп, бүлбүлдөйт.

Иңирде талаа тарый баштайт; түндүн караңгысы станцияга туш-тушунан жылып келе берет. Акырында, көзгө сайса көрүнгүс караңгы болот.

Станцияда чырак жагышат; семафордун жашыл оту – баарынан бийик, баарынан жарык. Анын айланасы караңгы, тымтырс.

Кээде коңгуроо кагылат – поездге түш деген ишарат; коңгуроонун ашыккан табышы талаага жетип, жок болуп калат.

Коңгуроо кагылар менен көпкө созулбай эле, алыскы караңгыдан жылтылдаган кызыл от жүгүрүп чыгат да, караңгы чулгаган жап-жалгыз станцияны көздөй келаткан поезддин күрүлдөгөнүнөн талаанын жымжырт болуп турганы бузулуп кетет.

Аристократияга караганда, станциядагы кичинекей коомчонун төмөнкү катмары бир кыйла башкачараак турат. Сторож Лука станциядан жети чакырым жердеги кыштакта турган зайыбы менен инисине барып келгиси келип, дайыма өзү менен өзү күрөшөт. Станцияда «дежур боло тургун» деп, жанагы улгайып калган, сөзгө сараң Гомозов деген стрелочниктен өтүнгөндө, ага кыштакта чарбам бар деп айта турган.

«Чарба» деген сөздү укканда, Гомозов ар дайым күрсүнө үшкүрөт да, Лукага:

– Болуптур, барып кел. Чарбага көз болуу керек, аның туура... – дейт.

Афанасий Ягодка деген дагы бир стрелочник кызарган, тоголок бетиндеги түгүнө ак кирген эски солдат – шылдыңчыл, кытмыр киши болгондуктан, Лукага ишенбейт.

– Чарбасы! Зайыбы... бар имиш, – деп күлөт ал. – Чарбанын эмне экенин түшүнөм... Зайыбың эмне тул калды беле? Же эри солдатка кетти беле?

– Эх, сен, чымчыктын губернатору! – дейт Лука жектегенсип.

Ягодканы ал чымчыктын губернатору деген себеби, эски солдат чымчыкты өлгүдөй жакшы көрө турган. Будкасынын сыртына да, ичине да капас толтура илинген; будканын ичинен да, айланасынан да чымчыктар керели-кечке чыйпылдап сайрап, жаагы тынбайт. Солдат капаска камаган бөдөнөлөр жаагы басылбай «бытпылдыктайт», чыйырчыктар созолонуп чыйрыйттайт, солдаттын элкин турмушун көшүлтүп, албан түстүү чымчыктар чарчабай чыйпылдап, сайрай берет. Колу бош убагында, ал чымчыктар менен алек болот, аларды эркелетип багып, жолдошторуна такыр көңүл бурбайт. Луканы ал сары жылан, Гомозовду кацап деп шылдыңдайт да, экөөн тең «катыныңарга кошомат кыласыңар», ошон үчүн силерди сабоо керек деп, ийменбей көздөрүнө айтат.

Лука анын сөзүн көп деле этибар кылбайт, бирок Луканын кычыгына тийсе, солдатты ал көпкө чейин, чучугуна жеткире тилдейт:

– Куу тумшук солдат, салпаяк! Сен эмне түшүнмөк элең, журтта калган барабанщик? Өмүр бою замбиректин астынан бака кууп, полктун капустасын кайтарып жүрүп өткөнсүң... ой жүгүртүү сенин ишиңби? Бөдөнөлөрүңө баргын, чымчыктардын командири!

Сторождун тилдегенин камырабай угуп, Ягодка даттанганы станциянын начальнигине барат, болор-болбос иш менен мага келбегиле деп чаңырып, начальник солдатты кууп чыгат. Анан Ягодка Луканы таап алат да, албууттанбай шашпастан, чубалжыган жаман сөздөр менен аны өзү сөзгө баштайт, анын сөккөнүнө чыдай албай, түкүрүнүп, Лука бат эле качып кетет.

Солдаттын айып ачкан сөзүнө Гомозов үшкүрүк менен жооп кайтарат да, оңойсузданып актана баштайт:

– Айла барбы? Аны эчтеме кыла албайсың... Албетте, анысы тентектик... бирок сынтакпа, өзүңө да эч ким сынтакпайт...

Бир жолу солдат күлүп, ага жооп кайтарды:

– Сокур көргөнүн койбойт, дүлөй укканын койбойт! Сынтакпа, сынтакпа эле дейсиң... сынтакпасаң, эл эмне жөнүндө сүйлөмөк эле.

Начальниктин зайыбынан башка, станцияда дагы бир ашмачы аял бар болчу. Аты Арина эле, жашы кыркка келип калган, өңү абдан суук: бакчайган, эки эмчеги салактаган, бети-башы дайыма кир, кийими жырткыч аял. Теңселип басат, бети чаар, коркконсуп жүлжүйгөн көздөрүнүн айланасын бырыш баскан. Анын эби-сыны жок кебетесинде кандайдыр эзилип-жанчылган күңдүн шынаасы бар, тултуйган эриндери бардык кишилерден кечирим сурап, алардын аягына жыгылгысы келгенсип, ыйлоого батынбагансып, дайыма түйрүлүп турат. Арианы анчалык деле таңазар албай, Гомозов станцияда сегиз ай турду; Арина менен жолугушуп калганда, ал: «Аманбы!» – деп гана тим боло турган. Арина да ошондой эле амандашып, бир-эки ооз сөз айтчу эле да, ар кимиси ар жакка кете берүүчү. Бирок бир күнү Гомозов станциясынын начальнигинин ашканасына келди да, Аринага: «Көйнөк жамап берчи» – деди. Арина макул болду да, көйнөктөрдү жамап, негедир ага өзү алпарды.

– Мына, рахмат! – деди Гомозов. – Үч көйнөк, ар бири он тыйындан болгондо, демек, менден сага отуз тыйын керек... Туурабы?

– Ошондой го... – деп жооп кайтарды Арина. Гомозов ойлонуп, көпкө чейин унчукпай турду да, акырында:

– А сен кайсы губерниядансың? – деп сурады ал, өзүнүн сакалынан көзүн айрыбай карап турган аялдан.

– Рязань губерниясынан... – деди Арина.

– Алыстан экенсиң! А бирге кандайча келдиң?

– Жөн эле... Жалгызмын... Жалгыз боймун...

– Жалгыз бойлуктан мындан да алыс кетүүгө болот – деп, Гомозов улутунуп койду.

Экөө дагы көпкө дейре унчукпай турду.

– Мына мен да Нижний Городдук болом, Сергач уездинен... – деп сүйлөй баштады Гомозов. – Мен да жалгыз боймун, бар турганым ушул. А менин чарбам, зайыбым бар эле... Эки балам болгон. Зайыбым холерадан өлгөн, а балдарым мындайча жөн эле... А өзүм болсом... кайгыдан чүнчүдүм. Рас... Кийин кайта дагы баш курмакчы болуп көрдүм – жок, машинанын кедери кетип, иштебей калган экен. Ошентип... башым ооган жакка кете бердим, демек, жолбун болгонум да... далбас урганыма мына эми үч жыл болоюн деп калды...

– Өз үйүң болбогон соң, жаман, – деди Арина акырын гана.

– Ананчы!.. Сен эмне жесирсиңби?

– Кызмын.

– Кайдагынын кызы! – деп, Гомозов көз көрүнөө шектенди.

– Кудай урсун, кызмын, – деп ишендирди Арина.

– Эмне, эрге тийген жок белең?

– Мени ким алмак эле? Эчтемем болбосо... ким кызыгат... анын үстүнө өңүм да сулуу эмес...

– Түзү-үк... – деп, Гомозов ойлогондой созуп айтты да, сакалын сыйпагылап, ага тигиле карап калды. Анан, маянаң канча деп сурады.

– Эки жарым сом.

– Түзүк. Кош... демек, менден отуз тыйын дечи? Эмесе мындай... кечинде келип алгын... саат он ченде, макулбу? Акчаны ошондо берем... чай ичип, эрмектешип сүйлөшүп отуларбыз... Экөөбүз тең жалгыз бой экенбиз... келбей койбо!

– Келейин, – деди да, Арина чыгып кетти.

Кийин, дал кечки саат ондо келип, Арина аныкынан таң куланөөк болгондо кетти.

Гомозов аны экинчи ирет чакырган жок, отуз тыйынын да бербеди. Ал чакыртпай өзү келди, келгенде да аңкайып, кыңк этпей келип, Гомозовдун жанына унчукпай туруп калды. Гомозов койкасынан турбай, ага карады да, дубал жакка жылып:

– Отур, – деди.

Арина отурганда, ал:

– Сен бар го алигини оозуңан чыгарба. Жан билбесин! Бирөө билип койсо мага жаман болот... мен жаш эмесмин, сен да... Түшүнөсүңбү?

Түшүнөм дегенсип, Арина башын ийкеп койду.

Узатып жатып, Гомозов ага жамагын деп кийимин берди да, дагы эскертти:

– Бир да жан билүүчү болбосун!

Байланышын жан бүткөндүн баарынан жашырып, экөө ошентип жашай баштады.

Арина ага түн ичинде уурданып жылып келет, бийлик бүт өз колуна өткөн эмече ырай кылып, ал Аринаны кабыл алат да, кээде жашырып-жаппай:

– Иреңиң мындай жаман болорбу! – дейт.

Арина ага унчукпай, айыптуу эмече жылмая күлүмсүрөйт да, берки берген жумушту дайыма ала кетет.

Алар анда-санда көрүшөт. Кээде Гомозов, станциядан жолугушуп калганда, ага күбүрөп:

– Бүгүн келгин... – дейт.

Зарылдыгын өзү түшүнө баштаган милдетин орундатканы келгенсип, чаар иреңин томсортуп, Арина ага моюн сунуп келет.

А үйүнө келатканда, кайта дагы айыптуу, корккон эмече жылдызы өчөт, анын иреңинин андай болгону Гомозовго көнүмүш нерсе эле.

Кээде ал кайдагы бир бурчка же жыгачтын далдасына токтоп, көпкө дейре талааны карап турат. Талаада караңгы түн, тунжурап жымжырт болуп тургандыктан, жүрөгү оозуна тыгылат.

Бир жолу кечки поездди жөнөтүп коюп, станциянын чоңдору Матвей Егоровичтин квартирасынын терезесинин алды жагындагы бакта, теректердин көлөкөсүнө отуруп чай иче башташты.

Ысык күндөрдө алар көп жолу ошентеше турган, канткени менен алардын көңүлсүз турмушунда антип чай ичкендери эрмек болчу эле.

Чай ичип отурушту да, поездден көргөн-билгендерин сүйлөп бүтүрүп, унчукпай калышты.

– Кечээгиден бүгүн ысыгыраак болуп турат, – деди Матвей Егорович, бир колу менен бош стаканды зайыбына берип, бир колу менен бетинин терин аарчып.

Зайыбы стаканды алып жатып:

– Зериккенден ысыгыраак көрүнүп жатат... – деди.

– Гм! Бул айтканың туура... Мындай учурда карта жакшы... бирок үч гана кишибиз...

Николай Петрович далысын күйшөдү да, көзүн жылчыйтып, тактап сүйлөдү:

– Шопенгауэрдин сөзү менен айтканда, карта ойноо – акылдын мажүрөөлүгү.

– Кыйын айткан экен! – деп элжиреп кетти Матвей Егорович. – Кандай эле? Акылдын мажүрөөлүгү... ырас! Ким айткан дедиңиз?

– Шопенгауэр, немец философ...

– Фи-лософу? Мм...

– А философ дегендер университеттерде кызмат кылабы? – деп билгиси келди Софья Ивановна.

– Сизге кандай деп түшүндүрсөм? Философ чин эмес, а... мындайча айтканда, тубаса зээндүүлүк... ойлоого, ар нерсенин кандай башталып, кандай бүтөөрүн издөөгө жөндөмдүү болуп төрөлгөн ар бир адам... философ боло алат. Албетте, университеттерде да философтор бар... бирок жөн эле мындайынча ... темир жолдо да философтор болушу мүмкүн.

– Жанагы университеттерде иштегендери маянаны көп алышабы?

– Акылына жараша...

– Төртүнчү киши болсо, сонун тамаша кылат элек! – деди Матвей Егорович улутунуп.

Сөз ушуну менен токтоп калды.

Көпкөк асманда торгой сайрайт, теректе бутактан бутакка секирип конуп, малиновка чыйпылдайт. Бөлмөдөн баланын ыйлаганы угулат.

– Арина андабы? – деп сурайт Матвей Егорович.

– Албетте... – деп гана жооп кайтарат зайыбы ага.

– Тиги Арина өзгөчө катын, байкап коюңуз, Николай Петрович...

– Өзгөчөлүк – кедери кеткендиктин биринчи белгиси, – дейт Николай Петрович, ичинен өзүнчө сүйлөгөнсүп, көп ойлонгон акылдуу кишиче.

– Кандай? – деп жандана түшөт начальник.

Николай Петрович санат сөзүн түшүнүктүү кылып кайталаганда, ал көзүн кыбыңдатып жүлжүйтөт да, Софья Ивановна муңканып сүйлөй баштайт:

– Окуганыңызды сиз такыр унутпайт экенсиз... а мен бүгүн окуганымы эртең эле унутуп коём, эсимде такыр эчтеме калбайт... Бая күнү эле «Нива» китепчесинен кандайдыр эң кызык, тамашалуу бирдеме окудум эле, а эмне окуганымын бир сөзү да эсимде жок!

– Өнөкөт, – деп кыска гана түшүндүрдү Николай Петрович.

– Жок, бул жакшыраак жанагыдан... ким эле? Шопенгауэрден... – дейт Матвей Егорович күлүндөп. – Демек, жаңынын баары эскирет экен да!

– Эскинин баары да жаңырат, анткени бир акын айткан экен: «Ырас, болмуштун даанышмандыгы үнөмдүү: анда жаңынын баары эскиден тигилет».

– Шайтандыкы-ой! Бу сиздин сөзүңүз кандай... жөн эле чууруп турат экен!

Матвей Егорович маашыр болуп күлөт, зайыбы жайдары күлүндөйт, а Николай Петрович корстон болот да, анысын билдиргиси келбегени менен билдирип коёт.

– Жанагы мажүрөөлүк жөнүндө ким айткан эле?

– Барятинский, акын.

– А экинчиси ким эле?

– Фофанов, ал да акын.

– Кыйын кишилер экен! – деп, Матвей Егорович акындарды кубаттайт да, маашыр болгондой күлүндөп, эки сап ырды кыңылдап кайталайт.

Зеригүү аларды ойнотуп тургансыйт, – бир паска аларды кучагынан чыгарып жиберип, кайра кыса кучактайт. Ошондо алар, чай ичүү ого бетер күчөткөн ысыктан ынтыгып, кайта дагы унчукпай турушат.

Талаада жалаң гана күн.

– Баса, Арина тууралуу сүйлөй баштабадым беле, – деп эстей коёт Матвей Егорович. – Абдан кызык катын, ага карап туруп таң калам. Бирдеме ындынын өчүрүп койгонсуйт, күлбөйт, ырдабайт, аз сүйлөйт... кандайдыр маңыроо сыяктанат. Анткени менен, абдан жакшы иштейт, билесизби, Леля менен ушундай убара болот, баланы ушундай багат...

Сөзүмү Арина терезеден угуп койбогой эле деп, ал акырын сүйлөйт. Малайды көөп кетпесин десең, аны көрүнөө мактоого болбой турганын ал жакшы билет. Көп нерсени билген эмече кабагын чытып, зайыбы анын сөзүн бөлүп жиберет:

– Сен сүйлөбөй эле кой... ал тууралуу сен көп нерсени билбейсиң!

*Сени сүйүп,
Сага күйүп
Азгырылдым,
О, шайтаным!*

– деп, Николай Петрович столду кашык менен тыкылдатып, күүгө келтирип айтат да, күлүмсүрөп коёт.

– Эмне, кандай дедиңиз? Арина... жо, жок, экөөң тең калп айтасың! – дейт да, Матвей Егорович каткырып калат. Эки жаагы бүлкүлдөп, маңдайынан тер агып кетет.

– Андай иш менен такыр тамаша кылууга болбойт! – деп токтотот зайыбы аны. – Биринчиден, ымыркай баланы багат; экинчиден, нандын кандай болгонун көрдүңбү? Өтө ачытып, күйгүзүп жибериптир... А эмне себептен?

– Ырас эле, нан демейдегидей эмес... ага айтыш керек! Бирок кудай акы! Жанагы... андай болот экен деп күткөн эмес элем! Арина го камыр! Атаа оңбогур-ая! А беркиси ким! Лукашкабы? Картаң шайтанды мен маскара кылайын! Же берки Ягодкабы? А-а, кызыл ээк!

– Гомозов... – деп гана тим болду Николай Петрович.

– Койчу? Ошондой улгайып калган кишиби? О-о? Сиз анчейин эле оюңуздан чыгарып айтып жатасыз го, я?

Бул оор тырмап күлөрлүк тарых Матвей Егоровичке жага бербей калды. Ал бир туруп көзүнөн жаш акканча күлөт, бир туруп ашык болгондорго катуу айтыш керек деп мостоюп калат; анан ал экөөнүн эзилише сүйлөшкөнүн элестетет да, кайта дагы каткырыгы таш жарып күлөт.

Акырында, ал кызыгып кетет. Анда Николай Петровичтин иреңи томсоруп, Софья Ивановна эрин кагып коёт.

– Атаа шайтандар-ая! Силерди бир шылдың кылайын! Кызык болот... – деп, Матвей Егорович дале койбойт.

Лука келет да:

– Телеграф тыкылдап жатат... – дейт.

– Азыр балам. Кырк экинчи поездди чакырып коңгуроо как.

Лука поездди чакырып коңгуроо кагып жаткан станцияга бир аздан кийин жардамчысы менен келет. Николай Петрович аппараттын жанынан отуруп, коңшулаш станциядан: «№ 42 поездди жөнөтүүгө мүмкүнбү?» – деп сурайт, а начальниги күлүңдөп, конторада ары-бери басып жүрөт да:

– А шайтандарды экөөбүз куп гана тамаша кылалы... канткен менен эрмек үчүн, анча-мынча күлөбүз да... – дейт.

– Андай кылууга мүмкүн!.. – деп макул болот Николай Петрович, аппаратты тыкылдатып жатып.

Философ келте бакай кылып сүйлөшү керек экенин ал билет.

Күлүш үчүн көп узабай эле аларга ыңгайлуу учур туш келди.

Бир түнү Гомозов погребдеги Аринага келди; Арина аерге, ар түрдүү таштанды чарба имеректеринин арасына анын буйругу, начальниктин зайыбынын руксаты боюнча жайланышкан болчу. Погребде дымкыл, суук эле, а сынык орундуктар, челектер, тактайлар, ар кандай акыр-чикир карарып, моководой болуп көрүнө турган; Арина ошолордун арасында жалгыз болгондо ушунчалык коркчу эле, жакшы уктай албай, бир нече боо самандын үстүндө көзүн бакырайтып, билген дубаларын ичинен окуп, жата бере турган.

Гомозов келип, унчукпай аны көпкө чейин уйпалап басып эзди да, чарчаганда уктап калды. Бирок бир аздан кийин Арина чоочуган эмече шыбырап, аны ойготту:

– Тимофей Петрович! Тимофей Петрович!

– Эмне? – деп сурады Гомозов уйкулуу көзү менен.

– Бизди камап коюшту...

– Кандайча? – деп сурады Гомозов, башын шап көтөрүп.

– Келишти да... кулпу менен...

– Келжиребе! – деп корккондой, ачуулана шыбырады ал Арираны түртүп.

– Өзүң карап көр, – деди Арина, каяша кылбай.

Гомозов ордуна туруп, жолундагы буюмдарга чалынып, эшиктин алдына келип, каалганы түртүп көрдү да, бир аз унчукпай туруп кабагын бүркөп:

– Муну кылган солдат... – деди.

Каалганын ары жагынан шаттанган каткырык угулду.

– Ачкын! – деп сурады Гомозов, добушун бийик чыгарып.

– Эмне? – деген солдаттын үнү угулду.

– Ачкын дейм...

– Эртең менен ачабыз, – деди да, солдат четке чыга берди.

– Дежурством бар, шайтан! – деп кыйкырды Гомозов, бир жагынан ачууланса, бир жагынан жалынгансып.

– Мен дежур болоюн... отура бер!.. – деди да, солдат кетип калды.

– Эх, ит! – деп күбүрөдү стрелочник, убайым жегенсип. – Шашпа... сен баары бир мени камап коё албайсың... Начальник деген бар... ага эмне дээр экенсиң? Ал – Гомозов кайда? – деп сураар. Ошондо сен ага жооп берерсиң...

– Мүмкүн, начальник өзү каматкандыр, – деди Арина, үмүтүн үзгөндөй акырын гана.

– Начальникпи? – деп чочуп кетти Гомозов. – Ал эмнеге каматмак эле? – деп бир аз унчукпай турду да, анан Аринага чаңырды: – Калжыраба!

Арина үшкүрүп гана тим болду.

– Бул эми эмне болот? – деп сурады стрелочник, босодогу челектин үстүнө отуруп жатып. – Кандай гана маскара болдум! Ушунун баарын кылган сенсиң, иреңи суук шүмшүк, баарын кылган сенсиң... у-у!

Аринанын дем алганы угулган жакка ал муштумун түйүп, ызырынып койду. Арина үндөгөн жок.

Алар дымкыл ымырттан – борсуган капустанын, көк даттын, мурунду кычыштырган кычкыл дагы бирдеменин жыты сиңген ымырттан көрүнбөйт. Каалганын жылчыгынан айдын тасмадай жарыгы түшүп турат. Станциядан жөнөгөн товарный поезддин шараптап күрүлдөгөнү эшиктен угулат.

– Эмне унчукпайсың, албарсты? – деп сүйлөй баштады Гомозов, жутуп жиберчүдөй ызырынып. – Эми эмне кылам? Кылгылыктын баарын кылып коюп, унчукпайсыңбы? Ойло, шайтан, эмне кылабыз? Маскарачылыктан кайда качып кутулам? О кудайым! Муну менен эмне байланыштым экен!..

– Кечиргиле деп өтүнөйүн, – деди Арина акырын гана.

– Анан?

– Мүмкүн, кечиришер...

– Андан мага эмне пайда? Кош, сага кечиришсин, анан? Мен маскара болуп кала беремби, жокпу? Мени шылдыңдап күлбөй коюшмак беле?

Бир аз унчукпай туруп, Аринаны ал дагы жемелеп, тилдей баштады. А убакыт аябай жай өттү. Акырында калчылдаган үнү менен аял андан:

– Айыбымды кечиргин, Тимофей Петрович! – деп сурады.

– Башыңды союл менен жара чаап кечирсе болор эле! – деп ырылдады Гомозов.

Наалытып, ындын өчүргөн, эзип ооруткан тым-тым, караңгыга камалган эки киши үчүн кайта дагы башталды.

– Жараткан-ай! Тезирээк эле таң атса экен, – деп санаасы тынбай жалбарды Арина.

– Бас жаагыңды... мен сага таң арттырармын! – деп Гомозов дагы опузалады да, аны дагы сөгө баштады. Анан жымжырт болуп, унчукпай калышты, экөөнүн жанына мына ошол жаман батты. Ушул эки кишинин күлкү болгонуна моокуму канып, ар бир минут өткүсү келбей манчыркагансып, таң жакындаган сайын убакыттын мейримсиздиги улам күчөй берди.

Акырында Гомозов үргүлөп кетти да, погребге жанаша жерден тооктун чакырганынан ойгонду.

– Эй, сен.. мастен! Уктап жатасыңбы? – деп сурады ал кобурап.

– Жок, – деди Арина, күрсүнө үшкүрүп.

– Уктасаң болмок экен! – деп какшыктады стрелочник. – Эх, сен...

– Тимофей Петрович – деп, Арина чыңырып жибере жадады – ачууланба мага! Аягын мени! Кудай үчүн сураганым – аягын! Жалгызмын мен, курган жалгыз башыман бөлөк эч кимим жок! Сен мага... маңдайыма бүткөн жакыным – жалгыз сенсиң...

– Озондобо, элге күлкү кылбагын! – деп томсоруп, бир аз жаны ачыган Гомозов аялдын туталанып шыбыраганын токтотуп койду.

– Кудай урган соң... унчукпа...

Экөө дагы үндөбөй, качан өтөр экен деп минута сайын акыйды. Бирок эч кандай өзгөрүү болбой, минуталар өтө берди. Мына эми, акырында, каалганын жылчыктарынан күндүн шооласы жарк этип, погребдеги караңгыны күмүш жиптей тепчип өттү. Узак созулбай эле погребдин жанынан дүбүрт угулду. Кимдир бирөө эшиктин алдына келип бир аз туруп, кайра басып кетти.

– Кар-ра мүртөздөр! – деп ызырынып, Гомозов жерге түкүрдү. Кайра дагы унчугушпай чымырканып, күтүп калышты.

– Кудай-ай!.. Өзүң кечире көр.. – деп күбүрөдү Арина.

Погребге акырын басып келатышкансыйт... Кулпу калдырайт да, начальниктин сүрдүү үнү угулат:

– Гомозов! Аринаны колунан жетелеп, бери чык, кана, тез!..

– Бас! – деп күбүрөдү Гомозов. Арина басып келди да, башын жерге салып, аны менен жанаша турду.

Каалга ачылды, станциянын начальниги босогодо туруптур. Ал эңкейе сүйлөдү:

– Нике кыйдырып үйлөнгөнүңөрдү куттуктайм! Келиңиздер! Музыка, ойно!

Гомозов босогодон аттады да, чуру-чуу, тарса-турс табыштан кулагы тунуп, токтоп калды. Эшиктин алдында Лука, Ягодка, Николай Петрович турган экен.

Лука чаканы муштагылап, бирдемени эчкиче маарап ырдады; солдат чоорун тартты, а Николай Петрович колун арбаңдатып, оозуна жел толтуруп алып, эрди менен трубаны туурап:

– Пум! Пум! Пум-пум-пум! – деп күпүлдөдү.

Чака дүңкүлдөп, чоор чыйылдап, дарылдап жатты. Матвей Егорович боорун басып алып каткырды. Өзү кумсарып, эрди диртилдеп күлүмсүрөмүш болуп, өздөрүнүн алдында калтаарып турган Гомозовду көргөндө, начальниктин жардамчысы да каткырды. Башын жерге салып, былк этпей таштай калып, Арина анын арт жагында турду.

*Тимофейге Арина
Эмизиптир бал тилин... –*

деп Лука болбогон эмени ырдап, Гомозовго обу жок ыржаңдады. А солдат Гомозовго чукул келип, чоорун анын кулагына такап, тарта берди.

– И баскыла... кана... колуктуңду колтуктап бас!.. – деп кыйкырды станциянын начальниги, боору катканча каткырып. Қрыльцодо отурган зайыбы улам бир жагына жыгыла:

– Мотя... болду... ах! Өлө турган болдум! – деп ыкшып күлө берди.

*Жолугам деп бир паска
Калдым эми азапка! –*

деп Николай Петрович Гомозовдун дал бетине ырдады.

Жаңыдан турмуш кругандарга ур-ра! – деп команда берди Матвей Егорович, Гомозов алга кадам шилтегенде. Ошо замат төртөө тең: «ура» деп жабыла кулак тундурду, дарылдаган үнү менен баарынан солдат катуу кыйкырды.

Башын көтөрүп, оозун ачып, колун салактатып Арина Гомозовду ээрчий басты. Арина алды жагын аңкайып карады, бирок эчтеме көрбөгөн сыяктанды.

– Мотя, экөөнү өбүшкүлө дегин!.. Ха, ха, ха!

– Күйөө менен кыз өбүшсүн! – деп кыйкырды Николай Петрович, а Матвей Егорович күлгөнүнө шайы кетип, жыгачка желөнө калды.

А чака дүңкүлдөп, чоор чыйылдап, дарылдап, кыжыр кайнатты, Лука тыпылдата бийлеп, дагы ырдады:

*Арина, ширин кылам – деп,
Ашыра туздап коюпсуң!*

Николай Петрович дагы оозу менен:

– Пум-пум, пум! Тра-та-та! Пум-пум! Трара-ра-ра! – деп күпүлдөдү.

Гомозов казармага кирчү эшиктин алдына келип, көрүнбөй калды. Арина короодо, кутурган кишилердин ортосунда кала берди. Беркилер кыйкырып, каткырып, Аринын кулагына ышкырып, жээликкен жиндилерче шаттанып, аны айландыра секире беришти. Үстү-башы кир, жүдөө Арина бир жагынан адамдын боору ооругандай, бир жагынан адам күлгөндөй кебетеси менен томсоруп, алардын алдында турду.

– Күйөө бала качты, а... колукту мында калды, – деп Матвей Егорович Аринын көрсөтүп, зайыбына кыйкырды да, кайта дагы боорун тырмап каткырды.

Арина ага кылчайып карады да, казарманы жандап талааны көздөй басты. Аны ышкырык, кыйкырык, каткырык менен узатышты.

– Болду! Койгулачы! – деп кыйкырды Софья Ивановна. – Эсин жыйсын! Обед бышыруу керек.

Арина талаага, темир жолдун боюндагы корук тилкенин ары жагындагы эгини орула элек жерге кетти. Терең ойлонгон кишиче, ал жай басып отурду.

– Кандай, кандай болду? – деп, жаңы турмуш кургандардын кылыгын майда-чүйдөсүнөн бери бир-бирине сүйлөп, ушул тамашага катышкандардан Матвей Егорович кайта-кайта сурады. Бири калбай каткырып күлүштү. А Николай Петрович, анткендери аз келгенсип, акылдуулугун бир аз көрсөтө кетүү үчүн да убакыт таап, Софья Ивановнага:

*–Күлүцгө арзыгандай нерсе болсо,
Күнөө эмес, чындыгында, ага күлсө! –*

деди да, компоюп, бирок көп күлүү – зыян! – деп койду.

Станцияда ошо күнү көп күлүштү, бирок ичкен обеддери жакшы болгон жок, себеби тамак бышырганы Арина келбеди да, обедди начальниктин зайыбы өзү даярдады. Бирок обеддин начар болгону да алардын ындынын өчүргөн жок. Өзүнүн дежур болор маалы жеткенче, Гомозов казармадан чыккан жок; маалы жетип чыкканда, аны начальниктин конторасына чакырышты да, Матвей Егорович менен Луканын каткырыгы астында, өзүндүн чүрөгүндү кантип «азгырдың» деп, Гомозоду Николай Петрович сураштыра баштады.

– Өзгөчөлүгү жагынан – бул биринчи күнөө, – деди Николай Петрович начальникке.

– Күнөө экени чын, – деди улгайып калган стрелочник, үлүрөйө күлүмсүрөп. Эгерде Аринаны шылдыңдап, ал жөнүндө сүйлөп бере алса, өзүнө азыраак күлүшөрүн Гомозов түшүндү. Ошондуктан сүйлөй баштады:

– Адегенде ал мага көзүн кысып коюп жүрдү.

– Көзүн кысчу беле? Ха-ха-ха! Николай Петрович, жанагыдай иреци суук эмненин буга кандайча көз кысканын элестетип көрүңүзчү! Сонун го!

– Ошентип, көзүн кысат, анысын көрөм да ичимен: – Тамаша кылат ко! – деп ойлойм. Анан жөн турбай, айтат да: – Көйнөгүңү тигип берейин! – дейт.

– Жок, дарт көйнөк тигип берүүдө болгон эмес... – деди да Николай Петрович: – Бул, билесизби, Некрасовдун «Жасасаң да байкушсуң» деген ырынан турбайбы... – Айта, бер Тимофей!

Анан Тимофей, адегенде өзүн зордоп, бара-бара калпка оолугуп кетип сөзүн улантты, анткени калп сүйлөө өзүнө пайдалуу экенин көрүп турду.

Алар сөз кылган аял ошол учурда талаада жатты. Ал деңиздей көйкөлгөн эгиндин арасына окчун кирип, жерге зорго отурду да кыймылдабай, ошерде көпкө чейин жатты. Аркасына тийген күндүн ысыгына чыдай албаганда, оонап чалкасынан жатты да, чайыттай ачык асманды, асмандын терең жериндеги андан да бетер жаркыраган күндү көрбөө үчүн бетин эки колу менен калкалап алды.

Маскара болуп муңкүрөгөн ушул аялдын айланасында эгиндин машагы шуудурап, сандаган чегирткелер жаны тынбай чырылдайт. Күн ысык эле. Аял дуба окуюн деди, эсине түшүрө албады: ыржактап күлгөн кишилер көз алдынан кетпей, Луканын шаңкылдаганы, чоордун чыйылдаганы, каткырык кулагын чуулдатты. Ошондуктанбы же ысыктанбы деми кысылды, мына эми кофтасынын топчусун чечти да, ушинтсем жакшыраак дем алар бекемин деп, денесин күнгө тосту. Этин күн күйгүзсө, зарынага окшоп, көкүрөгүн ич жагынан бирдеме көзөп жаткандай болду. Араң дем алып, ал анда-санда:

– Кудай, ай!.. өзүң кечире көр... – деп күбүрөдү.

Эгиндин шуудураганы менен чегирткелердин чырылдаганы гана ага жооп кайтарат. Толкуган эгинден башын көтөрүп, ал эгиндин алтындай кулпурганын, станциядан окчун жерде, колотто сороюп турган водокачканын карарган морун, станция имараттарынын төбөсүн көрдү. Көпкөк асмандын астындагы учу-кыйырына көз жетпей, саргарган мейкинде алардан бөлөк эчтеме жок эле, Аринага жерде жалгыз өзү гана бардай, өзү жердин дал ичинде жаткандай,

жалгыз башынын күйүтүнө ортоктош болгону эч качан, эч ким келбечүдөй болуп көрүндү:

Кечке жуук ал эки кишинин:

– Арина-а! Аришка, шай-айтан! – деп кыйкырганын укту.

Угулган кыйкырыктардын бири – Луканын, экинчиси – солдаттын үнү эле. Ал үчүнчү кишинин үнүн уккусу келди, бирок үчүнчү добуш угулган жок да, чаарайган бетинен төшүнө жашын чууртуп, ал шолоктоп ыйлап жиберди. Ыйлады, сай-сөөгүн улам катуураак какшаткан жанагы зарынасын басуу үчүн, жылаңач төшүн кургак жерге өйкөдү. Ыйлады, ыйлаганымы бирөө угуп, ыйлатпай койбогой эле деп коркконсуп, озондогону турганын басып, дымын чыгарбады.

Кийин түн болгондо ордуна туруп, станцияны көздөй илкип басты.

Станциянын имараттарына келгенде, погребдин дубалына аркасы менен жөлөндү да, талааны карап көпкө чейин турду. Товарный поезддер келип, кетип жатты; өзүнүн маскара болгону жөнүндө кондукторлорго солдаттын айтканын, кондукторлордун каткырганын ал угуп турду. Сары чычкандардын аңкыштаганы араң угулган ээн талааны аралап, алардын каткырыгы ыраакка угулду.

– Жараткан кудай! Өзүң кечире көр... – деп үшкүрдү аял, дубалга такай сүйөнүп. Бирок жүрөгүн мыжыккан оор күйүткө үшкүрүк дабаа болгон жок.

Таңга жуук ал станциянын чердагына акырын чыкты да, өзү жууган кирлерди кургатканы илчү аркандан сыйыртмак жасап алып, ошерге муунуп өлдү.

Өлүктүн сасыган жытынан улам, Арианы эки күндөн кийин табышты. Адегенде баары коркуп кетишти, анан: бул иште ким айыптуу? – деп талкуулай башташты. Гомозов айыптуу деп, Николай Петрович кынтыксыз далилдеди. Анан станциянын начальниги стрелочникти тумшукка бир койду да, оозуңан чыгаруучу болбо деп коркутту.

Өкмөт кишилери келип, тергөө жүргүздү. Арина убайымчыл болгон себебинен муунуп өлүптүр деп аныкталды... Аны талаага алпарып көөмп салгыла деп, жол мастеринин жумушчуларына тапшырышты. Аны көмгөндөн кийин станцияда тартип, тынчтык кайта дагы дооран сүрдү.

Эл болбой зериккендеринен, бекерчилик менен ысыктан саргайып, станциянын кишилери өтүп жаткан поезддерге ичи күйүп, суткасына төрт минутадан кайта дагы жашай башташты.

... А кышында алай-дүлөй бурганак талаада уңшуп, кичинекей станцияны күрткү басканда, станциянын кишилеринин турмушу андан бетер көңүлсүз болот.

**Расул
ГАМЗАТОВ**
(1923–2003)

Дагстандын Хунзах районундагы Цада айылында Эл акынынын үйүндө туулган. Мугалим, журналист болуп иштеп, Москвадагы Горький атындагы Адабият институтун бүтүргөн.

Көптөгөн эл аралык коомдук иштерди аркалаган.

Социалисттик эмгектин баатыры (1974), Лениндик сыйлыктын лауреаты (1963).

1952-жылы Сталиндик сыйлык ыйгарылган. Көптөгөн дүйнөлүк сыйлыктардын ээси.

Мастер-классик

«МЕНИН ДАГСТАНЫМ» китебинен

*Бу китептин формасы.
Китептин кандайча
жазылары жөнүндө*

*Дайым кында жата берсе,
канжарды дат басат.
Дайым уктай берсе,
жигитти май басат.*

Канжардагы жазуу

*Сапталчу ийне сапталды,
Тигер киймим эмине?
Тагылчу кыл тагылды,
Ырдачу ырым эмине?*

Ооздук чайнап, чыдамы кеткен сырдына аргымагым жакшы такаланды. Өзүм ар бир бутун көтөрүп көрүп, такалардын бекемдигин текшердим. Ээрди токуп, басмайылды тарттым. Тартканда да, алдына манжа салса зорго кирчүдөй. Атта да, токулгада да айып жок.

Атам тариздүү абышка мага тизгин карматты. Көздөрү ойноктогон кичинекей кыз камчыны сунду. Коңшу саклядагы тоолук келин кумурасына суу толтуруп, атайы менин алдыман тосо басты. Анысы мага ак-жол тилеп турганы. Айыл аралап баратып,

кимдин жанынан өтпөйүн ар кимиси: «Жолуң байсалдуу болсун, бахарчи!» – деп жатты.

Айыл четиндеги саклядан бир келин чырак күйгүзүп, терезеге алып келип койду. Анысы мага:

– Унутпа ушул терезени, унутпа ушул жарыкты. Сен сапардан кайтып келгиче, бул өчпөй күйүп турат. Алыс жолдо, нөшөр төккөн кыйын түндөрдө ал сага күндөр менен жылдарды жарык кылып күйүп турат. Алыс сапардан жүдөп-жабыгып, тууган айылыңа кайра кайткан кезде, эң биринчи жаркырап көзүңө ушул урунар. Унутпа ушул терезени, унутпа ушул жарыкты дегени го.

Туулган айылымды дагы бир карап алмакка артыма бурулам. Саклянын чатырында турган апамды көрөм. Боюн түз кармап, жалгыз турат. Ал улам бүлбүлдөп, кичирип отуруп, жалпак чатырдын туурасынан кеткен түз сызыгына тике түшкөн кара сызыкча болуп калды. Акыры, жолдун дагы бир имерилишинен өтө бергенден кийин айылымды тоолор тосуп калды, артыма бурулуп, тоолордон башка эч нерсе көрө албадым.

Алдымда да тоолор турат. Бирок мен билем, анын ары жагында зор дүйнө жатат. Башка да айылдар, чоң-чоң шаарлар, океандар, вокзалдар, аэродромдор, китептер.

Ат туягы тарсылдап, жан боорумдай Дагстан жеринин таштуу жолунда баратам. Төбөмдө чекелери тоолор менен кештеленген асман. Ал бирде күн нуруна жуунуп, бирде коюн-кончуна жылдыз толуп, бирде бапыйта булут кучактап, жерге жамгыр төгөт.

*Тура тур, буудан, тура тур,
Карайын арка жагымды.
Барабыз таштап биз утур,
Ыраакка тууган айылды.*

*Зымыра, буудан! Не чыкмак
Кылчактап артка турганда.
Алдыдан далай кезикмек
Айыл да, дос да, тууган да.*

Кайда баратам? Кандай кылганда туура жол тандап алам? Жаңы китепти кандайча жазышым керек?

ЧӨНТӨК ДЕПТЕРДЕН. Азыр Дагстанда жаштар улуттук кийимди кийбей калды. Алар Москвада, Тбилисиде, Ташкенде, Дүйшөмбүдө, Минскиде жаштар кандай кийинсе, ошондой эле шым, костюм, тенниска кийишип, галстукчан жүрүшөт.

Ушул тапта улуттук кийимди бир гана ыр-бий ансамблинин артисттери кийип калышты. Эскиче кийинген адамды бир көрсөк тойдон көрөбүз. Айрым учурда кимдир бирөө дагстандыктарча кийингиси келсе, досторунан, тааныштарынан сурайт, болбосо прокаттан алат. Өзүнүкү небактан жок. Иши кылып, улуттук кийим жоголуп баратат.

Бирок кеп башкада. Улуттук форма кээ бир акындардын ырларында да жоголуп баратат. А алар болсо ошонусуна сыймыктанып жүрүшөт.

Мен деле европалыктарча кийинем, мен деле атамдын кементайы менен жүргөн жерим жок. Бирок ырларыма адресаты жок кийим кийгизүү капарыма да кире элек. Мен ырларымдын өзүбүздүн дагстандык улуттук формада болуусун көздөйм.

Мен эмне? Менин өмүрүм көп болсо бир нече он жылдыкка жетер. Ошол өмүрүмдүн өзү адамдар шым, батиңке, пиджак кийинген мезгилге туш келип олтурат. Ырлардын жашоосу башка. Алардын туулар, өлөр мөөнөтү өзүнчө. Мен өзүмдүн ырларым туурасында эч нерсе дебейм, мүмкүн, алар менден көп жашабас.

Москвадан мен бир картаң эмен (дуб) көргөм. Аны Иван Грозный отургузган дешет. Демек, эмен ушул жашка келгенге чейин, адамдар элден мурун боярларча кийинген, анан кемсел кийинип, уша себинген париктерге өтүштү, андан кийин капкара фрактар менен төбөсү шуңшуйган калпактар чыкты, анан тери капталган куртка менен буденовкачан жүрө башташты, анан кийингендери жөнөкөй пиджактар менен балбыраган кенен шымдар болду, анан кайра тар шымдар... А эмен болсо кебелбей: «Ошол төмөндө чуркап жүрө бергиле, кыларга ишиңер жок болсо, кийимиңерди алмаштыргыла. Менин тагдырым башка – мен күн нурун шимирем, ошол нурларды чертсе даңкылдаган сөңгөккө, өзүмдөй кубаттуу эмен болуп өсө турган урукка айлантам. Менин маңдайыма жазылган нерсе ушул», – деп адамдарга айтып тургансыды.

Тоолуктарда: «Кийим жаманды жакшы кылат, жакшы ат коркоктук эр кылат», – деген кеп бар. Бул минтип шаңдуу айтылганы менен мага саал жете бербейт. Баатыр сөзсүз эле жолборс терисин жамыныш керек бекен. Кээде көк сооттун ары жагында коркок жүрөк түрсүлдөп жүргөнү жалганбы?

АНТКЕНИМ, сыртынан көз жоосун алып турганынан улам сатып алган дарбызым сойгондо ичи аппак чыгып, далай ирет желкеми кашыгам.

АНТКЕНИМ, бир окуя болгон. Унцукулдук бирөө бир жолу кементайга ороп, сүйгөн кызын ала качып келип, ачса эле кыздын ордунда кемшейген чоң энеси жатат дейт.

Абуталиб бир айтты эле. Бир жолу аны алыскы бир айылга үйлөнүү тойго чакырышып, барып зурна тартып берген экен. Тойдун даңкы алыс кетти дейт. Үч күн катары менен айылдын алдындагы түзөңдө зурна үнү какылдап, барабан дүңкүлдөп, чоордун үнү бүтө турган болуп, кыяк жан-алы калбай, ыр суудай агып... Дагстандыктар айткандай, аерде «дам-дам» да, «чам-чам» да болуптур, мындайча айтканда, жесең аш даяр, уксаң ыр даяр. Айыл түп көтөрө тойго келип, карысынан жашына чейин бийлебегени калган жок дейт.

Үчүнчү күнү той башкаруучунун айтуусу боюнча жарчы азыр аянтка кыз, күйөө чыгып бийлешет деп, жар салып калды дейт. Күйөөнү болсо эл үч күндөн бери көрүп жүрүшүптүр, кыз ошого чейин жүзүн көрсөтпөй, бетине үлбүрөгөн чүмбөт тартынып олтурган экен. Үч күн бою Абуталиб анын келишкен кийимдерине кадала тиктеп... Анан калса, анын кийиминин асеми да кудум эле кавказ поэзиясынын антологиясынын мукабасын эске түшүргүдөй болсо керек го.

Колукту ордунан туруп, аянтты көздөй басканда анын тулку бою Абуталибди саал шекшинте түшүптүр. Жоон-жолпулугу жагынан Гослитиздатта басылган кыргыз эпосу «Манаска» салыштырса болчудай имиш. Аңгыча колукту бетиндегисин ары, аркасын көздөй серпип таштамай болуп калды дейт. Баары шырп этпей, Абуталиб да дем какпай туруп калыптыр. Мына, колукту бетине түшкөн жоолукту ача берип, үч күн бою күткөн учур келиптир.

Караса эле кыздын бир көзү Хунзахты, бир көзү Ботлихти тиктеп турат дейт. Ошол бири-бири менен урушкансып тетири карап кеткен көздөрдүн ортосунда колжоюп келип, эптеп жайланышкан мурун картөшкөдөй болуп салаңдап турган имиш...

Абуталибдин көңүлү чөгө түшүптүр. Эми ал баягысындай зурнасын да тарткысы келбейт, тамак да жүрөгүнө баспайт, тойдон кеткиси эле келет.

Билбейм, мүмкүн, Абуталиб бул окуяны айтып жатып, апыртса саал апыртып койгондур.

ОШЕНТСЕ ДА, канчалык жасалгаланбасын, жаман китеп жаман эле бойдон калат. Аны туура баалоо үчүн, бетиндеги чүмбөтүн сыйрып таштап, анан кароо керек.

АНТКЕНИМЕ ДА БИР СЕБЕП БАР. Тоолук аялдардын абалы жана аларга болгон эркектердин мамилеси туурасындагы маселе тийиштүү деңгээлге, күн тартибинин «чокусуна» коюлган бир жыл болгон.

Бул жылы эркектер аялына тик багып бир сөз айтат деген болбой калган. Үйдөгү кыжың-кужуң сөз үчүн райкомго чакырып, сөгүш берип таштачу. Илгери-кийин жеке угуп калбас үчүн элден мурун райкомдун аппаратындагы бардык кызматчыларга бирден сөгүш берилген. Ошо жылы кайра-кайра тоолук аялдардын съезди чакы-

рылып, сүйлөнгөн сөз деген эме селдей аккан, анчалык сөз ошого чейин өткөрүлгөн бүткүл съезддерде да болбосо керек.

Ошол жылы жекшемби күндөрү базарда уруксат берилбеген ар түркүн товарлар менен соода кылган бир килейген аял пайда болот. Милиционер болсо тоолук аялдын эркиндик-теңдигине шек келтирип албайын деп, анын жанына жологондон коркот. Ошентсе да, үчүнчү жекшембиде ал жүрөксүнүп жатып, баягы аялды эскертип өтөт. Ага болбогондон кийин, бешинчи жекшембиде башка салганды көрөрмүн деп кармап, милицияга алып барууну чечет.

Милиционер соодагер аялды көчө менен алып баратса, элдин быякта туруп эле эси чыгып, таң калбаганы жок дейт. Оңойбу, укугу колунда, эркиндик-теңдикке чыккан тоолук аялды кармап, жетелеп жөнөөгө батыныш!

Тиги элдер кыжылдаган базарда аялды милиционер дурустап да бою-башын караган эмес экен. Мындайраак чыккандан кийин юбкасынын алдындагы лакыйган өтүктөрдөн улам шекший түшөт.

«Дал ушунда бир кеп бар» – деп, милиционер аялдын бетиндеги паранжысын сыйрып салса, муруттары жалтаңдын боорундагы эки түп ит мурундай болгон күржүйгөн эркек көздөрүн чакчайтып гана карап турат дейт.

Таланттан, жигердүүлүктөн куру калган, өз сыймыгын унуткан айрым сүрөткерлер товарларын өткөрүү үчүн жаркырап көрүнгөн форманын ары жагына жарым-жарты ойлорун жашырып калам деген кыязда бөлөк бир кийимдер менен жасанып алышат. Бирок курсагыңда эч нерсе жок туруп, тебетейинди алчыланта кийгенден эмне чыгат?

Канчалык кооз болбосун, жыгачтан жасалган канжар жамгырды эле кеспесе, эмнеге жарайт.

АНЫН СЫҢАРЫ, куурчактарды үйлөнткөндөн бала төрөлбөйт.

ОШОНДОЙ ЭЛЕ, баланы сүннөткө отургузганда каздын канатын көрсөтүшөт. Бирок бул жөн гана баланы алдоо үчүн. Каздын канаты менен эчтеке кесилбейт, бул ишке курч устара керек.

Бирок да китепкөйлөр алдап, сооротуп койгудай бала эмес, мен дагы кын байланып, ал деги чыныгы, алтын жалаткан кын болгон күндө да, ага кагаздан жасалган канжар жасап алган артист эмесмин.

Ырас, кын да керек, ансыз канжарды дат басат. Кын кооз болсо, ого бетер жакшы.

Ырас, эр жигит жоо чаап, кымбат баалуу олжо менен кайтканда, келинчеги чыгып, атынын мойнуна жибек жоолук байлачу.

Ырас, жалтылдаган курч ойлор үчүн тантык тил күлүктү үч буттап туруп чапкандай кеп.

Ырас, абдан бекем деген араба да жанды оозго тиштеткен жаман жолдо ышпалдасы чыгып шалдырап, а тургай жардан ары кетиши мүмкүн.

Ырас, эшектин куюшканы ат соорусуна эп келбес да, аргымак куюшканы эшекке чак келбес. Ушу жерден мен сиздерге бир балкар менен анын чобуру туурасындагы аңгемени айтып берейин.

Балкар менен анын чобуру жөнүндө аңгеме

Бир балкар өзүнүн шордуу атына карапа, кумура, илегендерди артып алып, сатып келмекке айылдарды кыдырып жөнөптүр.

Авар айылында ошол күнү ат жарыш болгону жаткан экен. Каны кызуу боз балдар өздөрүнөн бетер кызыган аттарын жулкунтуп ушу жерге келишиптир. Эл дуу-дуу этип, жигиттерди да мактап, аттарды да мактап. Жигиттер да шыңга бойлуу келишкен, аттары андан өтүп суналышып, жагалданып. Жигиттердин көздөрү оюн кызыгына жүрөк отунан күйсө, аттарынын көздөрү чыдамы кетип, күйүп турат дейт.

Жарышка түшчүлөр мына эми катарга тизилип туруп калган кез экен, аңгыча эле чобурун теминип, баягы жай келаткан балкар аянтка чыга түшүптүр. Балкардын түрү үргүлөп зорго келаткандай, а астындагы аты басып да, уктап да бараткандай имиш. Ошо жерден эле боз балдар дуу этип, балкарды күлкү кылып алышат:

- Кел, эй, катарга, жарышка түшпөйсүңбү?
- Болуптур, сенин чобуруңду аргымак деп эле коёлу.
- Түшө бер, же атыңдын төрт туягы бар экени жалганбы?
- Жарышсаң жарыш, биздин аркабыздан такаларды чогулта турган да бирөө керек.

Балкар өзүнө тийип жаткан шылдың кептин бирине да унчукпай, атын токтотуп, үстүнөн карапа, кумура, илегендерди түшүрө баштайт. Буюмдарын бир жерге жайма-жай чогуу коюп, атына жайма-жай минип, жигиттердин катарына келип кошулат.

Жигиттердин аттары жер чапчып, кош аяктай калып, тизгин жулкуп зорго турса, балкардын аты башын жерден албай үргүлөп турат дейт...

Аңгыча жарыш да башталат, куюн болуп аттар кетет. Чаң туман болуп көтөрүлөт, ошол туманга илээшип-илээшпей чуркаган болуп балкардын аты да жөнөйт. Аттар бир имерилип келиптир. Анан экинчи, үчүнчү айлампа. Карап тургандарга аттардын чарчаганы даана байкалып, шалак-шалак тер кетип, бара-бара омурудон ысык чаңга балп-балп этип көбүктөр ыргып түшө баштайт. Буттары чалыштап, жүрбөй калышат. Камчы үстүнө камчы басып, өпкөгө тепкилегенине карабай жигиттердин аттары барган сайын алдан тая баштайт. Бир гана балкардын чобуру баягы калыбында: куюндап да

кетпейт, жүрбөй да калбайт. Ал элден мурун артта бараткандарды кууп жетет, анан ортодогулар менен теңелет, анан акырында, онунчу айлампада алдыда келаткандарды да басып өтөт.

Балкардын башын жерге салган чобурунун мойнуна баш байгенин желбиреген жоолугун байлашат. Балкар болсо жайма-жай атын карапаларынын жанына жетелеп келип, буюмдарын артып, андан ары жолун улантып кете берген экен.

Ат чабыш ат чабышы менен деңизчи, бирок адабиятта деле мындай окуялар аз эмес.

ЧӨНТӨК ДЕПТЕРДЕН. Жеңил-желпи жазылган ырды кыйналып жатып зорго окуган учур бар. Кыйналып жатып зорго жазган ырды жеңил-желпи окуган учур бар. Форма менен мазмун – адам менен анын кийимине окшош. Эгер адам акылдуу, ак ниет, жакшы болсо, эмне үчүн өзүнө ылайык кийинип жүрүүгө болбосун. Эгер адамдын өңү-түсү жакшы болсо, эмне үчүн ал жакшынакай ойлор менен жашабайт.

Аялдардан өңү сулуу болгону менен акылы бөксө, акылдуу болгону менен иреци серттер көп чыгат. Мындай учурлар искусство чыгармаларында да кездешет.

Бирок акыл-эси да, ырай-бешенеси да келишкен бактылуу аялдар бар. Накта таланттуу акындардын китептери да мына ошондой.

«Биздин айылга келаткан киши ашуудан бери көрүнө бергенде, мен шыр эле анын жакшы, жаманын билип алам», деген экен маалыйлик бирөө.

КУБАЧИЛИК БИРӨӨНҮН АЙТКАНЫ БАР: «Алтын менен күмүштө эмненин кеби. Кеп зергердин колу алтынбы, жокпу, ошондо».

*Жакшынакай кумуралар жасалат,
Жердеги эле топурактын өзүнөн.
Жалыны бар, жаркын ырлар жазылат,
Кадимки эле сүйлөп жүргөн сөзүңөн.*

Мен бул жарыкчылыкта он беш миң күндөн ашык өмүр сүрдүм. Далай-далай жол бастым. Жер үстүндө миңдеген адамдарды жолуктурдум. Катуу нөшөрдөн, болбосо жазгы кар эригенден кийинки тоодон аккан суулар сыңары менин эсимде миң сан элестер калды. Бирок китеп болсун үчүн алардын баарын кантип чогултар экем? Аны жазуу, демек, өрөөндө кенен да, терең да бир нук жасоо керек деген сөз го. А да иштин бир жагы, андан да ошол тоо боорундагы майда суулар бүт жыйналып, казган нукка түшүп агышы керек. Муну кантип жасаар экем? Турмуштан алган билимден башка да кандай билим керек болор экен? Адабияттын теориясын билүү за-

рыл болуп жүрбөсүн? Бирок ыр жазуунун ордуна анын теориясын ойлоп отурганда болбойт го.

Мен өзүмдүн сүйгөн адабий мектептерим да, агымдарым да жок экенин айта кетким келет. Менин сүйгөн жазуучуларым, сүрөткерлерим, чеберлерим бар.

ЧӨНТӨК ДЕПТЕРДЕН. Адабият институтунда экзамен учурунда бир аварлыкка: «Реализм менен романтизмдин айырмасы эмне?» – деген суроо келет. Бул темадагы китептерди тигил окуган эмес баштанат, бирок жооп бериш керек да. Ал ойлонуп туруп, профессормо минтип жооп берген экен.

– Бүркүттү бүркүт десек, бул – реализм, корозду бүркүт десек, анда – романтизм.

Профессор күлүп, менин жердешиме зачет коюп бериптир.

Мен болсом, башынан эле атты ат, эшекти эшек, корозду короз, эркекти эркек дешке аракет кылып келатам.

ЧӨНТӨК ДЕПТЕРДЕН. Атактуу Рабиндранат Тагордун бир тууганы да жазуучу болгон. Ал индия адабиятындагы бенгал школасынын жолун туткан. Ал эми Рабиндранат болсо өзү бүтүндөй школа, өзү бүтүндөй агым эле, экөөнүн ортосундагы айырмачылык да мына ушунда турган.

Рабиндранаттын жандүйнөсүндө башкаларга таптакыр окшошпогон, өзүнө чейин эч жерде кезикпеген куш жашаган. Ал аны көкүрөгүнөн сыртка, искусствого чыгарып жиберди жана бардыгы бул куш бир гана Рабиндранат Тагорго таандык экенин көрүштү.

Эгер художник өзүнүн кушун сыртка коё бергенде, ал барып өзүнө окшогон куштардын тобуна аралашып кетсе, анда ал художник эмес. Демек, ал өзүнө гана таандык, таң каларлык, турмушта болуп көрбөгөн куштун ордуна, кадимки эле таранчыны учуруп ийген, ал эми анын таранчысын калың таранчылардын ичинен эч ким айрый албайт. Мүмкүн, алар деле татынакайдыр, бирок баары бир задиси таранчы.

Ар бир кишинин түтүн булатып, от жага турган өзүнүн очогу болуш керек. Бирөөнүн атын минип алган киши эртеби-кечпи, ээрден түшүп, атты ээсине берет. Бирөөнүн ойлоруна ээр салам деп далбастаганча өз ойлорундун тизгинин бек кармаганын ийги.

Мен адабиятты пандурга, а жазуучуларды анын кылына салыштырганга батынар элем. Ар бир кылдын өз үнү, өз доошу бар, бирок баары биригип келип бир ийкемге келип турушат.

Авар пандуруна бар болгону эки кыл тагылыш керек. Менин атамдын артында болсо, «авар адабиятынын пандуруна үчүнчү кыл тагып кетти» деген кеп калды.

Мен дагы башкалардан айырмаланган өз доошумду тапкым, мен дагы байыркы авар аспабынын бир кылы болуп калгым бар.

Мен, базардан кыргоол сатып алып, үйүнө келип, өзүм аттым деген мергенчилердин кейпин кийгим келбейт.

ЖЕ БОЛБОСО МЫНДАЙ БИР УЧУРЛАР БОЛОТ. Бир мергенчи бир капчыгайдан килейген теке атып алыптыр деген каңшаар тарайт да, бардык мергенчилер ошол кыдыр даарыган капчыгайды карай дүргүп жөнөшөт. Ошол учурда баягы мергенчи экинчи бир капчыгайдан алачыктай болгон аюу атып алат. Берки мергенчилер: «Кеп быякта жаткан турбайбы» – деп, эми ошоякка качырышат. Алар антип жүргүчө тиги мергенчи үчүнчү бир капчыгайда көздөрүнөн от жанган илбирстин артынан түшүп калган болот... Булардын кимиси чыныгы мергенчи? Олжону тынбай өзү издеген мергенчиби, же анын изи менен чуркап жүргөндөрбү? Мындайлар бирөөнүн капканына түшүп калганды чыгарып алгандан да кайра тартышпайт.

Булар мага кээ бир жазуучуларды элестетип кетет. Менин бир таанышымдын жосунун жасабаш керек. Эчтемеден эчтеме жок эле Абуталибге салам бербей калыптыр. Көрсө, ал Корней Иванович Чуковский менен таанышып алган экен. Деңизге чейин келип, бет алдынан көз мелжиген көгүлтүр мейкинди көрүп, ошол чалкыган сууга аралашып кеткен булак жер үстүндөгү өзүнүн жолу адеп башталган бийик тоодогу башатты, өзү басып өтүүгө туура келген не бир тепкичтенген, кууш, таштуу, жыландай ийрилген нукту унутпоого тийиш.

Ооба, мен да тоо булагымын. Мен өз өмүрүм башталган жерди, башатымды, өзүмдүн таштуу нугумду сүйөмүн. Менин суум агып өткөн ошол күңүрт капчыгайларды, күмүш шаркыратма болуп үстүнөн кулап түшкөн ошол аскаларды, улам иримденип, бетине чалкайган тоо кыркаларын, көктү, көктөгү жылдыздарды чагылдырып менин суум өтө турган ошол түзөң жерлерди кантип жакшы көрбөй коё алам. Ошол түзөңдөрдө анын агымы алгач жай созула түшүп, анан бара-бара арышын таштайт эмеспи.

Бирок мага бир капчыгай болсо эле жетет деп жаткан жерим жок. Мен агып жатсам, демек, менин астымда максат бар. Менин сезимдерим алдын-ала сокур туюп гана жаткан жери жок, мен көрүп турам, мен билемин деңиздин чалкыган кеңдигин.

Мен жалгыз эмесмин. Ырасында бүгүн бүтүндөй Дагстандын укса кулагы ачык, көрсө көзү өткүр, чабыттаса акылы сергек болду. Мен деп жатканым ошондондур. Ушул жылдар ичинде, ушул он жылдыктар ичинде биздин көрүстөндөрдүн эле чеги чоюлбастан, дүйнө жөнүндөгү, турмуш жөнүндөгү мүлдө ой-кыялыбыздын чеги кеңейип отурат.

Мен авар акынымын. Бирок мен жүрөгүмдө жалаң эле Аварстан үчүн, жалаң эле Дагстан үчүн жана да бүтүндөй өлкөбүз үчүн гана

эмес, мүлдө жер жүзү үчүн граждандык жоопкерчилик тутуп турам. Жыйырманчы кылым. Бөлөкчө жашоого мүмкүн эмес.

МАГА БИР АЙТЫП БЕРИШТИ ЭЛЕ: мен төрөлгөндөн көп өтпөй биздин үй атамдын кызмат ишине байланыштуу Арадерих деген айылга көчмөй болуп калды дейт. Атам атына эки куржунду артат. Бир көзүндө үйдөгү эмеректер: кийим-кече, ундун калганы, талкан, май, китептер. Экинчи көзүнөн менин башым кылтыйып турат имиш.

Көчүп баргандан кийин эле апам катуу ооруп жыгылат. Ал айылда жаш баласы жакында эле чарчап калган бир жалгыз бой аял бар экен. Ошол арадерихтик аял эмчегин берип, мени баккан экен. Ал менин эмчек энем, менин экинчи апам болуп калды.

Ошентип, алдыларында мен карыз болуп олтурган жер үстүндө эки аял бар. Мен канчалык өмүр сүрбөйүн, мен ошолор үчүн эмнелерди гана жасабайын, эмне деген гана алтын-күмүш чачпайын, ал карызымды өтөй албайм. Эне сүтү деген эч нерсе менен төлөнбөйт. Эки аял: бири – мени төрөгөн, бешикке салып биринчи терметкен, мага эң алгач бешик ырын ырдап берген өз энем; экинчиси... ал да менин энем, мен өлүмдүн чегинде турган кезде койнуна тартып, көкүрөгү ийип сүтүн берген, менин денеме ак сүтү өмүрдүн канын жүгүрткөн, ажалдын бир таман каргашалуу жолунан жашоонун ак жолуна чыгарган.

Менин элимдин, менин кичинекей өлкөмдүн, менин ар бир китебимдин да эки энеси бар.

Биринчи энеси – бир боор Дагстан. Бул жерде мен төрөлгөм, биринчи жолу эне тилин угуп үйрөнгөм жана ал менин кан-жанымга сиңген. Бул жерде алгачкы ирет тууган эл ырларын уккам, ошол ырларды алгачкы ирет өзүм да созуп ырдагам. Бул жерде мен биринчи жолу нан менен суунун даамын таткам. Миздүү жалтаңдарга чыгам деп канча ирет денемди тилдирип айрытпадым, бирок туулган жердин суулары менен чөптөрү айыктырбаган жаратым болгон эмес. Тоолуктардын: Биздин тоолордун чөптөрү айыктырбаган илдет жок дегени бекеринен эмес.

Менин экинчи энем – улуу Россия, менин экинчи энем – Москва. Тарбиялады, канат такты, кең-кесири жолго алып чыкты, көз мел-жиген мейкиндерди, бүтүн дүйнөнү көрсөттү.

Эки энемдин тең алдында ыйык карызым бар. Махмуд менен Пушкин экөөнүн эки портрети эки килемде сайылып, менин саклямда илинип турат. Блоктун Петербургдун ак түндөрүнүн салкын илеби катылган томдорунун арасында авардын бийик тоолорунда өскөн чоктой кызыл гүлдөрдүн канчасы сакталып калбады.

Эки кол, кош канат, эки көз, эки ырдай болгон – эки эне. Менин башымдан да сылаган, керек болгондо кулагыман да толгогон ошол эки

энемдин колдору болду. Менин пандурумдагы эки кыл да эки энемки. Алар мени айыл үстүнө, жер үстүнө бийик көтөрүштү, мен алардын ийиндеринен бул дүйнөдөгү көп нерсени көрдүм, эгер алар мынчалык көтөрбөсө мен анын бирөөн да көрбөгөн болор элем. Учуп бараткан бүркүт кайсы канатынын өзүнө керек, кымбат экенин биле албаган сыяктуу, мен дагы кайсы энемдин кымбатыраак экенин биле албайм.

Башта тоолуктар эмне оору болсо да суу менен, чөп менен дарылашкан. Эмчи-домчуларга ишенишкен. Ырас, ушу кезге чейин эл ичинде кеп болуп жүргөн эмчилер да болгон. Андай эмчилер, мисалы, шакыйды айыктыруу үчүн кара кой сойдурчу экен.

Көк, же ак койго караганда кара койдун эти даамдуу да, жыттуу да болорун ар бир авар билет. Эмчи сыркоолуунун башын жылуу териге ороп, «ушу боюнча кыймылдабай отур» деп коюп, этти үйүнө көтөрүп алып кете берчү экен.

Мындай эмчи-домчулар туурасында биз сөз кылбай эле коёлу. Бирок эл арасында колу эмсек дарыгерлер да, табылгыс дарылар да болгон.

Бир жолу менин атам Москвада Кремль ооруканасында жатып калат. Аерде ал Дагстандын чөптөрүн, сууларын сагынып, балдарын Буцрах адырларындагы кичинекей бир башаттан биртике суу алып келип бергиле дептир.

Атанын сөзү бир. Алар Дагстанга келишип, Буцрах адырларына чыгып барып, баягы башатты таап, Кремль ооруканасында жаткан сырκοо авар акынга ошонун суусунан апкелип беришет.

Атам суудан жуткандан кийин кандайдыр жеңилдей түшөт. А тургай айыгып кетет. Бирок ошо күнү ага чет өлкөдөн келген жаңы дары да беришкен экен аны өзү билбептир.

Мүмкүн, ал жалаң ушул медицинанын дүйнөлүк илими жараткан дарылардан айыкмак эместир. Мүмкүн, ал жалаң ошол авар суусунан, биздин элдин улуттук дарысынан да айыкмак эместир. Бирок эки дары бириккенде илдетти кууп чыкты.

Адабиятта да так ушундай болуу керек. Акын башаты – туулган жер, тууган эл, эне тили. Бирок бүгүнкү күндө ар бир чыныгы жазуучунун аң-сезими улуттук алкакка батпай калды.

Анын жүрөгүн жалпы адамзаттык, жалпы дүйнөлүк нерселер тынчсыздандырып, мээсине орноп отурат.

*Сен жаныңа эмне алмаксың,
Эгер чыксаң жолго узун?
Шарап менен нан аларсың,
Бирок токто, жолоочум.*

*Бизге келсең бир айтарым
Тамак-аш деп кыйналба –
Биз тоолуктар нан бышырып
Шарап сунуп турганда.*

*Сен жаныңа нени алмаксың
Эгер чыксаң жолго узун?
Албарс миздүү канжардыбы...
Анда токто, жолоочум.*

*Кокус бирөө тиет десең
Муну эске тут дамамат:
Канжар деген тоолукта бар
Сени сактап кала алат.*

*Сен жаныңа нени алмаксың
Эгер чыксаң жолго узун?
Жолдо ырдоого ыр жаттарсың...
О, кымбаттуу жолоочум.*

*Бизде дагы – тоо ичинде
Мукам ырлар ченемсиз.
Бирок өзүң ыр ала кел
Ашык болот дебейбиз.*

Ошентип, эгер жазуучуну дарыгерге салыштырсак, анда ал элдин илгертен келаткан дарыларын да, дүйнөлүк илимдин эң акыркы жетишкендиктерин да пайдалана билиши керек.

Эгер жазуучуну жөө кыдырып сапарга чыккан адамга окшотсок, анда бөлөк элде конок болгонунда анын жүрөгүндө өзүнүн канындагы ырлары болуусу керек. Ошону менен катар эле ал жүрөгүнөн ошол чоочун жердин ырларына да орун таба алгандай болсун.

Бир эл аны узатат, бир эл тосуп алат, а ырлар бардык жерде болот.

Биздин айылдарга биринчи жолу докладчылар, лекция окугандар келе баштаганда, Келеб айылындагы аялдар өңүбүздү көрбөсүн деп лекторго аркасын салып, тетири карап отурушкан. Бирок лектордон кийин чогулган элдин астына ырчылар чыгып ырдай баштаганда, аялдардын ырды урматтаганы ушунчалык, ырым-жырымды быякка коюп, ырчыны карап олтурушуп, анысы да эч нерсе эмес, а түгүл паранжыларын серпип таштаганга чейин барышкан.

Бешик үстүндө отуруп апам созгон ыр менин кан-жанымда жаңырыктабаган, жашабаган бир да күн, бир да мүнөт жок. Бул ыр

– менин бардык ырларымдын бешиги. Ал менин чарчаганда башым жөлөр жаздыгым, ал мени ушул жарыкчылыкта алып бараткан ат. Ал менин суусаганда кулап түшчү башатым. Ал мени жылыткан, ошол жылуулугун өмүр бою алып келаткан очок.

Деген менен, колтоюп жигит болгуча энесинен алыстабай, эмчекке жабышкан Шукумга окшошкондо да болбойт. Бизде: «Өгүз болсо да торпок кыялы калбаган», – деп ошондойлорду айтат.

Биздин заманда ар түрдүү анкеттерди толтуруп жүрүп, көнүп да калдык. Ушул жашка келгенче мен алардын канчасын гана толтурбадым. Мен ошолордун кайсынысынан болбосун Ата Журтка болгон сүйүү жөнүндө бир да суроо жолуктура албадым, бирок мунун өзү жер үстүндөгү адамдарда мындай сүйүү болбойт дегендикке жатпайт.

Экинчи жагынан алганда, анкетте «СССРдин гражданини» деп койгон аз, гражданин боло билиш керек; «КПССтин мүчөсү» деп жазган аз, ага татыш керек; «эне тилим – аварча» деп койгон аз, сенин чынында канындагы тил болуш керек, аны эч нерсеге алмашпас күч жүрөгүңдө күйүп туруу керек.

Келгиле мага, түркүн меймандар, түркүн ырларды алып келгиле! Келгиле, боордош тууганым сыңары, мен баарыңарды тосуп аламын, баарыңарга менин жүрөгүмөн орун табылат!

Хунзак айылында кокус бирөө бир жактан улуту бөлөк аял алып келсе, мындай тоолукту айыл аксакалдары жекире тилдеп, жактырышпай, жаман кылган мезгил болгон, бирок азыр буга улуу-кичүү бүт көнүп калды. Аварлар улуту бөлөк кайсы аялга болсун үйлөнөм десе өз эрки. Тоолуктарда эми бир гана нерсени жек көрүшөт – бул сүйүүсү жок үйлөнүү.

Гүлдөр канчалык ар түркүн болсо, алардан жасалган гүлдесте ошончолук кооз көрүнөрү ырас го. Көктө жылдыз канчалык көп болсо ошончолук асман жарык. Күндүн желесинен кооз эчтеме жок, анткени ал жер жүзүндөгү түстөрдүн баарын өзүнө чогултуп турат эмеспи.

Африкадан мен эч жерде кезикпеген, таң каларлык бир гүл көргөм. Анын ар бир желбүүрүнүн өңү ар бөлөк. Ар бир желбүүрүнүн жыты да ар башка да, ар биринин өз аты бар. Бир сөз менен айтканда, бир сабакта дапдаяр гүлдесте турат, бирок ошол эле учурда ал өзү бир гана гүл.

Мен дагы авар китебим ошол Африканын сыйкырдуу гүлүнө окшош болсо, ар ким ошондон өзүнө жакынын, өзүнүн дили тартканын тапса деп тилер элем.

Мына мен мындай китеп үчүн эмне керек болсо, ошонун баарын жайып олтурам. Кубачилик зергердики сыяктуу баары менин кол астымда жатат. Зергерде – алтын, күмүш, кескич, балка, оюмчийимдер. Менде болсо – эне тилим, турмуштук тажрыйбам, адам-

дардын портреттери, адамдардын мүнөздөрү, ыр-күүлөрү, тарых элестери, адилеттик үндөрү, сүйүү, жан сүйгөн кооз жерлерим, атамдын элестери, өз элимдин бүгүнкүсү менен эртеңкиси... Колумда уюган алтын. А бирок алтын кармаган колдорумдун өзү алтынбы, жокпу? Жетер бекен талантым, жетер бекен чеберчилик?

Иш столумда, кол алдымда жаткандарды жана бир сыйра териштирип караймын...

ЭЛДЕ КЕП БАР ЭМЕСПИ: «Аял кимди чанат, алдында аты жок жүргөн жигитти чанат».

Ырас да, аты туруп ээри жок, ээри туруп камчысы жок жигит аял күтүп не кылат.

АНАН ДА: Бүркүткө чөп берем дебе, эшекке эт берем дебе; дубалы калтыс үй миң жаркыраган менен кулар күнү жакын; тоок түш көрсө бүркүт экен, аскадан учам деп, канатын сындырыптыр, булак түш көрсө килейген дарыя экен, чөлгө бир жапырылып алам деп, соолуп жок болуптур, – деген кеп бар эмеспи.

Которгон **Аман ТОКТОГУЛОВ**

На конкурс «Арча - 2013»

ПРОЗАИК

ДВА СОЛДАТА ИЗ СТРОЙБАТА

(Продолжение. Начало в предыдущем номере)

МГЛА

Городишко, где служивые, получив увольнительную, отвлекались от армейской службы, был не совсем уж захолустным, но и столичного лоска не имел. Обычный маленький городок с древним, устоявшим в лихие времена собором, полуразвалившейся крепостной стеною и старинными, недавно отреставрированными и празднично побелёнными торговыми рядами. Центр городка вот уже полтора десятилетия оккупировали невзрачные коробки хрущёвских пятиэтажек, а чуть поодаль лепились друг к другу пока ещё непобеждённые одноэтажные хибарки с обильными огородами и тучными садами. В центре, недалеко от туристических троп, но и не совсем уж близко к знаменитому собору был расположен местный парк культуры и отдыха, в котором культуры, конечно же, было значительно меньше отдыха, да и сам отдых сводился к двум-трём примитивным аттракционам, огороженной сеткою танцплощадке да дешёвой забегаловке, где можно было на лету остаканиться, закусив горькое зелье простоватым, но изумительно горячим борщом.

Утром, приехав в городок, Круглов долго слонялся по улицам. Не зная, куда приткнуться, заходил в магазины, щупал зачем-то бесформенные женские кофты и грубые мужские куртки из клеёнки, с трудом дождался одиннадцати часов и пошёл в картинную галерею при музее собора. Воскресный день подарил Круглову сомучеников по культурной пытке; недалеко от него топтались возле картин изнывающие от скуки школьники, пригнанные на эту экзекуцию

молоденькой экзальтированной учителькой, ахающей от восторгов перед каждой картиною местных доморощенных гениев. Здесь же сомнамбулически бродила влюблённая парочка, явно не испытывающая ни малейшего интереса к творениям своих полудеревенских современников и, напротив, проявляющая болезненное внимание к полутёмным углам и нишам старинного помещения, где можно было более-менее спокойно обжиматься, не опасаясь циничных взглядов недозревших школяров.

Сержант переходил из зала в зал, вежливо здороваясь со старушками-смотрительницами, и тупо разглядывал картины, избражавшие натюрморты, пейзажи и незамысловатые сцены из провинциальной жизни. Убив таким образом часа полтора, он покинул галерею и отправился в кинотеатр, где крутили незамысловатую драму из жизни сталеваров с названием, отчаянно сопротивлявшимся усилиям сержантской памяти. Вздремнув в середине картины под грохот мартеновских печей и без особого энтузиазма досмотрев её финал, Круглов вышел из кинотеатра на душную улицу. В принципе, кроме относительной свободы, получаемой в увольнении, сержанта интересовали ещё только танцы, на которых можно было найти временную подружку. Если бы такая подружка, будучи найденной, не отказалась с наступлением темноты уединиться с ним в густых парковых кустах, то он считал бы своё увольнение очень даже продуктивным. Обнаружив на одной из центральных улиц какую-то дешёвую столовку для туристов, Круглов наскоро перекусил и, чтобы ещё убить время, пошёл бродить по городу. Люди, попадавшие ему на пути, были на взгляд сержанта в меру счастливы, в меру сыты и в меру довольны своим существованием. Правда, в глазах почти всех встреченных да и во всём их непритязательном облике сквозила какая-то сиротская растерянность, какая-то опустошённость и недоверчивость к окружающему миру, и этот парадокс внушал Круглову неосознанное беспокойство. Впрочем, возможно беспокойство овладевавшее им на интуитивном уровне, имело под собой вполне реальную основу – на противоположной стороне улицы он заметил гарнизонный патруль, мгновенно сделавший стойку при его появлении. Круглов рефлекторно вздрогнул, намереваясь дать дёру, но вдруг осознал, что он не в самоволке и в очередной раз покрывать позором свои сержантские лычки нет никакой необходимости. Он спокойно дождался, когда патруль подойдёт и, с щегольской бравадой лихо отдав честь молоденькому лейтенанту и двум сопровождающим его солдатам, вынул из нагрудного кармана свою увольнительную. Офицер внимательно прочитал бумажку, потом так же внимательно посмотрелся в лицо Круглова и, не заметив в нём ничего противоправ-

ного или хотя бы просто стремящегося к нарушению устоев, отдал ему документы. Вежливо козырнув, он повернулся в направлении той стороны улицы, по которой следовал ранее, и степенно начал пересекать проезжую часть, увлекая за собою своих оруженосцев. Круглов задумчиво, не без тайного злорадства посмотрел им вслед и вальяжно, вразвалочку двинулся своей дорогой. Побродив переулками в старой части города, он снова вышел в район центра и попал в маленький скверик, где стоял невзрачный киоск, торговавший лимонадом и мороженым. Круглов сразу вспомнил, что давно мечтал о мороженом и сгоряча купил две пачки пломбира. Уютно устроившись на обшарпанной скамеечке, он с удовольствием съел их одну за другой, причём, вторую, ввиду довольно тёплой погоды, ему пришлось частично слизывать со своих не очень чистых ладоней. Некоторое время он умиротворённо сидел на скамеечке, лениво наблюдая за малышами, копающимися на газонах и за их молодыми мамами, бесстыдно выставляющими напоказ свои соблазнительные формы, ввергавшие впечатлительного Круглова в мучительные мечтания. Наконец ему надоел этот сладкий мазохизм, он решительно встал и направился в сторону парка культуры и отдыха. Ему очень хотелось нарушить регламент увольнительной и вволю попить местного пивка, но опасение повторной встречи с гарнизонным патрулём до поры до времени останавливало его. Довольно быстро он добрался до парка. Время было уже послеобеденное, и сержант, несмотря на проглоченное совсем недавно мороженое, уже ощущал лёгкий голод. Войдя в парк, он сразу пошёл в направлении парковой забегаловки. Перед зданием кафешки стояли высокие столики без стульев, два-три столика были заняты. За одним обедали худосочные студенты, за другим местная алкашня потягивала из бумажных стаканчиков вожаденное пиво, явно смешивая его с чем-то более значимым и серьёзным, и ещё один столик был занят четой благообразных пенсионеров. Глядя на смачно принимающих нектар алкашей, сержант понял, что блаженной участи ему сегодня никак не избежать и послал про себя в только ему известное замысловатое место гарнизонный патруль. Для начала он решил взять бутылку пива и пару бутербродов. Достав из кармана предусмотрительно припасённую конспиративную холщовую сумочку, он направился в здание кафе и вскоре вышел оттуда, неся в одной руке сумочку с бутылкой, а в другой – картонную тарелку с бутербродами и походный бумажный стаканчик. Выпив несколько глотков пива, Круглов почувствовал непередаваемое блаженство и ещё усилил его, пару раз укусив бутерброд с докторской колбасой.

Вот тут-то и приبلудилась к нему странная девчонка.

Появившись, она потопталась на краю общепитской территории, потом несмело подошла к столику сержанта и робко спросила, опустив глаза в тарелку с его бутербродами: «Дяденька, вы не скажете, где здесь туалет?» Круглов застыл в замешательстве, а девчонка, ожидая ответа, продолжала смотреть на бутерброды. «Туалет там...», – махнул рукою сержант, определяя направление, но девчонка не двинулась с места, только подняла воспалённые глаза и тоскливо глянула на него. Она выглядела лет на шестнадцать-семнадцать, одета была обыкновенно и только лицо её, отмеченное печатью недетской заботы и раннего страдания, говорило о каких-то неведомых преследованиях рока и превратностях недоброй судьбы. Круглов тупо смотрел на неё, дожёвывая откусанный кусок бутерброда и наконец догадался. Он подвинул в её сторону картонную тарелку и, воровато оглянувшись по сторонам, налил пива в размякший бумажный стаканчик. Девочка жадно съела остатки бутербродов. Пока она допивала пиво, Круглов сходил в кафе и вынес ей тарелку дымящегося борща. Когда с борщом было покончено, нежданная гостья вытерла губы тылом ладони и тихо промолвила: «Спасибо...». Круглов лихорадочно соображал, что это за явление и как с ним следует поступить. Здравый смысл подсказывал, что нужно развернуться и спокойно уйти. Но спокойно уйти было невозможно. Во-первых, сержант чувствовал какую-то несоразмерность этого явления окружающему миру, а какую именно, понять был не в состоянии, во-вторых, ему показалось, что искать подходящую подружку для вечерних забав сегодня не понадобится, потому что она уже нашлась. Но девчонка была странная, совсем не такая, какими обычно бывали его кратковременные спутницы, и где-то в глубине души Круглова шевельнулась совесть или то, что было у него взамен совести, и он почувствовал смутное, неясное чувство вины. Тем не менее, он взял её за руку и повёл на аттракционы. Потом они немножко погуляли по парку, Петров купил ей лимонаду и сладкую булочку, а ещё чуть позже, немного устав, они присели на лавочку, и девчонка поведала ему свою историю.

Мать Веры умерла, когда ей едва исполнилось пятнадцать. Отец, работавший фрезеровщиком на одном из местных заводов, был человеком слабым и в хорошие времена выпивавшим даже более, чем того требовали обстоятельства. Смерть жены стала для него таким ударом, от которого он не смог оправиться. Мгновенно потеряв все жизненные ориентиры, он запил так, что содрогнулись окрестности. Его запои длились днями и неделями, и только с трудом возвращаясь в опустыленную реальность, он начинал осознавать весь ужас происходящего и в отчаянии ползал на коленях перед дочерью. Вымолить прощение у ребёнка ему не удавалось и он, продержавшись некоторое время,

снова уходил в запой. Вера крепилась из последних сил, – через силу посещала школу, стирала, гладила, из каких-то продуктовых остатков пыталась приготовить что-нибудь съедобное. Отец постепенно деградировал и сходил с ума. Однажды, когда Вера мылась в душе, он сорвал шпингалет с двери ванной комнаты, вломился внутрь и стал хватать девочку руками, плача и прижимаясь грязной головой к её мокрому худенькому телу. Вера с трудом отбилась от него, но через неделю попытка повторилась. Отец надавал ей по щекам, пригрозил изуродовать лицо и силой уложил на продавленный диван... Смерд отцовского дыхания и звериный запах его тела она запомнила навсегда как инквизиторскую пытку, и воспоминания об этом ужасе впоследствии всегда вызывали у неё рвотный рефлекс.

Как-то мартовским вечером пьяного отца задержали дерзкие менты, хотели препроводить его в вытрезвитель, но он оказался ещё более дерзким, – сопротивлялся, поливал их матом и в нелепой свалке повредил одно милицейское лицо. Менты рассвирепели и отпинали его ногами. Полночи он пролежал на холодном асфальте, потом очнулся, утвердился на ногах и к утру кое-как добрался до квартиры. Три дня пролежал на своей всклокоченной постели, и Вера подносила ему литровую банку, в которую он мочился кровавою мочой, а на четвёртый день его увезла в больницу «Скорая», где он вскоре и скончался, не успев даже помолиться напоследок. С похоронами помогли соседи, и Вера осталась одна-оденёшенька на белом свете. Слава Богу, оставалась крыша над головой, но нужно было что-то кушать. Сначала Вера продала припрятанное обручальное кольцо матери, потом старенький телевизор, до которого в своё время не дошли алчные отцовские руки, а потом регулярно стала ходить в парк культуры и отдыха, где подъедала за беспечными посетителями остатки их незамысловатых трапез...

Сержант с Верой минут десять ещё молча посидели и пошли по направлению к танцплощадке, где уже вовсю гремела музыка. Они купили входные билеты и вошли за сетку, где молодёжь потихоньку начинала разминаться под громкие вопли хриплого магнитофона. Круглов с Верой постояли в ожидании, обсуждая местных подростков; танцплощадка, между тем, наполнялась, и вскоре на бетонном пятакке собралась довольно внушительная толпа. Кое-кто из молодёжи был уже в некотором подпитии, но вели себя все пока что чинно, никто ни к кому не лез и не задирался, как это иногда бывает наподобного рода вечеринках. Гремели быстрые композиции, но отрываться по полной после того, что рассказала Вера, Круглову было как-то неудобно. Они дождались медленной мелодии, вошли в освещённый круг и скованно потоптались, слегка обнявшись. Положив одну руку

на её талию, а другою охватив плечо возле худенькой лопатки и ощущая ладонью тонкую бретельку лифчика, сержант уверенно вёл девушку и замороженно смотрел в беззащитную тёмную впадинку на шее партнёрши. Молодёжи всё прибывало, музыка гремела всё зажигательнее, а подвыпивших парней становилось всё больше. Отдыхающий народец уже сильно разгорячился, слышны были вопли и подвывания, а прыжки и коленца с каждой минутой делались всё развязнее. Медленные мелодии включали редко и потому Круглов с Верой больше стояли в полумраке, наблюдая за танцующими, но если начинала звучать подходящая музыка, сержант сразу брал девушку за руку, и они выходили под свет прожекторов. Прикасаясь к худенькому хрупкому тельцу, Круглов чувствовал грубое желание, преодолеть которое было невозможно. Он ощущал запах девичьих волос, податливую талию, мягкий живот и, проклиная себя, пытался прижать её покрепче. Вдруг вдалеке что-то гроыхнуло и на бетон танцплощадки упали редкие холодные капли. Никто не обратил на это никакого внимания, но через несколько минут дождь сыпанул по полной. Молодёжь стала разбегаться. Круглов с Верой, схватившись за руки, понеслись вместе со всеми. Покинув парк, они рванули по улице и, спасаясь от дождя, забежали в первый попавшийся подъезд. Поднялись на самый верх, на чердачную площадку и тут сержант прижал девушку к перилам. Она не сопротивлялась, наоборот, обняла его и прильнула мокрою щекою к его щеке. Круглов задрожал. Где-то на задворках сознания мелькнула покаянная мысль: «Зачем?.. Как-то не по-людски...». Но – мелькнула и погасла, Круглов её даже не заметил. Больше всего он опасался, что кто-нибудь снизу выйдет из квартиры и заметит их в неприглядных позах, а то ещё и заорёт, прогоняя. Но всё обошлось, никто не вышел.

В подъезде стояла гулкая тишина...

Разгорячённые, Круглов и Вера быстро высохли и присели на ступеньки передохнуть. Круглов хотел закурить, но подумал, что табачный дым обязательно взбудоражит кого-нибудь из особо беспокойных жильцов и спровоцирует маленький скандал. Он убрал сигареты в карман, посмотрел на Веру и с некоторым усилием сказал: «Хочешь...это...за деньги?» Вера поёжилась, – то ли от холода, то ли от вопроса сержанта...

Через полчаса они уже ехали на попутке в часть; время увольнения заканчивалось, а Круглову нужно было ещё успеть пристроить куда-то новую подругу. Прибыв на место, он завёл её на территорию части со стороны узкоколейки, огибающей дальний периметр воинских владений, в том месте, где располагались склады, мастерские, баня и свинарник. Колючая проволока за баней, защищающая от про-

никновения внутри вражеских лазутчиков была раздвинута кем-то в непамятные времена и все об этом знали, но дыру не трогали; видно заинтересованность в ней была не только у солдат. Они зашли, и Круглов повёл её в кочегарку, где вот уже третью неделю, ссылаясь на ремонт колосников, почти постоянно пребывал кочегар Магомед, даргинец из Кизляра. Через месяц-полтора должен был начаться отопительный сезон, и начальство сквозь пальцы смотрело на отсутствие Магомеда в роте. Круглов привёл Веру в кочегарку и сдал с рук на руки даргинцу. Потом он через колючку покинул территорию части и вновь вернулся, но уже через КПП, предъявив дежурному свою увольнительную и сделав отметку о возвращении.

День кончался, сгущалась ночь, служивые в казармах готовились к отбою. Кто-то ещё досматривал телевизор в Ленинской комнате, кто-то дописывал письма, кто-то достирывал подворотничок, а в канцелярии дежурный по роте прапорщик Санда уже готовился к вечерней поверке. Круглов зашёл в казарму и доложил ему о своём прибытии.

В кочегарке, между тем, Магомед без обиняков предложил Вере забраться на нары, расположенные за огромным отопительным котлом, и через пару минут полез за ней следом. Поудобнее устроив её на промасленном бушлате, он недвусмысленно пристроился рядом. Вера заплакала и отвернула голову к кирпичной стене кочегарки...

Когда Круглов доложил прапорщику Санде о своём возвращении из увольнительной, тот обрадовался, потому что теперь можно было спихнуть вечернюю поверку, отбой и часть ночного дежурства на сержанта, а самому пойти в штабное помещение и бухнуть там с дежурным по батальону. Капитан Рымарь ещё днём намекал Санде о такой возможности и предлагал посетить его в штабе часов в десять-одиннадцать. У прапорщика организм горел с самого утра, потому что накануне была большая попойка с бабами, на одну из которых он твёрдо рассчитывал, но доза бодрящего лекарства в тот день оказалась несколько завышенной и произвела прямо противоположный ожидаемому эффект, вследствие чего бабы в конце концов оказались ему не по зубам. Утром он с трудом очнулся и, неважно оценивая окружающую действительность, заступил в дежурство по роте. Опохмелиться в течение дня было невозможно; постоянно преследовали неотложные служебные дела, да и свирепый батальонный постоянно крутился на территории. Уже счастье, что Санда нигде не столкнулся с ним вплотную, потому что дичайшие нарзанные пары в случае подобной встречи могли бы привести командира в неопишемую ярость. Так что мучиться прапорщику пришлось до самого вечера. Однако долгое горение организма расцвечивало дополнительными

красками предстоящее мероприятие и делало вождение похмелья навязчивой идеей. Словом, Санда спешно отдал все необходимые приказы сержанту и нетерпеливыми шагами направился в штаб.

Круглову пришлось, уложив роту, ещё с полчаса помаячить в казарме, и только потом он отправился в столовую трести поварят. Поварята накормили его – поджарили картохи, налили сладкого чаю и дали с собой большую алюминиевую миску с макаронами и полчайника компоту. Сержант понёс еду в кочегарку. Зайдя внутрь, он увидел заплаканную Веру и довольного Магомеда. Сразу всё поняв, он подошёл к Магомеду и заехал ему в ухо. «Убью, шайтан!» – рыпнулся было кочегар, но Круглов поднял внушительный кулак и поднёс его к носу строптивного даргинца. Тот отступил. Сержант отдал еду Вере и пошёл во вторую роту искать банщика. Сначала он хотел, договорившись с фельдшером, поселить девушку в санчасти, но потом подумал, что санчасть – слишком заметный и чересчур посещаемый объект; её пребывание там, скорее всего, довольно быстро обнаружит начальство. Или кто-нибудь из dobroxотов оперативно настучит. А баня посещается солдатнёй только раз в неделю и в этот день Веру можно будет переводить к даргинцу. Поэтому он и решил найти банщика. Койка ефрейтора Есеналиева, заведующего помывочным хозяйством, почему-то оказалась аккуратно застеленной, хотя после отбоя он должен был спать вместе со всеми. Круглов вернулся и обнаружил банщика на рабочем месте. Тот сидел в предбаннике на ворохе грязного солдатского исподнего перед облупленным стенным зеркалом с водочной бутылкой в руках и в одиночку жрал водку прямо «из горла», закусывая сладкую горечь алкоголя чернушкой с какими-то дрянными консервами. По степени наполненности (или лучше сказать – опустошённости) бутылки сержант определил, что процесс начался сравнительно недавно и, пока он не перешёл в необратимую стадию, поспешил объяснить банщику суть дела. Ефрейтор на удивление быстро всё сообразил и попросил только не задерживать поселение, потому что в противном случае он вряд ли уже сможет быть полезным Круглову в решении каких бы то ни было организационных вопросов. Сержант быстро сгонял в кочегарку и привёл Веру. Есеналиев отвёл её в свою каптёрку, где стояла широкая банная лавка, покрытая матрасом и застеленная солдатским одеялом. На всякий случай Круглов, шутливо ухватив банщика левой рукою за горло, слегка сжал его острый кадык могучей пятернёй и строго пригрозил: «Ну, ты смотри...это...не балуй...». И пошёл в роту. Для банщика, впрочем, угроза сержанта не имела ни малейшего значения, поскольку у него в жизни были свои приоритеты, и разделять собственную индивидуальную нирвану с кем бы то ни было, пусть

даже и с симпатичной девушкой, в его планы не входило. А посему Вера могла спокойно улечься и заснуть. Что она незамедлительно и сделала.

Но новый день принёс новые заботы.

Сержант Круглов поговорил со старшиной Зуйковым, взял у него десять рублей и после отбоя проводил до бани. Следующим днём сержант поговорил с нормировщиком Корнеевым, который тоже выложил десять рублей за право внеочередного посещения банной каптёрки. Потом за те же деньги её посетил один доверенный рядовой, потом ещё один, потом ещё... За неделю у Круглова скопилось больше ста рублей и он понимал, что это не предел, потому что спрос был неиссякаем. Один рубль из тарифного червонца Круглов отдавал Вере, один – банщику Есеналиеву, восемь оставлял себе...

Кому надо было знать о банном сервисе, – те знали, а кому до поры до времени сержант не доверял, те, соответственно, – не знали.

Прошло некоторое время, и заманчивое предложение получил Петров. Как-то перед отбоем сержант подошёл к нему и ехидно спросил: «Слышал, что у нас в бане есть?» – «Ну, слышал, – ответил Петров. – И что?» – «Не желаешь девственность потерять?» – так же ехидно и даже издевательски бросил сержант. «А тебе откуда известно, кто девственник, кто – нет?» – занервничал Петров. «Да по роже твоей салабонской видно, – злобно ответил Круглов. – Так пойдёшь или нет? Если пойдёшь, гони десятку!» – «Пойду!», – с вызовом выпалил ему в лицо Петров и достал деньги из кармана «хэбэ».

После отбоя сержант проводил его до бани, завёл в каптёрку, развернулся на пороге и ушёл. Петров поздоровался с Верой и присел на табурет возле импровизированной койки. Девушка стояла, сложив руки на груди, и выжидательно оглядывала гостя. Петров краснел и бледнел. Опыта общения с противоположным полом у него, конечно, не доставало, но не это было причиной его смущения. Он испытывал мучительную неловкость за своё присутствие здесь, за саму эту позорную ситуацию, в которой он ощущал себя подонком, заплатившим деньги за что-то нехорошее, недостойное, стыдное. Он хотел уйти и даже сделал неуловимое движение к выходу, но Вера мгновенно откликнулась на это движение и тихо спросила: «Ты куда?» Петров снова утвердился на табурете, опустил голову и стал молча разглядывать свои обветренные руки. «Иди ко мне...» – сказала Вера. Он встал, напрягшись, и сделал несколько неловких шагов. Подойдя к ней, стеснительно поглядел в сумрачные страдальческие глаза, скользнул взглядом чуть ниже, увидел беззащитную тёмную впадинку на её шее и задохнулся от нежности...

Через полчаса Вера, выпростав руки из-под одеяла и повернув голову в сторону Петрова, жёстко сказала: «Уходи...». Петров при- встал и трепетной ладонью провёл по её воспалённой щеке. «Я тебя так...жалею...», – сказал он дрожащим голосом. «Пошёл вон...», – откликнулась Вера и с ненавистью посмотрела на него...

Два месяца пролетело, словно два дня. Осень быстро закончилась, и зима, заморозив ледяными ветрами российские дали, надёжно укрыла окрестности безразмерным лебяжьим одеялом. Заглядывая за колючку на задворках своей части, Петров с тоскою примечал стоящие по пояс в нетронutom снегу иссохшие былинки, сиротливо качающие своими понурыми головками под морозным сквозняком.

Всё это время он ни разу не видел Веру и мог лишь догадываться о её участи. Он не знал, что власть над нею давно перешла в руки пра- порщика Санды, который угрозами и шантажом вынудил Круглова уступить её. В своей ненависти к солдатне и ко всему миру вокруг Санда был феноменально последователен и органичен. Личная жизнь его в молодости не сложилась, детей он не завёл, друзей – тоже, квартиру не заимел, богатств не нажил. В преддверии критического возраста не было у него за душою ничего, кроме неизлечимого алко- голизма, непомерной жадности и злобного неприятия всего сущего. Поэтому силою вырвав у Круглова Веру, он сначала долго мучил её, утоляя свою плотскую жажду, до того утолявшуюся лишь звериным рукоблудием, а потом, спустя три-четыре дня, стал водить к ней всех желающих, беря за это уже не десятку, а «пятнашку». Причём, ни Вере, ни Есеналиеву в новых условиях уже ничего не доставалось.

Вера молила Бога об избавлении, но на дворе стоял мороз, двери её узилища надёжно запирались, а до родного городка было кило- метров двадцать.

Об интимных особенностях солдатской бани знала почти вся часть и, конечно, было бы странным, если бы в конце концов не узнали о них отцы-командиры.

Однажды перед самым разводом в четвёртую роту ворвался озве- ревший от ярости батальонный и, оттолкнув бросившегося на до- клад дежурного по роте, подбежал с перекошенным лицом к Санде. Схватив прапорщика за шиворот, словно нашкодившего кутёнка, Кадомцев чуть не волоком потащил его к выходу из казармы. Возле вешалки он не дал ему одеться, с силой толкнул голову в дверь и энергично вышел вслед за ним на утренний морозец. Весь батальон видел, как майор тащил обмякшего Санду в сторону бани. Командиры и солдаты сжались от ужаса в преддверии грозы. В гневе Кадомцев становился невменяемым, и все это знали.

Перед дверьми бани батальонный сильно встряхнул прапорщика и с угрозой в голосе пророкотал: «Открывай!». Дрожащими руками Санда отомкнул замки. Майор ногою распахнул двери и влетел в помещение бани. Вера ещё спала. Батальонный сорвал с неё одеяло и потащил за рубашку из постели. «Встать, встать, я говорю, шваль подзаборная! Встать! – орал Кадомцев срывающимся голосом. – Ты что же это здесь триппер мне сеешь направо и налево?! Да я же тебя удавлю, мокрого места не оставлю!» Вера в ужасе пыталась отцепить мёртвою хваткою вцепившиеся в её рубашку железные пальцы батальонного. «Не надо, дяденька, не надо...», – лепетала она, и слёзы катились из её глаз. «Вон!» – заорал Кадомцев и выпустил её из рук. Вера мгновенно оделась и выбежала на мороз. На плечи она успела накинуть солдатский бушлат, который ещё осенью выбрал для неё из списанного хлама сердобольный Есеналиев. Но ноги её были обуты в демисезонные туфли, и она, спотыкаясь и оскальзываясь на ледяных кочках, побежала к колючке на задах хозяйственных построек.

Почти у самого ограждения её догнал Петров. «Стой... стой...» – твердил он ей вслед, задыхаясь. Вера остановилась. Петров снял со своей головы шапку и надвинул её на растрёпанные волосы девушки. Потом протянул руку и сорвал с шапки кокарду. Он смотрел в её лицо, в её сумрачные страдальческие глаза и видел, как маленькие снежинки садятся ей на веки и мгновенно тают. От слёз ли, от снежинок было мокрым её лицо, понять было невозможно, но выражение скорбной муки во всём её облике говорило о том, что снежинки здесь вовсе не при чём. Петров порылся в карманах и вынул заначенный со вчерашнего ужина кусок сахара. Он протянул его Вере. «Я тебя очень...» – сказал он с невыносимой болью и прикоснулся нежной ладонью к её леденеющей щеке. Вера всхлипнула, словно обиженный ребёнок, и, проваливаясь в снег, пошла к колючему ограждению.

На пути к узкоколейке она задела иссохшие прошлогодние былинки, уронившие свои уже бесплодные семена в ледяную мглу вселенского снега.

Петров смотрел ей вслед и безобразно скулил, словно собака...

СМРАД

Дни тянулись мучительно, а полтора с лишним года пролетели незаметно. Петрову дали ефрейторскую лычку, чтобы как-то отделить его от остальных, всё-таки он был старослужащим военным и к тому же парнем с головой; Алиев же стал старшим сержантом и использовал свою власть на всю катушку. В роте торжествовала железная дисциплина, нарушаемая только дедами и самими сер-

жантами, которым закон, естественно, был не писан. Солдатня, особенно первогодки, ходили по струнке, опасаясь попасть под раздачу за какую-нибудь провинность. Сержант Круглов и другие младшие командиры его года ушли на дембель, а их преемник Алиев, захвативший всю власть в казарме, жестоко наказывал любого, кто хоть в чём-то по его мнению нарушал установленные порядки. Петрову армейские ограничения были вообще не в лом, потому что он и по жизни был человеком вменяемым и дисциплинированным. Попал в место, где именно такие законы, будь любезен, исполняй их, попадёшь в другое место, где будут другие законы, ну, значит, так тому и быть, – исполняй теперь эти законы. Всякому месту – свои установления. Конечно, алиевские методы были глубоко отвратительны Петрову, ибо он наивно полагал, что порядок может быть выстроен по-справедливости и, само собою, без насилия. История возвышения Алиева казалась ему примитивной и грубой. Отцы-командиры долго присматривались к дерзкому курду, пытаясь понять, что с ним делать в дальнейшем – то ли гасить, обуздывая дисциплинарными мерами его патологическую агрессивность и вспыльчивость, то ли наоборот поощрять, чтобы потом использовать этого неординарного человека в деле наведения и удержания порядка в казарме. Само собой, в качестве стабилизирующего фактора он им нравился значительно больше, нежели в качестве мальчика для битья. В роте не было другой фигуры, способной подмять под себя разношёрстный военный народец. А порядок, хоть и основанный на насилии и страхе, казался офицерам панацеей от всех бед и давал им возможность сачковать от службы, перекладывая свою ответственность на плечи младшего командного состава. Такой порядок был им очень удобен – зашуганная солдатская масса всегда находится в подчинении, и процесс коммунистического воспитания молодых военных никогда не выходит из-под контроля. Задумываясь временами об этой чётко выстроенной системе, Петров всегда вспоминал свои многочисленные конфликты с Алиевым. В обычной жизни он обходил бы такого человека стороной, ибо кроме проблем от него ничего больше нельзя было ожидать. Он сам был ходячей проблемой. Но беда в том, что в армейской жизни Алиев становился значимым и необходимым, от него, от его расположения или, напротив, неприятия, очень многое зависело в роте. Причём, власть его, одобренная на официальном уровне или, лучше сказать, – как бы освящённая верховною властью, становилась сакральной, и потому его агрессивная жестокость приобретала законное звучание. В обычной жизни это был потенциальный преступник, в армейской – достойный командир.

Происходил он из абхазского села Алахадзы; его родовой дом стоял вдали от побережья, несколько на отшибе за дальними холмами. Его предки не были коренными жителями этой благодатной земли, они пришли сюда в пятнадцатом году откуда-то из Турции вместе с армянами, спасавшимися от резни. Мать Алиев потерял очень рано, ему не было ещё и трёх лет, а его овдовевший отец во всю жизнь больше не женился. Он был нелюдимым и диковатым, сторонился односельчан, не любил приезжих, в сезон наводнявших эти края, и сына своего держал в строгости и ненужных лишениях. Кормил его скудно, нагружал лишней работой и частенько поколачивал за малейшую провинность. Алиев рос злобным и злопамятным пацаном, в селе его не любили, как, впрочем, и его отца. В Абхазии живёт весёлый и общительный народ, огромное количество людей разных национальностей общаются очень тесно, всем миром справляя свадьбы и поминки, не говоря уж о религиозных праздниках, где православный сидит за столом рядом с мусульманином, а язычник – с атеистом. Но на эти соседские посиделки отца Алиева старались не приглашать. Даже сам вид его – хмурый, недобрый, настороженно-напряжённый внушал чувство инстинктивного отторжения и неприятия. Алиев рос в одиночестве и страхе, со сверстниками почти не общался, с восьмилетнего возраста ходил с отарою по холмам и с удовольствием вымещал свою неутолённую злобу на бессловесных овцах, яростно выстёгивая их войлочные спины толстыми ореховыми прутами.

В подростковом возрасте он как-то попал в Сухуми. Отец, поехав по делам, взял его с собой, так он на сухумском базаре умудрился украсть красивый сувенирный кинжал, сунул клинок за пояс под рубашкою, весь день ходил с ним и по возвращении в сельцо незаметно донёс до своего дома. Через некоторое время отец обнаружил кинжал в хозяйственном хламе под спальной лавкою, естественно, задал сыну неличеприятные вопросы и, получив уклончивые ответы, избил его так, что пацан ещё с неделю мочился кипятком крови. А потом отправил его одного в Сухуми с приказом найти законного владельца кинжала и с извинениями вернуть ему украденную вещь. Алиев вместо Сухуми поднялся в горы и бросил кинжал в местную речушку, а вечером следующего дня вернулся домой и доложил отцу об исполнении приказа. Отец почему-то не поверил сыну и опять избил его. Алиев отлежался два дня и, вернувшись к своим обязанностям, снова стал пасти овец, выхлёстывая им спины толстою орешинной. Лёжа на холмах в траве рядом с пасущейся отарой, он сладострастно мечтал отомстить отцу, унижить его и заставить просить у него прощения. Планы мести были самые экзотические и в конце концов он решил его просто-напросто убить.

Однажды отец надумал перегнать отару на дальние холмы, а через них – в горы. Перегон был долгий, один раз по дороге отдыхали, но всё равно, когда уже поднялись довольно высоко, чувствовали себя довольно усталыми. Может, поэтому, а может, потому, что просто недоглядели, одна из овец на узкой тропинке горного серпантина сорвалась и повисла в крепких колючих кустах, торчащих на краю обрыва. Отец встал на четвереньки и, упираясь одной рукой в обрыв, другой рукой схватил сорвавшуюся овцу за ляжку и с усилием стал тащить её наверх. Алиев заворожённо смотрел на откляченный зад отца, обтянутый рваными холщовыми штанами, и ему хотелось, подойдя поближе, садануть изо всех сил в этот ненавистный зад ногой, чтобы отец без задержки полетел в пропасть вместе со спасаемой им овцой. Сделать это было совсем нетрудно, точка равновесия отца была такой зыбкой... небольшое усилие, просто чуть-чуть толкнуть его в спину и... всё... но... Алиев нерешительно топтался на месте до тех пор, пока отец не повернул к нему багровое лицо и не крикнул с натугой: «Ну, чего стоишь... помогай!» И он, словно под гипнозом, медленно подошёл, принял отцовскую позу, ухватил овцу за жёсткую шерсть и стал изо всех сил вытягивать её на тропинку.

Прошло небольшое время, в жизни ничего не менялось, Алиев также получал от отца на орехи и также страдал от одиночества и побоев.

Как-то ночью пацану не спалось, он встал со своей спальной лавки и прошёл в темноте к ложу отца. Ясный лунный свет падал на его раскрытую фигуру, и голая волосатая грудь чернела на границах с тенью. Алиев долго всматривался в отцовское лицо, потом пошёл на кухню, отыскал там нож и вернулся к спящему. Встав на колени возле постели и взяв нож обеими руками, Алиев поднял его над отцовской грудью и... застыл на мучительные минуты. Нужно было решиться, но... он в напряжении только глядел и глядел на безмятежное чело отца, на его спутанные, давно не мытые волосы, грубую трёхдневную щетину, которая в темноте казалась предсмертной тенью, на его не до конца прикрытые, чуть подрагивающие веки... Мальчишеские руки дрожали, холодный пот стекал по вискам... приподняв нож, он уже готов был вонзить его в отцовскую грудь, но тут... капля пота, собравшаяся на кончике его носа, сорвалась и упала... Отец приоткрыл глаза и шёпотом спросил: «Ты чего, сынок?... Кушать захотел?» Он с трудом встал и отправился на кухню, принеся на обратном пути застывшую мамалыгу в потёртом чугушке, кусок брынзы и подсохшую лепешку с завернутой в неё зеленью. Вторым разом он вынес из кухни горшочек с простоквашей. Поставив еду на стол и сев против сына, он стал внимательно следить за его действиями, с удивлением отметив про себя ту жадность, с которой парень накинудся на

мамалыгу. Алиев быстро подъел всё принесённое отцом и, не трогая посуду, отправился к своей лежанке. Здесь он быстро разделся, лёг и мгновенно провалился в сон. Спал он спокойно и безмятежно, а отец долго ещё сидел за столом, подпирая голову своими тяжёлыми грубыми руками...

Очень мало общаясь со сверстниками, Алиев не мог участвовать в подростковых играх или посиделках, даже совместные работы его никогда не звали, и он привык работать в одиночку или с отцом. Потому и подростковых утешений вроде взаимных переглядываний с девчонками и робких попыток приближения к телам особ противоположного пола он не знал. Он очень тяготился своим одиночеством, ему не с кем было поговорить и поделиться сокровенными мыслями и тайными желаниями и, хотя его сильно тянуло к сверстникам, особенно к начинавшим формироваться девочкам, он не мог преодолеть в себе подростковой робости и переступить через то настороженное к нему отношение односельчан, которое сформировалось ещё с тех давних пор, когда он потерял мать, и властью в их маленькой семье безраздельно завладел отец. Со временем он пришёл к осознанию собственных тайных желаний, которые легко научился удовлетворять, но при этом его всегда мучило ощущение невыразимого стыда и неизбывной вины, которые и были как раз следствием его физиологической страсти. Отказаться от её утоления он не мог, но и выносить муки стыда и вины тоже было не в состоянии. Он пытался было запретить себе собственный «разврат» и по несколько дней или недель воздерживался от любви к себе, но...природа брала своё и, не спрашивая его, забирала всё, что было ей назначено. Просыпаясь по ночам мокрым и перепачканным собственной любовною истомою, он плакал и проклинал своё одиночество, отверженность, неспособность общаться и испытывать симпатию к сверстникам и сверстницам. И так он мучился без друга, без подруги, без душевного отклика до самого того времени, когда ему исполнилось восемнадцать лет. По весне из Гагрского военкомата приехал бравый лейтенант и лично вручил повестки всем, кому необходимо было их вручить. И поехал будущий сержант Алиев в неизведанные места навстречу неизвестной судьбе с большою опаскою, робостью и с ясным осознанием того, что и в новом коллективе быть ему изгоем и отщепенцем...

Но судьба распорядилась несколько иначе или всё-таки он сам в отсутствие всевластного отца повёл себя в новом месте как-то по-другому... На протяжении всего срока своей службы он поднимался в авторитете, а может, его сознательно поднимали те, кто хотел его возвышения и укрепления, и со временем он превратился в человека и командира, чьё слово всегда было последним, главным, не под-

лежащим пересмотру, а действия никогда не могли быть оспорены или подвергнуты сомнению. Он привык добиваться подчинения во что бы то ни стало и никогда не анализировал те методы, которые позволяли ему получать желаемые результаты. Он просто не задумывался о методах, а поступал сообразно своим инстинктам, главным из которых было почти рефлекторное обращение к грубой силе. Он подчинял себе человека, заставлял его делать то, что было предусмотрено уставом или вовсе не было им предусмотрено, в том числе и совершенно похабные и непотребные вещи, которые исполнялись подчинёнными под страхом, в потенциальном преддверии кратковременной боли или долгого страдания. Единственным человеком, который абсолютно игнорировал его агрессивные устремления и подчинялся ему только в рамках необходимых армейских установлений, был Петров. Причём, его неприятие и отторжение тоже носило какой-то инстинктивный характер, это происходило у Петрова на подсознательном уровне, помимо его воли; не успевая задуматься, он абсолютно машинально ставил моральные заслоны, отделял невидимой чертой своего нравственного чувства любые, не отвечающие его пониманию выходки сослуживцев. И этот человек сильно мешал Алиеву, - сержант понимал, что Петров – тайный ниспровергатель его авторитета, злокозненный представитель какой-то другой породы людей, которые живут по своим законам и никак не укладываются, да и не могут уложиться в те схемы, которые Алиев усвоил в отрочестве с помощью своего странного отца. Сколько уже стычек было у сержанта с непробиваемым Петровым, и всегда тот выходил из них победителем, даже если и был подавлен превосходящей его грубой силой. И вся рота, вплоть до последнего ротного дебила, всегда прекрасно это понимала. Тяготил Петров и товарищей офицеров, и даже командир батальона майор Кадомцев знал о военном из четвёртой роты, который вечно влезал, куда не надо и постоянно попадал в какие-то истории. В последний год службы его всё пытались куда-то перевести, да не складывалось, а потом уж и время стало подходить к дембелю, и сам собою потерялся смысл такого перевода. Пусть уж дослужит как-нибудь, думали офицеры, немного уж осталось... И служил этот непонятный и неразгаданный никем вояка последние полгода, а недавно назначенный новый ротный капитан Неверов думал уже с облегчением, что скоро вздохнёт несколько свободнее, потому что не будет у него в роте постоянного грозового напряжения, создаваемого противостоянием одного урода всем сложившимся, можно сказать, веками армейским порядкам.

Но не дослужил, не дослужил странный ефрейтор до своего дембеля и не сумел освободиться капитан Неверов от тяжёлого чувства

опасности, которое возникало у него всякий раз, когда он только подумать хотел о нём...и от чувства вины своей не сумел он избавиться во всю свою будущую жизнь, от того чувства вины, которое гложет человека своими ядовитыми зубами до тех самых пор, пока он не подойдёт к краю могилы, прекрасно осознавая, что можно, можно было отвести беду, которая была же под твоим контролем, – и после этого спать спокойно во всю оставшуюся жизнь!..

Сразу после февральских праздников четвёртой роте был дан приказ готовить на пустыре котлован под новую казарму. У отцов-командиров были свои резоны начать работу по мёрзлой земличке, невзирая на зимние сложности и сильный мороз. Котлован предполагалось рыть вручную, поскольку всем известно, что два солдата из стройбата заменяют экскаватор. Зачем тратить на технику, когда есть дармовая рабочая сила, которая ту же работу выполнит пусть дольше, но по результату – точно так же, как и самые лучшие машины. Собственно, машины будут заказаны и оплачены, а деньги, разумеется, благополучно поделят между собою заказчик и подрядчик, а как именно сделаны работы – вручную или с помощью машин – никто ж и проверить не успеет... Словом, комбат дал приказ командиру четвёртой роты, а уж ротный – старшему сержанту Алиеву...Алиев же вызвал ефрейтора Петрова и предложил ему «дембельский аккорд» – рытьё котлована силами личного состава роты. По окончании работ Петрову позволялось взять «обходной» и начать потихонечку паковать чемодан. Смысл дембельского аккорда заключался в том, что получивший его будет стараться побыстрее закончить работу и поскорее распрощаться с армией, соответственно, - дело будет сделано в кратчайшие сроки и наилучшим образом...

Алиев собрал роту, передал её в распоряжение Петрова и вдруг выяснилось, что котлован будут рыть все, кроме первого взвода, состоящего преимущественно из дедов. Необязательной отмазкой было сообщение Алиева о том, что первый взвод направляется на хозяйботы в столовую. Петров сначала было возмутился, но потом, смирившись, повёл роту в инструменталку за лопатами и ломами, а потом – к месту будущего котлована.

В первый же день служивые быстро выровняли площадку, разместили её и приступили к выносу грунта. Работа подвигалась споро; через пару недель пацанва вгрызлась в заледенелый грунт по плечи и вскоре стриженных голов уже не видно было из-за краёв котлована. На перекурах ребята трепались ни о чём, и как-то раз Петров, сидевший в кружке курильщиков, вдруг сказал: «Пашем мы тут бессменно, а дедульки картохужареную на кухне трескают...». Солдатня этой фразы как будто ждала; сразу поднялся возмущённый

гул, угрожающе звякнули лопаты...Подтянулись военные из дальних углов котлована, стали недовольно бурчать: «Спать, суки, не дают по ночам...на взлётке припахивают...мясо из котлов выбирают...а масла мы уже давно не видим...». – «Ну что, вояки, я смотрю, у вас зреют экономические лозунги, – с лёгкой усмешкой сказал Петров. – А как насчёт политических? Ведь вы же видите – верхи не могут... давно уже не могут... и добиваются послушания только с помощью насилия! А ведь здесь армия, а не сумасшедший дом, где буйнопомешанных скручивают смирительными рубашонками. Что ж, терпеть будете, терпилы? У нас же Устав есть! Чего бы нам не жить по Уставу?» – «Ага, Петров, – сказал кто-то из солдат, – тебе-то что? Ты сам дембель, не сегодня-завтра откинешься! А нам потом дерьмополовниками хавать! Да и что сделаешь с этим придурком Алиевым? Против лома нет приёма!» – «Зря вы так думаете, – сказал Петров, – против лома всегда найдётся парочка других ломов!» – «Ну и что ты предлагаешь, товарищ ефрейтор?» – поддержал тему другой собеседник. – «Не подчиняться мы не можем, права не имеем...субординация, однако...» «А я и не говорю – «не подчиняться», – парировал Петров. – Наоборот, строго подчиняться и именно там, где того требует Устав, а вот за рамками Устава – уж извините! Поднимают вас ночью парашу драить или мастикой взлёткунатирать – пошлите на... Пусть сами драют, ежели вдруг пришла охота!» – «Так и в пятак схлопотать недолго, – опять возразил кто-то из солдат, – а я бы предпочёл морду лица побережечь в данной ситуации!» – «Твоё право! – возразил Петров оппоненту, – только вспомни, как римские парни пробивались из здания гладиаторской школы с кухонными ножами наперевес!»

На том разговор и потух вместе с докуренными сигаретами. Солдатики разбрелись по котловану и вновь стали вяло ковырять неприветливуюземличку.

На следующий день капитан Неверов вызвал Алиева в канцелярию и мрачно сказал ему: «Ну что, гражданин начальник? Бунт на корабле? А почему нет профилактической зачистки салабонских-рож? Кто у меня отвечает за личный состав? Почему в роте гниль не переводится?» – «Я его гасил уже сколько раз, – виновато отвечал Алиев, – что я теперь с ним сделаю... он сам теперь дед – кладёт на всё!» – «Подхода не знаешь? – вкрадчиво спросил ротный. – Сзади к таким крысам обычно подходят...» – «Не, товарищ капитан, нельзя, – испуганно прошептал Алиев, – никак нельзя... он же убьёт!» – «Да ты попробуй, – отвечал командир, – рискни... авось не убьёт! А мы тебя самого первого на дембель оформим! И вали в свои долбанные Гагры! «О море в Гаграх!...»

Работы на котловане, между тем, близились к концу; солдатики, приходя по вечерам в казарму, долго отмывались в умывалке, намывливали свои покрытые земляной сажей шеи, вычищали глину из под ногтей, драили сапоги и выбивали бушлаты. Вечерами все были хмуры, недовольны и сосредоточены на своей усталости. Устраивая бушлаты в ротной сушилке после работ, бледный худосочный на-родец угрюмо ворчал в душное, пропахшее прелыми портянками пространство казармы. Парни не знали, как ещё выразить своё недовольство беспросветной работой, плохой кормёжкой, тычками дедов, придирами командиров. То тут, то там по углам казармы вспыхивали мелкие стычки, ссоры, кто-то кому-то предъявлял какие-то претензии, вспоминал старые обиды, но все эти нервные выяснения отношений были вялыми, почти ленивыми и быстро стихали. После ужина, в оставшиеся два часа свободного времени, все хотели только одного – спать, спать и спать и, лишь отмывшись, больше не желали уже ничего – ни разговоров, ни досуга, ни писем. Неосознаваемое желание временного недолгого забытья, помогающего вернуться в прежнюю беззаботную жизнь без регламента и ежедневного насилия, выражалось в бесцельном брожении солдатиков по казарме, в пустых, покрасневших от усталости и бессонницы глазах, в странном равнодушном бездельи, которое само по себе уже отупляло и делало человека бездушной машиной...

И вот наконец вечерняя поверка и долгожданная команда «Отбой!». Пацаны с облегчением проваливались в тощенькие койки, с головой накрывались тонкими сыроватыми одеялками и на несколько часов уходили в небытие. Лишь в сержантском углу никто не засыпал, да и кто бы там заснул, коли все сержанты уже повыспались тем временем, пока другие корячились в котловане! Из того угла слышен был стук алюминиевых кружек с чифирём или даже с водкой, добываемой за большие деньги через местных вольняшек, и треск засаленных карт, матерные тирады, дебильный смех... Деды развлекались, им нужен был этот незамысловатый досуг, ведь спать им не хотелось, а ночное время надо же убить!

Прошло часа два тупого безделья и узбечонок Файзиев призвал товарищей к более активным развлечениям. Дедушка Пронин двинулся вдоль коек и где-то в середине казармы поднял с верхнего яруса салабона Птушко. Сонного и упирающегося привёл его в сержантский угол и поставил пред грозные очи Алиева. «Ну что, военный? – ласково спросил Алиев. – Ты ведь уже выпался? Пора Родине служить! Вот тебе зубная щётка, иди-ка ты, любезный, на парашу, вычисти её, как следует!» Птушко, щуря ещё слепленные сном глаза и с трудом вникая в происходящее, хрипло ответил: «Не стану я ничего чистить...я

спать хочу!» – «Хотеть ты будешь на гражданке, товарищ рядовой, – возразил Алиев, – а сейчас заткни свою хотелку и выполняй приказ!» – «Щас! – вдруг заорал Птушко. – Уже бегу! Сам выполняй свои дурацкие приказы! В шесть утра начнёшь приказывать! Понял, нет? Достал уже!» – «Ты меня «на понял» не бери! – не поверил Алиев. – Быстро схватил щётку и мухой побежал исполнять!» – «Не буду!» – упёрся Птушко. «Слышь, Пронин! – сказал тогда Алиев, – ты глянь, – у салабона башка что-то раскалилась...не понимает слов приказа! Охлони его!». Верзила Пронин сгрёб салагу за несвежее исподнее, потащил к выходу из казармы, распахнул дверь и вышвырнул его на улицу. В казарму ворвалось облако морозного пара. «Щас другого кого найдём, – весело сказал Пронин, вернувшись к сослуживцам. – Кого поднять, товарищ старший сержант?» С улицы в дверь казармы бешено колотил Птушко и орал диким голосом с таким надрывом, будто бы его резали: «Откройте, твари! Здесь же мороз! Мать вашу! Я же босиком! Вы люди или зверьё?!..» Тут среди коек послышался скрип, шорох, тихие ругательства и на взлётку вышел Петров. Он потоптался несколько секунд, видимо, раздумывая, не надеть ли сапоги, и решительно двинулся к дверям казармы. К нему мгновенно подскочил Кожомбердиев. «Ты куда это?» – тревожно спросил он. «А тебе какое дело?» – ответил Петров и, схватившись за ручку двери, стал с усилием отодвигать щеколду. «Не трожь!» – подскочил Кожомбердиев, и между парнями началась возня. Пока они пыхтели, отталкивая друг друга и обмениваясь лёгкими тычками, к ним подбежали Пронин, Зотов и Файзиев и совместными усилиями быстро скрутили противника, двинув ему для верности пару раз кулаками в морду. Петров брыкался, бешено пытаясь вырваться, но силы были неравны и его хоть и с трудом, но верно тащили через всю казарму. Когда его, взъерошенного, поцарапанного, с разбитой верхней губой поставили перед Алиевым, он рванулся к проходу, но сразу несколько рук, грубо ухватившихся за его нижнюю рубашку, остановили его. «Стоять, земля! – сказал Алиев. – Да ты дёрганный какой!» – «...стоячий тебе земля! – заорал Петров. – Чё творишь, сука?!» – «Сука – это ты, – примирительным тоном тихо сказал Алиев, – и тебя, как суку, кобели щасдрючить начнут!» Пронин протянул руки и ласково погладил Петрова по ягодицам. Петров, не раздумывая, двинул его кулаком в левый глаз. Пронин с воем согнулся, а остальные накинлись на Петрова, пытаясь ограничить его движения, не дать свободы его рукам и ногам. Петров начал яростно вертеться, отбиваясь и лепя кулаками вслепую, наугад, куда придётся и время от времени удачно попадал в чью-то мягкую плоть, несколько раз врубался изо всех сил в железные рёбра коек, но не чувствовал боли

и продолжал лупить направо и налево. Уже чья-то кровь появилась на его кулаках, но силы опять были неравны, а он в отчаянии всё бился и бился, не желая сдаваться. Наконец его скрутили, согнули и поставили на четвереньки, крепко держа конечности и голову. Алиев подошёл сзади и ударами ноги раздвинул его колени...

Казарма спала, не шелохнувшись...или делала вид, что спала...

Петрова ударили по голове и кровавая пелена залила его сознание...

Через полчаса его кинули на середину взлётки. Очнувшись через некоторое время, он приковылял к сержантскому углу, где все уже мирно дремали по своим койкам и прошептал разбитыми губами: «Тебе не жить, Алиев... Ты труп, с сегодняшнего дня ты – труп!» «Иди подмойся! – вполголоса сказал ему Алиев. – Да сопли подбери, чушок!» И спокойно повернувшись на бок, сержант мирно уснул.

А Петров сгрёб лохмотья исподнего и поплёлся к выходу из казармы, чтобы впустить зачоченевшего Птушко, который ввалился внутрь абсолютно невменяемый и уже немой... К нему бросился дневальный, до того с испугом, но молча наблюдавший за происходящим. Сил на Птушко у Петрова уже не было и он побрёл в умывальную комнату, где долго и яростно отскребал со своего тела грязные прикосновения, и вся кожа его посинела от холодной воды, проявив яркие фиолетово-зелёные пятна синяков и ссадин. Из умывальника он кое-как добрался до своей койки и достал из тумбочки бритвенный станок. Выкрутив из него уже давно затупившееся лезвие «Нева», Петров двинулся в сержантский угол и встал с лезвием наизготовку возле постели Алиева. Алиев безмятежно спал, раскинув руки и повернув голову чуть набок. Петров примерился и сладострастно вонзил лезвие в мягкую податливую шею. Горячая кровь хлынула на его запястье. Петров с вождением углубил лезвие и медленно повёл его, разрывая края раны и застревая в них своим оружием. Алиев выпучил глаза и забился в конвульсиях. Ни стоны, ни вскрика не успел он издать, только глухое клокотание крови слегка потревожило тишину казармы... Подушка и верхняя половина алиевской постели стали чёрными в мутном сумраке ночи... Когда враг утих, Петров расстегнул исподнее и помочился на него, с удовольствием залив мочой его тело, голову и разодранное пополам горло...

А потом он, не одеваясь, взяв с собою только ремень, вышел из казармы и направился к уличному сортиру, темневшему неподалёку от почти готового котлована. Войдя туда в темноте, он долго оскальзывался на замёрзшем дерьме, искал удобную балку и наконец нашёл её над одним из очков. Из очка невыносимо несло тухлым смрадом. Петров наощупь закинул ремень на балку и с трудом просунул в него голову. В окне сортира мигнула шальная зимняя звезда. Он ещё успел

подумать, что это какой-то дальний привет, но не стал цепляться за эту мысль, а просто шагнул в сортирное очко. Голова его дёрнулась, и ему на мгновение стало больно. Последним чувственным ощущением его в этой жизни был чудовищный смрад, которым тянуло из глубин сортира, и этот смрад, выползая вязким туманом из загаженного помещения, растекался ядовитым облаком над казармами, над всеми постройками военного городка, над всеми районными и областными центрами, над всеми городками и городами, над столицей...над всей страной, и не было конца этому смраду, этой невыносимой вони, которая поглощала всё живое, всё светлое, всё духовное и не хотела, ни за что не хотела расползаться...

Бектур ИЛИЯС уулу

1983-жылы Кытайдын Шинжаң уйгур автоном районуна караштуу Иле-казак автоном аймагындагы Текес ооданынын Көк-Терек кыргыз айылында төрөлгөн.

1999-жылы «Шинжаң кыргыз адабияты» журналында «Дасторкон үстүндө» аттуу тушоо кесер аңгемеси жарык көргөн. Көптөгөн чыгармалары Кытайдагы жана Кыргызстандагы гезит-журналдарда, интернет баракчаларында жарыяланып келет.

«Шинжаң кыргыз адабияты» журналынын «Салым кошуучу» сыйлыгынын ээси. Шинжаң уйгур автоном райондук Жазуучулар коомунун мүчөсү.

Калемсынак

БАКЫТ КӨЧӨСҮ

(Аңгеме)

Аз киши билип, көп киши укпаган бир жогорку окуу жайынын студенти болуп калдым. Толук ортону бүтүрөр жылы бир мугалимим: «Азыр жогорку окуу жайына өтүү оңой, бүтүрүү кыйын» – деп айткан. Бирок менин бүтүшүм деле анчалык кыйынга турбайт сыяктанат. Кай бир университеттердин окуучулары диплом алалбай калыштан корксо, биздин мектеп диплом бере албай калыштан чочулайт өңдөнөт. Тартип бош, тиги студенттердин ошончо жай-жайына кетип, үйрөнгөнү дайынсыз жүргөнүнө карабай, сыноодон өтпөй, диплом алалбай калган эч кимди көрбөдүм үч жылдан бери...

Биздин университет Үрүмчү шаарынын чет-жакараак бир көчөсүндө. Жатаканабыз болсо ошо университетте...

Сегиз кишилик жатакта бирөө кем жатабыз. Бир керебет дайыма бош турат. Өзгө жатак дубалдарындагыдай көз жоосун алган кооз сүрөттөр бул жатакка жат. Өз керебетинин удулуна андай кооз сүрөттөрдү же көркөм каттарды тартып алууну эч кимибиз эске албайбыз. Эске алсак да ага убакыт чыгарып коюуга чыгынбайбыз. Тек гана каалгага чапталган жар дегенде жалгыз сүрөт бар. Бардыгыбызга ошол гана жетиштүү өңдөнөт. Аны кимиси качан, кайдан таап келгенин

билбейм. Эскирип калганына карабай, көргөн жерден көңүлүнө жагып калып көтөрүп келсе керек кимиси болсо да. Анда жолборс, аюу, ит, түлкү... өңдүү жети жаныбардын кумар ойноп олтурган көрүнүшү тартылган.

Эшиктен кире калганда оң жак дубал боорунда телефон орнотулган. Ошол кереге жаңкы сүрөт менен телефонду айландыра курчап, каршы-тершисинен жазылган кыздардын аты менен телефон номерларга нык толгон.

Биздин бөлмөгө мурда келип көрбөгөн бирөө келип калса, эң алгач дал ортого коюлган тегерек үстөлгө таң калчу, анын үстүндө жер шарынын эскирген картасы дайыма турчу чаң басып. Жаңы киргендер ал картага эмес, тар жатакты ансайын тарылтып, үстөлдү дал ортого урунт коюп алганыбызга таң болучу. Бирок биз үчүн анын кызматы чоң, ошол жерде турганы үчүн кымбат.

Сабактан чыккан соң кыштын узун түндөрүндө эшикти ичинен кулпулап коюп, шам жагып алып карта ойнойбуз. Бүгүн да ошондой бир түн уланып жатты. Мындайда тиги терезеде турган жаман саатыбыздын тырсылдаган добушу таптакыр угулбайт да, эске алынбайт, унутулуп калат.

Уткан киши ортого чогулган пулга жутуна кол созуп, өзүн көздөй шыпыра тартып астына басат да, карта шилей баштайт. Ар бирибиз алдыбызга бөлүнгөн үчтөн картага тешиле тиктеп туруп, акырын кол сунабыз. Анан колго алган соң кимдир бирөө жула качып кетчүдөй чүмкөй кармайбыз да, демибизди ичибизге тартып, картаны бир-бирден, бир кулагы араң көрүнгүчөлүк эле жаябыз. Кандайдыр бир опурталдуу ишке баш байлап бараткансып, жүрөк опкоолжуп дирилдейт. Биринчи картаны көрүп, анан анын арткысын көргөнчө көкөйдөн далай жалбаруу сызып өтөт. Кандайдыр бир сыйкырың болсо, карталардын сан белгилерин өз каалаганыңча өзгөрткүң келет мындайда. Бирок антүүгө дараматың жетпей, ошондо өзүңдөн өзүң сынасың. Ачылган картаң көксөгөнүңдөй чыкпай калса, шаабайың сууп шалдырайсың. Өтө-мөтө утулган сайын утулуп, көчүгүңдү көздөй басып калганда кабагың карыш түшүп, сиркең суу көтөрбөй калат. Бая эле сырдаш, мундаш сыяктанган жатакташтарды эми кантип алдап-арбап чөнтөгүн какшытып алууга бар ынты-зынтыңды бүт жумшай баштайсың.

Көбүнчө мен утуп чыгам. Көп ойноп көнүп болгонумданбы, же таалайымданбы, таң. Мындайда өзгөлөрдүн кабак-кашынан кирпик ирмешине дейре күзөткөнүң оң. Адам кээде жүрөгүн канчалык жашырайын десе да, өңү менен көзү аргасыз сездирип коёт эмеспи. Ошого мен өз картамдан мурда элдин өңүн аңдый баштайм. Кээ бирөө колуна жакшы карта чыкканда бир жымыйып, көзү нурдана түшөт.

Кээси мындайда жалган эле кейип коёт. Бирок анын ушу кейигени картасынын жакшы чыкканын далилдейт. Бул кезде мен жерге дагы артыкча пул тикпеймин.

Дагы бирөөлөр колуна начар карта чыкса деле, сүр көрсөткөн болуп жалган кубанат. Бирок кандайдыр бир ишенимсиздиги да билинип калат. Анан дагы биринин мүнөзү болсо дагы башкача, тек көп ойноп маш болгондорду оңой биле албайсың. Андайлар коён бултакка салып, куу келет.

Бүгүн эмнегедир аттангандан көчүк кыйшык болду. Ойногондон баштап эле оң карта чыкпай, уттура бердим. Анда-санда бир утуп калганым болбосо (анда да жарыган утук тийбей калды колума), башкаларчалык көп чыга албадым. Алгач бир сомдон, анан эки сомдон, аягы беш-он сомго чыктым, улам утуп калармын деп бирде кагазыма кичине ишеним артып, бирде болсо «бөрү арыгын билгизбей, итке жүгүн үрпүйтөт» болуп, жалгандан сүр көрсөтүп, пулду көбүрөөк тигем. Кокус утуп калсам, алган пулум да арбын болсун дейм. Өчөшкөнсүп өзгөлөрдүн картасы өйдө болуп кетет өксүтүп улам эле... көңүлдүн битирегени, колдун титирегени көбөйүп, кыжырым кайнайт. Кылдан кыйкым издеп, тиги пул утуп жаткан неме менен уруша кетким келет. Бирок анте албай буулугуп, өз ызама өзүм муунуп, өзөгүм өрттөнө дымып калам. «Мен да эчен утуп, эчен ирет пул чогулткамын, бир ирет уттурсам эмне болуптур» – деп коём кезек-кезек өзүмдү өзүм кайраттандырып. Улам эмки колдо утуп калармын деген үмүткө мурунтукталып жетеленип отурам. Бирок болбой бараттым, жеңилүүгө чыдамак кыйын экен. Колдо бар пул бүт элге кетип, капчыктын түбү бош калса, эртең эмне кылам? Бул жерде мага бирөө: «Ме кий, ме ич!» – деп, кийим-кече, тамак-аш даярдап турбаса, айыл болсо алыс, анын үстүнө... койчу, болду. Бар күчүмдү айланып келип тамекиден чыгарам. Бирөөбүз тамеки тутандырса, улам бирибиз сурап бир-эки соруп жатып, бат эле түгөтөбүз. Жатактын ичи тунарып, Үрүмчүнүн жылдызсыз асманайдай төбөсү көрүнбөйт. Өз оозу-мурдубуздан чыккан түтүнгө өзүбүз ышталып, ыкшып жөтөлөбүз. Маңдайымда олтурган Турсундун өңү мага ушу тамекиден эле карарып кеткен сыяктуу сезилчү. Тамекини оозун чулчуйта соруп, анан оозу-мурдунан тең буркурагып коюу түтүндү бүркүп чыгарганда, өзү бияктан караган кишиге кандайдыр ыраакта олтургансып, кара сур мунарык болуп көрүнчү.

Ток өчкөн соң шам жагып алып отурдук үңкүйүп. Жатактын ичи ансайын ышка толуп сурданганына карабай, эч болбогондо уттурган пулубузду жандырып алсак деп, утулгандар тырышат. Уткан сайын дагы да ута түшсөк деп, уткандар утулгандардан арман, отурган жерден былк этпейт. «Жатып дем алалы» деген сөз эч кимдин оозу-

нан чыкпайт. Чыкса да чын көңүлдөн эмес. Ошону айткан киши өзү да көчүгү желимделип калгансып мыдырап койбойт. Тек Маамыт гана бир маалда кейип-кепчип ордуна турду да, үстүнкү керебетке ордуна чыгып, шыпшынып жатып калды. Акчасы түгөнүп калып, баятан жөн эле биздин оюнубузду карап олтурган. Тыңыраак тамак ичпегенине да бир жарым күн болуптур. Жанараак менден тамак алгыдай пул сураганда тиги-муну шылтоо кылып берген эмесмин. Ашканачыларга мындан мурда эле бир кыйла карыздар экен. Үйүндөгүлөр пул салган окшойт жакында, али тие элек. Ошо келсе эле кайтарып берем десе да, кулагыма илбегемин. Эми андан аяган пулум минтип кумардын курмандыгы болуп кетип жатты.

Тиричиликтин бар тыныгы жатакта уланып жаткансып, ушул картага байланып калгансып, үмүтүбүздүн учугун ушуга гана байлап, колубуз жакшыланса, жаныбыз жадырап, уттурсак денебиз калтырап жатты.

Шам түгөнгүчө ойнодук. Таңкы саат беш болуп калыптыр. Ичимден кан өткөнсүп, көңүлүм сыздап жаттым керебетте. Кайран акчалар! Чөнтөгүмдөн кантип чыгып, башкалардын колуна кантип өтүп кеткенин бир-бирден көз алдыман сыдырып эсептейм. Көзүмдү жумсам эле акча элестейт. Жерге нечен таштап, кайра нечен алып, улам бир колго өтүп, бирде байпакка, бирде такымга басылып бу-даланганы көңүлүмдөн улам сызып өтөт. Куру калган капчыгымдан бетер курсагымда да эч нерсе калбагансып кабышат да, «бизди унуттуңбу» дегенсип ичегилерим кур-чур этет.

Кыялым кыркка бөлүнүп жатып, көзүм илинип кетиптир. Бир маалда алда бир неменин чырылдаганынан ойгонуп кеттим. Жатаканабызда Өмөр деген бала бар болчу. Баарыбыз аны атынан айтпай эле, «сакал» дечүбүз. Кээде «маймыл» деп да тамаша кылабыз. Денебашы баарыбыздан кычы, кодойгон неме. Ошого карабай, бетинин бармак басым жеринен башкасы бүт сакал. «Жигит деген ушундай болушу керек» – деп коёт ал ошо түгүнө сыймыктангансып. Күн сайын көк ээк болуп сакал алгычын чырылдатып, жаагын сүрмөйү адат. Азыр да ошо адаты кармап жатыптыр. Жагымсыз үндөн жаным кейип, ыңгырана копшолуп койдум. Башым зыңылдап, кандайдыр жик-жигинен ажырап кетчүдөй, сынып жаткандай болот.

Быйылкы иштетип жиберген окуу пулум, катышпай калган сабактарым, университеттин дарбазасынын тегерегиндеги ашкана-дүкөндөрдөгү карыздарым эсime түшүп, ансайын жүрөк сыздайт. Эгер ушунун баарын, алыскы кыйырдагы ата-энем укса, эмне болуп кетер. Тырмактап жыйган бар дүйнөсүн мени көздөй жылдырып, эртеңиме үмүтүн артып, азырынча өздөрү өлбөстүн күнүн көрүп, эптеп тиричилик кылып жатканда, ишенген «төөсү» – менин кылганым бул экенин билсе, көк асманы көмкөрүлүп түшкөндөй болор...

Түшкү тамакка чыкпадым. Курсагым кур-чур, ичегилерим чурулдап жатты. Пул бар кезде күнүнө үч-төрт убак тамактанып, аны менен койбой соорундан-соорун куруп, түндөрдү оюн менен өткөрчү кездер азыр булдурап алыс, сагынычтуу эстеме болуп турду. Үстөл толгон эчен түрдүү куурумалардын желбеген бойдон калган кездерин ойлоп, шилекейим чууруп тилимдин учуна келди.

– Эй, турсаңчы, жата берип курсагың деле ачкандыр? – деди бир кезде бирөө көңүл бөлгөн болуп, өзү кийим алмаштырып жатып. Бошой калса эле бир кийимин чечип, бир кийимин кийип, күнүнө нечен ирет алмаштырып убара боло берүү мунун адаты. Жатакта ушунун кийиминен башкабыздын бир кийген кийимибиз оңойлук менен оошчу эмес да, бир чечкен кийимибиз жуулбай далай күн жатчу. Анын суроосуна итиркейим келе жооп бердим:

– Курсак да пул болсо ачат!

«Пулүң болбосо жүр, мен алып берейин!» – деп калабы деген үмүт да сызып өттү көңүлүмдөн. Бирок ачык айтууга батылым барбады. Анда деле жырлаган пул болбосо керек. Унчукпай калды да, анан:

– Канча уттурдуң? – деп сурап койду. Анын бул суроосу мага жаккан жок. Бүт аалам тарылып кеткендей, бүт аалам ушул жатактын ичиндей супсак болуп турду мага.

Түштөн кийин сабактан кайтып келген соң Адыл (түндө сакасы алчы түшкөн ошол эле) улам бир кыз менен сүйлөшүп, телефондун жанында көпкө турду.

– Ва, бүгүн бир ойноп келбесем, – деди ал алгач телефон жанында алчыланып. Анысы менин кулагыма муш ургандай тийди. Анан трубканы алар замат күркүрөгөн үнү өзгөрүп, ушунчалык жумшак, ушунчалык сыпайылык менен:

– Баланча барбы? Чакырып коёсузбу? – деди. Анан азга үнсүз калып, андан ары сөзүн улады: – Ээ, сенсиңбы? Кандай, жакшы турдуңбу? Кечте бирге... ээ, эмнеге чыга албайсың? Кой болду, бүгүнкө ал ишиңди коё тур... ээ, им... кош эмесе, бир аздан кийин телефон чалам, сөзсүз чык, э?

Ал бир топ сүйлөп, кыздын убадасын кайра-кайра алган соң трубканы коюп жатып, жана таңкы сыпайылыгы заматта өчтү да:

– Ээ, бул иш бүтүп кетти, – деп күркүрөдү. – Калп эле: «Бирдеме жазчумун, сабак карачумун, бош эмесмин» – деп коёт мен билбөчүдөй болуп, энеңди...

Биздин балдардын көп сандуусу ушундай, телефондо өпкө-боорун чаба жалынып-жалбарат да, трубканы коёру менен тилдене берет. А тиги кыздар биздин кайдан, эмнеге уруп жатканыбызды жалган сөзүбүз боюнча эле жаңылыш болжоп кала берет көп кезде.

Кечинде көчөгө мен да чыктым. Мектеп дарбазасы алдындагы ашканалардын эшигинин жылчыгынан буркурап чыккан бууга карап, ар жагындагы сан түрдүү тамакты элестеттим. «Кел, кел» – деп туруучу ашкана ээлеринин жылуу, ынак туюлган кебетеси бүгүн мени шылдың кылып жаткандай туюлду. Курсагымдын ачканы ансайын күчөй түшкөнсүп, напсим куруп бараттым. Оозума толуп келген ары суюк, ары супсак шилекейди түкүрүп жиберүүгө кыйбай акырын жутуп, ачкалыгымды билдирбеген болуп, башка бир нерсеге баш катырып бараткан кишиче колумду чөнтөгүмө салып, ыраакты карагандай эгимди көтөрүп, бутумду жай шилтеп бараттым тунжурап. Капчыгың калың кезде жаныңдагылар да мартташып кетет сени менен жарыша, андайда сен дагы аянбайсың. Анан сен какшыганда жаныңдагылар да какшып, бар болсо да аз пулун аяп, ар ким өзүнчө обочолонуп, оозун куу чөп менен аарчып калат. Өзгөчө менин жолдош-жоролорум ушундай. Ушундай экенибизди мен бүгүн аныгыраак сезип, туюп бараттым. Өзүм да, өзгөчө да кечээгиси менен бүгүнкүсү, бүгүнкүсү менен эртеңкиси окшобогон ушу мезгилге да таарынычым бар сымал көңүлүм бөксө.

Өтө алыс эмес жерде бир тааныш дүкөн бар эле. Ошого бардым да, бербегенине болбой жатып пиво алдым карызга. Чоң дептердин бир бетинин башында атайын менин атым бар. Ошол беттин аягына чейин менин карыз алган нерселеримдин тизмеси толоюн деп калган. Аны кай күнү, кантип төлөөрүмдү өзүм да билбейм. Ойломом мээмде чагылган оту жарк этет.

Кээде адам ачууга буулукканда үстөккө-босток жаңыла берет тура. Өзүм өзүм эрегишкенсип, муздак пивону ач курсак эле куркулдагып жута баштадым. Ачуумду ачуу менен баскым келди ушинтип.

Бир маалда Адыл кирип келди. Кысыла түштүм. Булуңда бөтөлкө кармап олтурган мени көрөр көзү жок, көрмөксөн. Бир нече бөтөлкө пиво, дагы башка суусундук, семичке, буурчак дегендей нерселерди алып, бир коробкага салып, кайра чыгып кетти. Жакын тегеректеги кээ бир тургундардын бош бөлмөлөрү бар. Кээде ошол үйлөрдү бир түнгө майлап алып кыздарды ээрчитип барып соорун курамай адатыбыз бар болчу, азыр Адыл да кимдир бирөөлөр менен бирге болсо керек. Кызгылтым тартып, жүзүндө кан ойнойт. Демейде эле ит жинимдей көргөн аны эми андан бетер жеп-жутуп жиберчүдөй тиктеп калдым артынан. Өзгө дүкөн куруп калгансып, ошончодон ушу жерге киргенине жаным кашайды. Анын алдында шагым сынып, иттей жиним келди. Анан баарын тезирээк унутууга пиводон дагы жуттум үстөккө-босток.

Канчалык ичкенимди билбейм. Бир маалда темтеңдеп сыртка чыктым. Үрүмчүнүн чыкыроондуу шамалы бетиме чапкандай бол-

ду. Аны деле бир билип, бир билбейм. Өзүмдү толук теңшей албай, бийик беттен томолонуп түшкөнсүп, жер айланкөчөк болуп, көзүм алачакмакташат. Жыгылып кете жаздап темтеңдеп келе жатып, кээ бир сабакташтарымдын оозунан түшүрбөй турган «Мен эмес мас, жол эгиз-пас» деген сөзү эсиме келип, ошону оозумду кыбыратып, акырын шыбырап койдум. Анан негедир көөнүм айнып, кускум келди да, бир зым карагайдын түбүнө олтуруп, окшуп жибердим. Жанатаңкы ичкен пивом оозумдан да, мурдумдан да кетти шаркырап. Эс алалбай аптыгып, чекемден муздак тер бурк этти. Качан эч нерсе чыкпай калганча окшудум. Баарынан да ушул карандай окшуганың тозок экен, иче-кардым бүт аңтарылып келип тамагыма кептеле түшүп жаткандай болот. Жанымдын кейигенинен ушу жерге эле кыйшайып жатып калгым келип, бүткөн боюм жер тартып турду. Окшуганым басылган соң чекемден чыккан муздак терди жеңим менен шыпыра сүрдүм да, амалсыздан гана ордуман турууга аракет кылдым. Зым карагайды таянып, талаада калып суукта тоңуп өлбөйүн дедим. Ансайын өчөшкөнсүп, муунумда жан жок, буттарым калтырайт, оозу-мурдум ачышып, кусунду даамданат... Маңдай алдымдагы жолдо машиналар, мотоцикл жана велосипед мингендер, жөөлөр утур-тетир өтүп жатты. «Бакыт көчөөсү» деп атап койгон ушу жолдо кимдир бирөөлөр оңго, кимдир бирөөлөр солго кетип жатты...

Жакын эле жерден бир муңдуу музыка кулагыма чалынды. Ыр-баак жарадай болуп көңүлүм ансайын бошоду, айылда калган ата-энем, тууган-урук, дос-жараным эсиме түштү да, буулугуп ыйладым. Муздак зым карагайга сөөнгөн бойдон жүрөгүм сыздап шолоктоп, өксүдүм. Ары-бери өтүп жаткан адам арбын болсо да, бейабан ээн талаада жалгыз калган сымал каңырыгым түтөдү. Шорлуу жаш чыйрыккан жүзүмдү жууп турду тосмосу жырылган сууча токтобой. Кимдикине барсаң, өөн көрбөй алдыңа аш коюп тосуп алуучу айыл мээрин сагындым...

Бир маалда жатаканага барып жатайын деген ой менен ушул эле көчөнү туурасынан кесип өтмөкчү болуп алдыга жүткүндүм. Зым карагайдан ажыраарым менен кимдир бирөө төбөмдөн аткый кармап, тегеретип жибергенсип, өзүмдү теңшей албай темтеңдеп жыгылып кете жаздап барып токтодум да, бир жеңил машинанын жарыгы мага удул жакындап келип калганын көрдүм.

– Өлдүм! – дедим кысталыштагы кыялымда эс-мас бойдон кайда качаарымды билбей теңселип турган жеримде. Аңгыча жаңкы машина чу берди тормузу кысылгандай, ага да болбой муз көчөдө күүсү менен зыргыган бойдон мага келип «күрс» этип урулгандай болду...

Сын жана библиография

**Эсенбай
НУРУШЕВ**

ЖАҢЫ ЖАНРДЫН ЖАРАЛЫШЫ

Алды менен айтылуу акын Акбар Рыскулду куттуктай кетели: анын былтыр жыл этегинде жарык көргөн «Атакенин Акболот» үчилтиги биздеги «Көк асаба» жана «Сынган кылыч» сыяктуу көрөсөн (шедевр) саналган тарыхый романдардын көрөңгөсүн толуктап, алардын уңгусун уланткан, жанары ачык чыгарма болуптур. Мындай деп айтканыбыз – өйдөкү эки классикадай эле акындын романы да биздин элдин тарыхындагы кыйын-кысталаң мезгилдердин бирине арналган. Атап айтканда, үчилтикте калмактардын жапырыгынан качып кыргыздар Ысар, Гөлөпкө, алды Индустанга чейин кирип барган ала сапырык замандын – XVIII кылымдын коомдук коогалаңдары, саясий капсалаңдары сүрөттөлөт. Окуялардын баары талашсыз таржымалы, кыргызга кылган реалдуу иши менен көңкү журтка белгилүү болгон көрүнүктүү ысымга – Атаке баатырга байланып, биздин элдин тарыхый тагдыры чукул бурулушка жууктап калган маалдагы кырдаал сүрөттөлөт.

Азы төгүн, көбү чын

Ошол эле учурда «Атакенин Акболот» жогорто айтылган эки романга окшошпогон, алардан кыйла эле башкача кыяпта жазылган чыгарма. Бу жерде майда-баратын санжаптап санап отурбай, негизги үч жагдайды белгилеп өтсөк болот.

Биринчиси. Бардык тарыхый романдарда адат катары турмушта жашап өткөн таанымал ысымдар менен катарлаш чыгармада баян кылынган доордун бей-бешенесин, мезгилдин желесине басылып, көмүскөдө калып кеткен көрүнүштөрүн толук ачып көрсөтүү максатында автор өзү ойлоп таап, кыялынан жасап алган каармандар болот. «Сынган кылычта», мисалы, Абил бий, Бекназар, Сарыбай, Алмамбет сыяктуу чоң образдар ошондой кейипкерлерге кирет. «Абай жолундагы» Деркембай, Эрбол, Базаралы да тарыхта болбогон каармандар.

«Атакенин Акболот» романында кыялый мындай чоң образдар жок. Үчилтиктеги негизги каармандардын баары – Санчы сынчы, Үчүкө, Түлкү менен Жаңыл мырза, Тынай, Эр Солтоной, Бердике, Кошой, Жайыл баатыр, эр Садыр, Эсенгул, Төлө бийдин төөсүн баккан Сабалак кул Абылай, калмак коңтаажылары, алардын ойротто жок сулуу кызы Олоңбайыр-Гүлгаакы (Лома Байор), орус империясынын борборуна биринчи элчиликке барган Абдыракман Кучак, анын шериги Шергазы жана башкалар – бу жарыкчылык турмушта жашап өткөн пенделер.

Экинчиси. «Атакенин Акболот» романында тарыхый маалыматтарга, Унковский, Андреев өңдүү падышалык армиянын офицерлерине, Чокан Валихановго, кала берсе Кышкы сарайдагы үлпөт китебине, башка да документтерге түздөн-түз шилтемелер жасалат, алардан үзүндүлөр келтирилет. Ал эми көпчүлүк көркөм романдарда мындай учурлар аз кездешет.

Үчүнчүсү. «Атакенин Акболот» романында тигил же бул окуяга, каармандардын кадамдарына, чечимдерине автордун жеке позициясы, мамилеси ачык-айкын, так туюнтулат. Ал тургай Атаке бийди казактын кадимки Кабанбай баатыры өлтүргөн деп тыянак жасап, «Дарабоз» деген ат менен эки китеп жазып, олуялык кылган кайдагы бир авторго каяша айтылат. Илимий-популярдуу жана публицистикалык иликтөөнүн усулун эске салган мындай ыкма биз билген башка тарыхый-көркөм романдарда кезикпейт.

Ушундан-улам «Атакенин Акболот» үчилтигин көркөм чыгармага мүнөздүү келген көндүм стилден саал башкараак тарыйкада, жаңыча жанрда жазылган тарыхый роман деп атоого болот. Көркөм адабияттын мындай түрүн «нон фикшн» (non fiction) – орусча «не выдуманное произведение» – ойдон чыгарылбаган чыгарма деп аташат. Нон фикшн – тарыхый фактыларга таянган, аларды көркөм образдар аркылуу тереңдетип, өткөн мезгилге ой калчаган чыгарма, ал негизи-

нен документализм менен көркөм ойдун жуурундусунан турат. Нон фикшн жанрында жазуучунун фантазиясынан, кыялынан жаралган окуялар, эпизоддор деле – андайлар болбой койбойт – документтер эстетикасынын аңытында тарыхый чындык өңдөнүп кабылданат.

«Атакенин Акболот» романында нон фикшн жанрынын толук элементтери бар. Бу жанрдын ток этер маңызын «Манас» эпосундагы «жарымы жалган, жарымы чын» айтымы аркылуу түшүндүрсө болот. Болгону нон фикшн стилинде азы төгүн, көбү чын болот. «Атакенин Акболоту» ошондой роман.

Романдын ушул усулу, турпат-оролу эки бирдей фактыны капчылап тургансыйт, биринчиден, биздин калемгерлер арасында дүйнөлүк адабияттагы процесстерден кабардар, алардын агымынан артта калбаган авторлор бар экенин көрсөтсө, экинчиден, улуттук көркөм профессионал адабиятыбыздын көрөңгөсү кантсе да какшый электигин, анын жалпы дүйнөлүк өнөгөлөрдүн аңытында өнүккөнгө ынтаа кылган дем-дымагын, дамаасын кадимкидей каңкуулай алат.

Атаке бийдин доору – XVIII кылым – кыргыз академиялык тарыхында жетерлик изилдене элек. Кайсыдыр бир өлчөмдө мунун өктөөсүн ушул роман толтурат. Айрым фактыларды атасак, маселен, Атаке баатыр жөнөткөн кыргыз элчилерин Екатерина II Кышкы сарайда 1786-жылы 15-мартта, жекшемби күнү кабыл алган. Үлпөт китебинде Атаке «Кыргыз башчысы» делинип жазылган. Муну жаңы такталган факты десек болот. Омбулук тарыхчы И.Андреевдин күндөлүктөрүндө XVIII кылымда кыргыздарга бир жагынан коңшу-колондор, экинчи жагынан кытайлар кол салып турганы айтылат. Дагы бир жеринде кыргыздардын Атакей деген бир князы же бийи бар экенин, аны бүткүл ордодо кадырлаша турганын белгилейт. Ошол эле кылымдагы дагы бир тарыхчы П.Рычковдо кыргыздар жунгарлар менен такай чарпышып-чабышып турганы, бирок калмактарга таптакыр табын болбогону кабарланат. Ал эми Н.Бичурин ал кездеги «кыргыздарды жакыр, бирок жоодо жанын аябаган баатыр эл» деп баалап, жадесе күр болуп, күчкө толуп турган маалында жунгарлар да аларды багынта албаганын тастыктайт. Буга кошумча окурман романдан кадимки Абылай хан учурунда «турумтайдай уул экенин, үйсүндөрдүн Төлө бийинде төө баккан кул болгонун» биле алат.

Мындай мисалдар оголе көп. Иши кылып, романда Атаке бийге, анын дооруна байланыштуу буга чейин үзүл-кесил кездешкен тарыхый маалыматтар орус, кытай архивдеринен алынган, жаңы

табылган документтер менен толукталат, кыргыз менен казактарда айтылып калган уламыштар кеңири баяндалат.

Алмагайып заман

Атаке бийдин доору, автордун таамай аныктамасы менен айтканда, анык «алмагайып» заман болгон. Маселен, Сарткул-Сабалакты алалы. Анын өз аты Абылмансур, кийин Абылай аталып, Орто жүздүн, андан соң бүткүл казактын ханы болот. Сабалак эки ирет – адегенде кыргыздарга, кийин калмактарга колго түшкөн. Атаке аны 1726-жылы казак-кыргыз чогулуп, калмакка каршы орток кол курап, аны башкарууну Кичи жүздүн улугу Абылкайыр ханга табыштаган чоң жыйында көрөт. Андан соң казак-кыргыз биригип, калмактардын катыгын берген айтылуу Аңыракай айкашында Сабалак менен таанышып, баатырлык каадага ылайык камчы алмашат.

Алмагайып тагдырды карабайсызбы: көп жыл өтүп, Атакенин тун уулу Карабек дал ошол Абылайдын чапкынында мерт болот. Бийдин башына Абылай миң жылкы саят. Бирок ал жел кайыптан бетер кармалбай, уруштун качырткы усулуна салып, капыл-тапыл жерден катылып тийип, Абылайдын улам бир капталын таарып, омурткасын омкоруп турат. Ушул урушта, андан мурда калмактарга каршы казаттарда Атаке бийдин кол башчылык таланты таасын көрүнөт.

Романдагы дагы бир тарыхый каармандын – атактуу Жайыл баатырдын тагдыры да ошол доордун мүрөл мүнөзүн туюнтат. Калмактар Улуу жүздүн элин басып, Жаугаш баш болгон жоон топ жигитин туткундап, коңтаажыга тартууга айдап баратканда Меркенин тушунан Жайыл баатыр капыстан кол салып, аларды душман чеңгелинен бошотуп алат. Сабалак да ошондо Жайыл баатырдын колунда баш корголоп жүргөн экен. Кийин казак менен кыргыздын чоң чабышында Жайыл бий үч баласы менен Абылайга колго түшөт. Жайыл баатырдын башына Жаугаш жансоога сурап алганда макул болбой, кичи баласын гана азат кылууну талап кылат.

Мунун баары автор ойлоп тапкан окуялар эмес. Баары тарыхта болгон реалдуу иштер, аларды өзүбүздүн Белек Солтоноевден жана башка авторлордон окуса болот. Абылайдын кыргызга жасаган жортуулун анын жүз жашка чыккан акылчысы Бухар жырау, атактуу казак акындары менен домбурачылары катуу айыпташкан. Атүгүл

карачечекей чөбүрөсү Чокан Валиханов бир кылым өткөндөн кийин чоң атасын кадимкидей сынга алып, Сары-Белдеги салгылашты «Жайыл кыргыны» деп атаган...

Абылай кетип, кокон ханы Нарботону өз ордосундамыш кылып кайткан соң Атаке бийге сырттан эмес, ичтен жоо табылат. Бир атты – Керкулунду талашып, сарбагыш ичинен ырк кетет. Айрыкча өзүнүн эле иниси Эсенгул баатыр катуу эрегишип, агасынын күлүгү Ноктокерди тартып алганы кол курап кирет. Атаке бий эсирген инисин таш менен эмес, аш менен каршы алмак болуп, эч кимге шегин билгизбей Таанаке байбичени алдырат. Таанакени Болот бийге – Эсенгулдун атасына кадимки Санчы сынчы тандап берип, андан башкойкоң төрөлөрүн, наркы урпактары да мыкты чыкмалардан болорун болжоп айткан. Ошол башкойкоң беш жүздөй кол алып, тууганынан тулпар аяган Атаке бийдин түндүгүн түшүрө чапканы кылычын жалаңдатып кирип келсе, төрдө өз апасы отурганын көрүп, жарылып кете жаздап, күйбөгөн жери күл болуп кайтат.

Бирок күлүк талаштын күйүтү ошону менен бүтпөйт. Акыры Атаке бий жакын тууганды жат кылып, ага менен инини араздаштырган тулпарын жаамы сарбагыштын, жалпы эле кыргыздын ынтымагы үчүн садага чабат. Таң эрте Иледен чыгып, Чүй боюн сыдырып, эл орунга отурган маалда Чолпон-Атадагы үйүнө жетет да, узак жол басып келген (Белек Солтоноевдин эсебинде 350–400 чакырым) Керкулундун терин суутпай, коё берет. Каны каткан жаныбар Ноктокер түз эле камыш аралап барып, сууга тумшугун салат. Ошону менен опот болот. Айтылуу аргымакты Эсенгул баатыр өзү келип, жерге көмөт. Керкулундун башын кучактап, чоң шашкеге чейин озоңдоп отурат...

Булардын баары романда баяндалган Атаке бийдин дооруна мүнөздүү белгилердин айрым гана үзүндүлөрү. Бул үчүн, арийне, жаалы катуу Жаңыл кызга үйлөнөм деп барып, анын жаасынан жайран кеткен Үчүкө менен Түлкүнүн урпактары, ошо кездеги жалпы сарбагыш журту, алатай кыргыз күнөөлүү эмес. Санчы бабабыз айткандай, бөрү биригип миң болбогон, кой чачырап бир болбогон алмагайып замандын жол-жосуну, айныбас заң-закүнү ушундай болгон. Аларга азыркы күндүн көзү менен карап, акылдуусынганга биздин акыбыз да, укугубуз да жок.

Олоңбайыр баяны

Чет элдик (П.Паллас, Ж.-П. Абель-Ремюза) жана россиялык (Н. Бичурин, А.Позднеев, И. Златкин) тарыхчыларга ишенсек, калмак хандыгында Цэван Рабдан өлгөн соң бийлик уулу Галдан Цэрэнге калат, ал казактар менен кыргыздарды кайра каратат, Фергана өрөөнүнө бүлүк салат. Галдан көзү жумуларда калмак токолунан туулган ортончу уулу Цэван Дорджиге хандыгын мурастап берет. Тарыхчылар дал ошондон тартып, ойрот хандыгынан оомат кеткенин белгилешкен.

Ушул окуялар да романда кенен-кесир жана таасирдүү сүрөттөлөт. Калдаң Серендин олжолоп алган кыпчак аялынан төрөлгөн уулу Лама Доржи менен кызы Лома Байор тексиз ургаачыдан туулган тукум аталып, ургадан (ордодон) оолактатылат. Жаш коңтаажы Сыбан Доржи казак менен кыргызга Ажаан аталат, кудайын тааныбай кутуруп кетет. Акыры урга билермандары эси жок коңтаажыны биттей кезинен колунан жетелеп, жонуна көтөрүп чоңойткон эжеси Лома Байорду ордого жакын алып келип, Ажаан хандын бир айласын тапмакчы болушат. Аңгыча ал жең ичинен перс шахы Надырга элчилерин аттантып, ага «айдай сулуу эжесин» бергенге камынып калат. Мал сыяктуу соодага түшкөнүнө арданган акылы тирик зээндүү кыз ошондо карачечекей инисине каршы ургада чатак чыгарат. Бутунун учу менен жыла басып, жылмая сүйлөп, койнуна жылан каткан кутумдардын көкүтмөсү менен инисине уу берип, тындым кылууну чечет. Бирок анысы билинип калат, күнөөкөрлөрдүн таманына мык, тырмагына ийне кагылат, таанымал тайчылар менен жайсаңдардын башы кыя чабылат, он бештен ашууну дарга асылат. Калмак хандарынан калган салт боюнча коңтаажы өз эжесинин эки көзүн чукутуп салмакчы болот. «Өз колум менен көтөрүп чоңойттум эле, эгер көзүмдү ойсо, Ажаан хан өз колу менен ойсун!» – деп айтат Лома Байор. Каланган карапайым калың калмактын каарын сезген Ажаан хан акыры эжесине ырайым берет, бирок абакка салдырып таштайт.

«Он сан жаткан калмакты Олоңбайыр кыз бузду» деген макал казак менен кыргызда ошондон калган дешет. Ойроттон табылгыстай сулуу чыккан Лома Байор, азыркыча айтканда, Атаке баатырдын көз ачып көргөн биринчи ынтыгы («Манастагы» аталыш) – ашыгы болгон. Өспүрүм кезинде калмактарга туткунга түшүп, алардын колунда жүргөндө Атаке аны менен ынак болуп, ышкы оту жанат.

Экөө калмакча эмес, кыргызча сүйлөшүп, Атаке аны Олоңбайыр атка кондурут. Калмак хандыгынын түбүн копшоп, анын орун казган ошол кыз кийин кыргыз уламыштарында Олоңбайыр-Гүлгаакы аталып калган экен. Кайсы бир кабарларда Олоңбайыр калмактардан качып барып, Абылай ханга тийгени да айтылат (Б.Солтоноев).

Романдын тили өзүнчө кеп кылууга, кенен-чонон иликтөөгө арзыйт. Үчилтиктин мисалында месел кептердин, экмет сөздөрдүн чакан бир энциклопедиясын түзсө болот. Буга бир-эки мисал: «Билгилерден кем болбо, билбестерге тең болбо», «Ийини тийбеген эшик жок, эрини тийбеген кашык жок», «Беш манжа бирикпесе, бир муштум болобу», «Жаман жоруктун, терс жосундун түсүнөн түңүл», «Келечеги кең болсо, кемеңгерге тең болор», «Кайнене калтайбаса, келини келтейбес», «Күйөөлөп келип, күнөөкөр болбо», «Ырым бузулса, ырк кетет», «Белек алар киши берерин да билет» ж. б. у. с.

Мындан тышкары романда азыркы кездеги бир катар терминдердин ордуна колдонсо боло турган айтымдар да арбын. Маселен, *байымтал* – толерантность, *оккагар* – телохранитель, *боорумал* – гуманный ж. б.

«Атакенин Акболот» – акын Акбардын калеминен жаралганын эске алганда үчилтиктин көркөм каражаттары көп кырдуу чыкканын мыйзамченемдүү иш десек болот.

Үчиликте майда-барат кемчиликтер да жок эмес. Автор айрым жерлерде каармандарды чаташтырып алат, окуялардын оролунан адашып калат. Бу сыйкы техникалык себептерден улам болгон өңдөнөт. Ошондой эле кээ бир тарыхый түшүнүктөр, аталымдар туура эмес колдонулат, кай бир жерлерде азыркы күндүн лексемалары, тапталган гезит сөздөрү жолугат. Көркөм-идеялык мааниде анчейин жүк көтөрө албаган эпизоддор, эчтемеси менен айырмаланбаган, эсте калбас кейипкерлер да бар. Кээ бир учурларда автор жаңы табылган тарыхый фактылардын, эл оозунда айтылып, көпчүлүк анчейин биле бербеген уламыштардын жетегине кирип кеткен жерлер бар.

Бирок адилеттик үчүн айта кеткен абзел: бул роман окурмандан да чыгармада баян кылынган доор тууралуу анча-мынча маалымдарлыкты талап кылат. XVIII кылымдагы окуялардан, айрыкча ошо замандагы кыргыздар менен казактардын тарыхынан анчейин кабарсыз адамдар үчилтиктеги бир катар жагдайларды, каарман-

дарды, мисалы, кан ичер Абылай аталган казак ханы менен анын небереси Абулмансур-Абылайды, же аны менен Абылкайыр ханды чаташтырып, алардын баарын бир киши катары түшүнүп алышы ыктымал.

Жыйынтыктап айтканда, «Атакенин Акболот» кыргыз тарыхынын бөксө жерин көркөм боёктор, документалдуу фактылар менен толуктаган үчилтик. Ал бизге улуттун өткөнүн, ал аркылуу анын учурдагы абалын аңдап-тааныганга, атүгүл келечекти болжоп билгенге жардамдашат. Үчилтикте баяндалган үч кылым илгерки айрым геосаясий, дипломатиялык маанидеги окуялар көп жагынан азыркы кездеги проблемалар менен үндөшүп турат. Роман ошондой эле академиялык тарыхка да пайда-батасы тиер чыгарма.

Олжобай КАРАТАЕВ

Тарыхилимдеринин доктору, профессор. Жалал-Абад облусундагы Сузак районуна караштуу Орто-Азия айылында 1963-жылы туулган.

Кыргыз Улуттук университетинин тарых факультетин артыкчылык диплому менен аяктаган. Кыргыз Улуттук илимдер академиясында жана Жусуп Баласагын атындагы КУУда тарых факультетинин Азия жана Африка өлкөлөрүнүн тарыхы кафедрасынын доценти, профессору, кафедра башчысы, биринчи проректору болуп иштеген.

Учурда «Манас» Кыргыз-Түрк университетинин профессору.

Узилдөө жана табылга

ТАРЫХТЫН ӨЧПӨС ИЗДЕРИ

Кыргыз тектүү хотондор

... Алар (хотондор) боз үйдү пайдаланышат, өздөрүн мусулмандарбыз ... кыргыз тегиненбиз деп билишет.

Б.ВЛАДИМИРЦОВ

Бүгүнкү Монголияда Кытайдан (Батыш Кытай тараптан, Ичкерки Азия) көчүрүлүп келинген хотондор аттуу өздөрүнүн тегин кыргыздардан тараткан, тили моңголдошкон этнографиялык топ бар. Соңку эл каттоонун жыйынтыгы боюнча (2009-ж.) хотондордун жалпы саны 10 000ден ашуун калкты түзөт. Албетте, бул этносту Чыгыш Түркстандагы Хотан (Хотен) жана хотендик уйгурлар менен чаташтырбоо зарыл. «Уйгур» деген расмий этноним калыптанганга чейин Чыгыш Түркстандын (Циньзян-Уйгур Автономиялуу районунун негизги калкы) уйгурларынын басымдуу бөлүгү «хотендиктербиз» деген этностук өзүн өзү таануусу болгон. Оболу, «хотон» этнониминин маанисин тактап алуу зарыл. Этнонимдин параллелдери (окшоштугу) бүгүнкү кыргыздардын чекир саяк жана саяк урууларынын курамдарынан «хотон» формаларында кездешери белгилүү. «Хотон» монгол тилдеринде: 1. кырг. биргазан (орусча – пеликан); 2. «Маяк» мааниле-

рин туюнтат (Монгол орос толь, 1957, 343). Ошол эле учурда этностук аталыштын параллели бүгүнкү түркмөндөрдүн курамынан «готан» формасында кездешери маалым. Бул термин түркмөн тилинде да жогорудагыдай эле мааниге ээ. Этностук аталыш жер (топонимика) атына (котон – котон) байланыштуу келип чыгышы да мүмкүн. Хотон топоними шаар жана аймактын аталышы катары Тарим (Батыш Кытай) суу бассейнинин жогорку агымына чукул жайгашкан.

Бул аймакта кыргыздар азыр да жашап келишери маалым. Хотон топоними «Манас» дастанынын бардык варианттарында жыш эскерилет («Манас». Энциклопедия, Т. I, 324). XIII к. Борбор Азиянын мейкиндиктерине чыккан монголдор Чыгыш Түркстандын мусулмандарын «хотон» деп аташкандары маалым. Арийне, монгол тилдүү элдерде (ойрот-монголдордо) «хотон» кандаш бир туугандардан куралган, көчүп-конуп жүрүүчү чарбалык бирдик маанисин да түшүндүрөт. Аха (кыргызча – ага, аке) башкарган бул чарбалык бирдикке саны экиден кем эмес үй-бүлө мал-жандыктары менен кирген. Хотондогу түтүндүн саны мал жайытынын ыңгайына карата көбөйүп, айрым учурларда азайып турган.

«Хотон» атынын маанисине Жуңгар (Ойрот) хандыгынын тарыхы боюнча адис И.Я.Златкин төмөндөгүдөй аныктама берет: Хотон – кандаш туугандыкка негизделген, чогуу чарба жүргүзүшкөн үй-бүлөлөрдүн тобу. Хотондо 4, 10, 50 же андан көбүрөөк үй-бүлө тобу болгон. Бир нече хотон аймак же отокту түзүшүп, ал жалпы менчикти, ээликти аныктаган. Отоктор же аймактар тобу – улусту, ал эми улустар болсо Жуңгар (Ойрот) хандыгын түзгөн (Чернышев, 1990, 59).

Ал эми дал ошол Монголияда Убсу-Нур жана Улан-Гом аймактарында жашап жаткан хотондор кимдер деген суроо келип чыгат. Долондор Монгол Эл Республикасынын Түндүк-Батышындагы Убсу-Нур аймагынын (Убсу-Нур көлүнүн түштүк тарабы) Траиалан сомонунда (монголчо – «жер иштетүү мыкты өнүккөн» маанисин туюнтат), Улан-Гом аймагынын Наран-Булак сомонунда, аталган аймактын борбор калаасында жашашат. Фольклордук маалыматтар боюнча долондор Цинь Кытайынын аскерлери тарабынан Чыгыш Түркстандын хандыктары менен болгон согушта туткундалып келген имиш. XVII к. аягы, XVIII к. баш чендеринде хотондорду азыркы жашап жаткан Хархира (кырг. Каркыра) жерине жуңгар ханы Галдан Бошоктухан жайгаштырган деп айтылат. Хотондор кошуна жашаган калмак-монголдордун дэрбет, хотогойт ж.б. этникалык топторунан антропологиялык тиби (памир-фергана, монголоиддер) боюнча кескин айырмаланып турушат. Дини боюнча исламдын суннит багытын тутунушат. Өз тилдерин дээрлик унутушуп, туткан диндеринде да буддизмдин, шаман ж.б. диний агымдардын эле-

менттери байкалат. Бирок өздөрүнүн этникалык башатын, динин унутушпай келишери маалым. Мындан үч кылымдан ашуун мезгил илгери Хархира суусуна жамаатташ жерлерге сугат системалары курулуп, дыйканчылык маданияты жогорку деңгээлде өнүккөн. Ошондон улам аталган аймак Тариалан (монголчо – «жер иштетүү мыкты өнүккөн») деп аталат. Бүгүн да хотондор дыйканчылык жана бакча менен байланышкан жашоо укладын өзгөртпөй келишет.

Улан-Гомдун Хархире (Каркыра) дарыясына чукул жерлерде жашашкан, курамына бир катар түрк этнокомпоненттери (анын ичинде басымдуусу кыргыз этнокомпоненттери) кирген хотондор бир нече кылым илгери Хотон тоолорунда жашаган деген маалыматтар бар (Абрамзон 1990, 67–68). Түрколог С.Е.Малов да өз изилдөөлөрүндө хотондордун этностук жактан кыргыздарга жакын экендигин белгилеген жүйөлүү пикирин айтат.

Монгол тилдери боюнча адистердин айткан пикирлерине караганда хотондор дэрбет жана хошут тилдерин (диалектилерин) дэрбет жана хошуттардан дурус билишет (Доржи Басаевдин маалыматы). Хотондор жашаган аймак ойрот-калмактар үчүн ыйык жер катары эсептелет. Бул жерде Галдан-Бошокту хандын сөөгү (будда расмиси боюнча) өрттөлгөн. Хотондор кошуна жашаган дэрбет, хошут, хотогойт ж. б. ойрот этносторун «хальмг» (калмак) деп аташат. Өздөрүнүн тегин «кыргыздарбыз», Күңкер хандын тукумдарыбыз деп айтышат. Тибеттиктердин тилинде түрк тилдүү элдерди «күн-кер» деп аташары маалым.

Бул аймак Россия (Тыва Республикасы) менен чек аралаш жайгашып, тогуз жолдун тоомун ээлейт. Ошондуктан, аймакта мурдагы падышалык доордогу атактуу орус саякатчылары көп ирет болушуп, өз эмгектеринде хотондор тууралуу арбын эскеришкен. Аларга атактуу саякатчылар Г.Н.Потанин, Б.Б.Барадин, түрколог-тарыхчы В.В.Радлов, Монголия жана Тибетти алты ирет экспедиция уюштуруп изилдеген П.К.Козлов, атактуу монголтаануучу, тилчи Б.Владимирцов, белгилүү түрколог А. Самойлович ж. б. кошууга болот. Атактуу саякатчы Г.Н.Потанин хотондордун ичинде болуп: «Хотондордун тили кара кыргыздардын тили менен өтө жакындыгы байкалып турат. Кара кыргыздардын «сары баш» («сары багыш» – тактаган Г.Н.Потанин) уруусунун «кырк кыздан» тараган деген санжырасы мени аябагандай таңдантты» – деп эскерген (Потанин, Очерки, II, 162). Ушул эле автор хотондордун уруулук курамы тууралуу маалымат берип, алар жети уруктан турарын жазган. Монголияны жана Тибетти изилдеген саякатчы П.К.Козлов хотондордун сырткы келбеттери арий өңдүү, көздөрү чоң, мурундары кырдач, кийген кийимдери айланадагы башка элдерге окшоборун жазат. Ал

хотондордун (Алашань аймагы) айткан уламыштарына таянып, бул аймакта кыргыздар болгон деген пикирин айткан.

Дүйнөлүк аты бар монголтаануучу Б.Владимирцов жана чыгыштаануучу, түрколог А.Самойлович хотондорду этнографиялык, тилдик маалыматтардын негизинде терең изилдешип, сырттан келип кирген аралаш элементтери болгону («кара кыргыз жана орто азиялык сарттар») менен кыргыз этнокомпоненттери басымдуулук кылат деген жыйынтыкка келишкен. Б.Владимирцов хотондор өздүк этникалык эстутумунда «кыргыздарбыз» деп айтарын белгилейт. Анын айтымында «хотондордун Улан-Гомго келген кыргыздарды көргөнүндө алардын тилдери жана мыйзамдары биздики менен жалпы экендигине ынандык...» дегендерин жазат. Ушул эле окумуштуу хотондордун ислам дини менен катар байыркы түрктөргө таандык конушту, үй-бүлөнү колдоочуларга, жер-сууга ишенишерин, анын урматына кой курмандыкка чалынып, териси молдого берилерин жазат (Владимирцов Б. Я. (1916 а) Новые данные о хотонах // Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества, Петербург: Тип. Императорской Академии Наук, т.23: 265–277; Владимирцов Б.Я. Турецкий народ хотоны.// ЗВОО, 1916. – т.23. – с.265–277).

Кызыктуусу, хотондор өздөрүн кайсыл урууга таандык экендигин билишет. Учурда хотондордун уруулук курамы жети бөлүккө (долоон элкен) ажырайт. Б.Владимирцов мындай деп жазат: «...алар (хотондор) боз үйдү пайдаланышат, өздөрүн мусулман, Чыгыш Түркстандан келгенбиз, кыргыз тегиненбиз деп белгилешет. Уруктары: аджу-хурман, яс, ильбя, бурут, уздебук, касыль, жуппар, хуайберды, шава, нилва, шалбак, узбек, хасн, цёс (Владимирцов Б.Я. Турецкий народ хотоны.//ЗВОО, 1916. – т.23. – с.265–277).

Айрым булактар хотондордун уруктарынын өкүлдөрүн төмөндөгүдөй бөлүшөт: 35.4% шаавай, 20.77% холидог, 6.99% шалбаг, 6.98% бурд(ар), 5.3% оготор, 0.32% хаснут, 0.02% хочкэлд. Мисалга, «холидог» – аралашкан, жуурулушкан маанисин туюнтат. Бурд(ар) – бурут, оготор – кыргыздын дөөлөс, саруу урууларында – «оготор» уруктары бар экендиги маалым. Хочкелд, балким, «көчүп келди» маанисин билдирет.

Монголиядагы Баян-Улгэй казактарынын муфтийи Азаткандын берген маалыматы боюнча хотондордун курамы төмөндөгүдөй уруктардан турат: 1. Бурууд. 2. Хаснууд. 3. Огтар. 4. Чабай. 5. Чалбык. 6. Хошгелди. 7. Курумьян.

Монголиядагы «кыргыз» энчилүү аттары

Азыркы Монголия Азиянын так ортосунан орун алган мамлекет. Аянты бир жарым миллион чарчы километр, калкынын саны эки жарым миллион кишиден бир аз ашкан өлкөнүн аймагы түрк-монгол, манжур тилдүү элдердин, уруулардын (хуннулар, Сяньби, Теле конфедерациясы, Түрк кагандыктары, Уйгур мамлекети, Кыргыз каганаты, кара кытайлар, наймандар, Монгол мамлекети, Монгол Эл Республикасы, 1921-ж. тартып) этникалык-маданий бешиги, мамлекет куруу салттары калыптанган тарыхый-этнографиялык зор аймак болуп эсептелет. Бүгүнкү Монголиянын ландшафты, рельефи да бир кылка эмес, территориясынын көпчүлүк бөлүгүн Гоби чөлү, жарым чөлдөр ээлейт. Негизинен, түндүк аймактары тоолуу-талаалуу жерлер, Түштүк Сибирдин климаттык шарттарын элестетет.

Аскердик-стратегиялык мааниси зор, төрт түлүккө ыңгайлуу болгон бүгүнкү Монголиянын аймактарында (өзгөчө, Батыш Монголия) борборлошкон мамлекеттер пайда болуп, бири экинчисин алмаштырып турган. Биринчиден, аймак бир эле учурда Ыраакы Чыгышка, түштүктөгү Кытай династияларына, батышта болсо Чыгыш Түркстанга, Орто Азияга, негизгиси Чыгыш Түркстан аркылуу Кытайдын Шэньси, Ганьсу аймактарына чыгып, Улуу Жибек жолуна көзөмөл орнотууга боло турган.

Кыргыздар үчүн да Борбордук жана Батыш Монголиянын аймактары өтө маанилүү болгон. Кыргыздардын азыркы Чыгыш Түркстан, Батыш Монголия жана ага чектеш аймактардан Тува жана Минуса аймагына б. з. IV–V кк. хуннулар же аварлар (жуан-жуандар) сүрүп чыгарган деген профессор-археолог Ю.С.Худяковдун пикирин эч ким төгүндөй элек. Ушул тарыхый окуялардан кийин деле кыргыздар Борбордук Азиянын мейкиндиктерине чыгууга аракет жасай беришкени белгилүү. Согуштук-стратегиялык, экономикалык маанилүү мейкиндикке кыргыздар 840-ж. Уйгур каганатын моюн сундургандан кийин чыгышты. Албетте, кыргыздардын башка элдер, уруулар менен этникалык-маданий алакалары өнүгө бергендиги анык. «Кыргыз» этнокомпоненттери азыркы Монголиянын аймактарына кенен жайылышы IX к. тартып күчөй баштаган десе болот. Дал ушул мезгилде кыргыз аскерлеринин авангарддары кара кытайларга (Ляо – Корей жарым аралына жакын жердеги мамлекет), Ички Азияга – Тибетке чейин жеткендигин тарыхый булактар тастыктайт. Эбегейсиз зор территорияны жана анын калктарын каратып алган кыргыздар бир жарым кылымдай бул аймактарды бийлеп турушту. Кыргыз Каганатынын курамына кирген Туванын аймагы аркылуу түз монгол талааларына чыкканга болот. Кыргыз каганы Уйгур

мамлекетин жойгондон кийин кагандык өргөөсүн (мамлекеттин борборун) Танну Олага көчүргөнү белгилүү. Бул аталган тоо бийиктиктеринен Монголиянын түздүктөрү алаканга салгандай көрүнчү.

Батыш Монголия. Хяргас-Нор (Кыргыз-Көл)

XI–XII кк. кара кытай, наймандардын миграциясынан улам Кыргыз мамлекетинин чеги кыскара баштаган. Кыргыз уруулары жашаган азыркы Монголиянын (Түндүк жана Түндүк-Батыш Монголия) аймактарына монгол тилдүү ойроттор, миянгаттар ж. б. уруулар өздөштүрө баштаган эле. Ушул мезгилден тарта кыргыздар менен монгол урууларынын ортосунда этникалык-маданий терең алакалар жүрө баштаган. Тактап кетчү маселе, жашоо образы, чарбалык уклады окшош, тили бөтөн кыргыздар менен монгол тилдүү (ойрот) урууларынын алакалары IX–X кк. эле башталган.

Бир катар чыгыштаануу-тарыхчылардын пикирлеринде (Е.Кычанов ж.б.) монгол мамлекетинин негиздөөчүсү Чынгыс хан кыргыз тегинен чыгат: «Чынгыс хандын уругу Алангоанын кичүү уулу Бодончардан келип чыгат. Бодончардын өз атасы теги кыргыз Маалих-Баяудец болуу керектиги санжырада айтылат. Кыргыз Маалих-Баяудец Алангоанын күйөөсү көз жумгандан кийин бул үйдө калган жалгыз эркек үй кызматкери эле. Башка кыргыздар сыяктуу эле Маалих-Баяудец кызгылт түстөгү чачтуу, көк көздүү болгон экен. Бодончар 970-ж. кара кидандар (кара кытайлар) кыргыздарды жеңилүүгө учураткандан кийин туулган. Анын укум-тукумдарынын баары тең Чынгыс хан сыяктуу чачы кызгылт түстүү, көздөрүнүн өңү көк болушкан» (История Хакасии, 2005, – с.154)

«Кыргыз» этнонимдери халха-монголдордун негизги ири уруусунун бири катары учурайт. Монголиянын монголдору «халха(с)-монголдор», Кытайдын Ички Монголия Автономиялуу районунун монголдору «барга-монголдор» деп аталышат. Этноним уруу-урук энчилүү аттары катары «хиргис», «херхис» формаларында Монголиянын борбордук жана батыш аймактарындагы монгол тилдүү этностордун дээрлигинин курамдарынан кездешет. Эң кызыктуусу, Батыш Монголияда Хяргас-Нор (Кыргыз-Көлү) аттуу көлдүн аты да тегин жерден пайда болбосо керек. Хяргас-Нор Монголиядагы Чоң Көлдөр суу системасына кирген көл жана геологиялык-географиялык термин менен аталган «Кыргыз ойдуңунан» («Хиргисская впадинадан») орун алган. Кобдо, Забхан дарыяларынан суу алат. Деңиз деңгээлинен 1028 м., аянты 136 чарчы км., тереңдиги 80 м. чейин жетет. Ноябрь айынан апрелге чейин тоңот. Айланасы,

чөл, таш-кум, айрым жерлери мал жайганга ыңгайлуу. Суусу минералдуу, балыкка бай.

Колдо болгон тарыхый-этнографиялык маалыматтардын негизинде «кыргыз» этнокомпоненттери монгол тилдүү этностордун курамына үч этап менен киргенин байкоого болот:

1. Бул мезгилдерди шарттуу түрдө борборлошкон Кыргыз мамлекетинин түзүлүшү (840-ж. кийин), Монгол мамлекетинин калыптанышы (1206-ж.), кыргыздардын Чынгыс хандын мамлекетине вассалдык абалга өтүүсү;

2. Монголдордун Кытайдагы Юань династиясынын түзүлүшү (1271–1368-жж.). «Түмөн-Кыргыз» атайын округунун түзүлүшү; кыргыз-ойрот мамилелери, Ойрот мамлекетиндеги кыргыздардын ээлеген орду;

3. Жунгар хандыгынын түзүлүшү (1640–1775-жж.). Енисей Кыргыз мамлекети жана Жунгар хандыгы, Алтан хандар. Енисей кыргыздарынын Жунгарияга сүрүлүшү (1703-ж.). Енисей кыргыздарынын чачылышы (1775–1776-жж.).

Кыргыздардын бир бөлүгүнүн XII к. түзүлгөн Ойрот конфедерациясына киргендигин тастыктаган тарыхый булактар бар. Калмак тарыхчысы Г.К.Авляев Ордос князы Саган Цэцэн жазган «Эрдэнийн Тобчи» тарыхый булагына таянып Ойрот конфедерациясы (XII к.) огулет (олет), багатут (батут), хойт (хойхат) и кэргуддардан (кыргыздар) тургандыгын жазат. Орто монгол тилдеринде кыргыз этноними «кэргут» (кэргу + т; – т монгол тилдеринде көптүк маанини түшүндүргөн сөз жасоочу мүчө) формасында жазылган. Белгилүү монголтаануучу Б.Владимирцовдин пикиринде Ойрот союзуна кирген (XII к. чейинки мезгил) «кэргуддар» енисейлик кыргыздар болушкан (Владимирцов, М. – Л., 1934. – с.131).

1207-ж.бүткүл монголдук курултайда Тэмучин ак кийизге салынып, такка Чынгыс хан деген ат менен олтургузулганда кыргыздар бул тактыга баш ийгендиктерин билдирген элчиликти жөнөткөн. Монголдордун Юань династиясы калыптанып, андан кийин Кара-Корумдагы бийлик үчүн болгон күрөшкө кыргыздар да катышкан. Хайду жана анын тарапкерлерин колдогон кыргыздарды Хубилай хан (Юань династиясынын негиздөөчүсү, Чынгыс хандын небереси, Толуй хандын уулу) кыргыздарды бир нече ирет көчүрүү саясатын ишке ашырган. Натыйжада, кыргыздар азыркы монгол талааларынан Маньжурияга чейинки аймактарга чейин чачыраганына тарых өзү күбө.

Илимий адабияттарда «херексур» деген археологиялык термин колдонулуп келет. Бул термин (Коновалов, 1987, 121) «хэгэс-уур — «кыргыз жайы, үйү, конушу» или «гэргэс-хуур» – «кыргыз мүрзөлөрү», «кыргыз бейиттери» маанилерин туюнтат. Бул археологиялык терминге жана Монголиядагы эстеликтерге профес-

сор Ю.С.Худяков төмөндөгүдөй аныктама берет: «Борборуна таш төгүлгөн, тегеректерине таш кыналган бейиттер». Илимпоз бул эстеликтердин Монгун-Тайгадагы орто кылымга таандык кыргыз бейиттери менен жалпы экендигине токтолгон. Демек, «херексур» деген термин кыргыздар калтырган тарыхый-археологиялык эстеликтерге карата айтылат. Монголдор бүгүнкү күндөрү да (Борбордук жана Батыш Монголиянын монголдору) тарыхый эстеликтерди жогорудагыдай «хэгэс-уур — «кыргыз жайы, үйү, конушу» или «гэргэс-хуур» — «кыргыз мүрзөлөрү», «кыргыз бейиттери» деп атап келишет. Атактуу окумуштуу Г.Н.Потаниндин «Киргизские могилы» («Кыргыз бейиттери») аттуу илимий макаласы («Очерки Северо-Западной Монголии. Выпуск IV. 1883 г.») 1983-ж. «Сибирская жизнь» деген гезитке басылып чыккан. Бул эки муундан турган сөз («хэрэкур») байыркы кыргыздар менен байланышы бар. Монгол-таануучу Б.Я.Владимирцов бул эстеликтерди дэрбэттер «киргиз-ур» — «кыргыз уялары» деп аташарын, эстеликтерди дэрбэттер байыркы «кыргыз» аттуу элге таандык, казактарга эч бир тиешеси жок экендигин белгилешерин эскерген. Халха-монголдордун тарыхый эстутуму аймактын элинин этникалык тарыхында, маданиятында кыргыздардын алган тарыхый ордун чагылдырат.

Монголиянын дагы эң бир кооз көлдөрүнүн бири болгон Хубсугулдун батыш тарабында Дархат өрөөнү жайгашкан. Ушул жердеги дархат, урянхай, халхас деген этностордун ичинде «хиргис» аттуу уруу бар экендиги катталган. Элдик санжыралар боюнча «хиргис» уругу кирген дархаттар монголдордун (Чынгыс хандын доорунан бери карай) тектүү урууларынын бири катарыбыз деп эсептешет.

Элёттордун курамында да «кыргыз» уруктары жыш кездешет. Ойрот мамлекетинин курулушуна (Юань династиясы кулагандан соң) кыргыздар жигердүү катышкан. Ойрот союзунун негиздөөчүсү Хара-Хула болгон. Анын тактысын Эрдени Батур-Хунтайжи мураска алган; кийинки мамлекеттин чыңдалышына, 1640-ж. монгол-ойрот «Цааджийн-бичиг» («Великое уложение» — «Улуу мыйзамдар» аттуу мыйзамдар топтомун Улуу Курултайда кабыл алган. 1660-ж. Эрдени Батур-Хунтайжи көз жумгандан соң анын тактысын кыргыз (хара хыргыз) аялынан туулган улуу балдары (Зодов жана Зорикту) менен торгоут аялынан туулган Сэчэн Тайжинин ортосунда күрөш жүрүп, натыйжада кыргыз ханышасы тактыга мураскер уулдары менен биргеликте ордодугу Сэчэн Тайжини уулап өлтүрүшөт. Зодов жана Зорикту Көкөнордогу элётторго барып баш калкалашат. Ал эми Эрдени Батур-Хунтайжинин төртүнчү уулу Онцон Тайжи 1667-ж. тартып «Хиргис» (Кыргыз) ээлигин башкарып калды. Демек, Ойрот хандыгында 1703-ж. чейин эле «Кыргыз отогу» («Кыргыз аймагы,

жери», «Кыргыз башкаруу бирдиги») болгон деген көз карашты айтууга болот. Себеби енисей кыргыздары Жунгарияга 1703-ж. сүрүлгөнү илимге маалым.

Халкас-монголдордун да курамында байыркы жана тектүү деген «кыргыз» уругу бар. Монгол илимпоздорунун пикирлерине караганда халхастардын ичиндеги «хиргис» этнокомпоненти монголдордун курамына Чынгыс хандын тушунда эле кирип, XVI к. чейин чингисид-ноёндор тарабынан бөлөк башкарылган. XVI к. кийин «хиргистер» Тумэн хан сайн ноён (Чынгыс хандын тукумдары Онооху уйзэндинин уулу) башкаруусуна өткөн. Мындан сырткары, учурда халха(с) – монголдордогу этностордун бири болгон миянгаттардын ичинде (мингат) кыргыз («хиргис») деген уруу бар. Бул уруу негизги үч уруктан турат: Алар монгол тилинин ыңгайына карата «шар хиргис», «хар хиргис», «мөдөн хиргис» (сары кыргыз, кара кыргыз, дарак же жыгач кыргыз) деген урук аталыштарын алып жүрүшөт. XIX к. аягы, XX к. баш чендерине чейин «хара хиргистер» – «хайрхан» же «хайраханга» сыйынышса, «шар хиргистер» – «эхийин ууд» же энеге сыйынышкан. Балким, бул Умай энеге сыйынууну чагылдырса керек. «Мөдөн хиргис» – «мөдөн» – дарак маанисин туюнтуп, ошол эле учурда даракка сыйынуунун шамандык идеясын чагылдырат. Борбордук Азиядагы түрк-монгол элдеринин ичинен «Хайрхан» же «Хайраханга» сыйынуу кыргыздарга гана мүнөздүү көрүнүш болгон. Бул топтогу кудайларга (Хайрахан) арнашып, тору атты (көк боро) курмандыкка чалышкан. Демек, миянгаттардын курамына кирген кыргыздар өздөрүнүн байыркы туткан динин унутушкан эмес дегенге болот. Мисалга, миянгаттар чыккан жараны, жарадар болгон денени кыргыздарга көрсөтүшпөйт экен. Эгерде кыргыз (хиргис) бул жараны көрүп калса, анда анын оорусу күчөйт, кыргыздын көзү тиет (шаман дининде – «кара ишеним» деп коюшат) деген ишеничте болушкан. Миянгаттардын башка уруктары Көк Теңирге арнап ак боз атты жана көк түстүү койду курмандыкка чалышканы маалым. Бул мисалдар, кыргыздардын миянгаттардын (монголдордун) курамына биротоло сиңип кетпегенин чагылдырат дегенге болот.

Монгол тилдүү буряттардын ичинде кудиндик этнотерриториялык этникалык топ бар. Бул этнотерриториялык топ Россиянын Иркутск облусунун Голоустной дарысынын өрөөндөрүн, Куду, Мурина, Китая дарыяларынын агымдарына карата жашашат. Ушул этникалык топтун ичинде «хан хирхис» аттуу ири урук бар экендиги маалым (Балдаев 1970, 24). Төмөндө Монгол Эл Республикасынын Баянхонгор аймагынын калкынын курамындагы «хиргис» (кыргыз) этнониминин сомондор боюнча таралуу ареалы берилди. Батыш Монголиянын калкынын дээрлигинен «кыргыз» урук аттарынын жыш кездешүүсү

аймактагы этникалык узак процесстин жүрүшүнө кыргыздардын катышуу деңгээлин чагылдырат. Ошону менен бирге, жогорудагы келтирилген фактылар ж. б. маалыматтар кыргыздардын саясий турмушка жигердүү катышкандыгын айгинелейт.

1. Баян-Овоод: Урианхан, сартуул;
2. Галуутада: Урианхан, найман, олхунуд, сартуул, хошууд, уйгад өөлд, хиргис, завар;
3. Эрдэнэцогтод: Урианхан, өөлд, хошууд, хиргис;
4. Баян-Өндөрт: бэсүд, хошууд;
5. Баянцагаанд: бэсүд, хошуул;
6. Гурванбулагт: сартуул, хошууд, хиргис;
7. Жаргалангад: сартуул, урианхан;
8. Заг суманд: сартуул, хошууд, уйгад, урианхан;
9. Баацагаан: сартуул, хошууд, хиргис;
10. Баянцагаанд: сартуул, хошууд;
11. Бууцагаан: харчин, хошууд, бидэгүүн, хиргис;
12. Богд суманд: харчин, өөлд;
13. Хүрээмаралд: харчин, хошууд, хиргис;
14. Өлзийтэд: өөлд, хошууд, хиргис;
15. Баянлигт: өөлд, хошууд, хиргис;
16. Бөмбөгөрт: хорхой нүдтэн, хошууд;
17. Баянбүлагт: хошууд, бидэгүүн, хиргис;
18. Жинстэд: хиргис;
19. Шинэжинст: хошууд.

Бул макала Бишкек шаарында 2012-жылдын 15–16-ноябрында өткөн Улуу Кыргыз Кагандыгынын түзүлгөндүгүнүн 1170 жылдыгына арналган «Кыргыз кагандыгы түрк цивилизациясынын алкагында: кыргызтаануу маселелери» аттуу Эл аралык илимий конференциянын алкагында даярдалган.

Жазуучунун Жандептеринен

**Сүйөркул
ТУРГУНБАЕВ**

ААЛЫКЕ, СТАЛИН, ЧЕРЧИЛЬ, АЙТМАТОВ

Сексенинчи жылдарда «Кыргызстан маданияты» гезитинде сын бөлүмүн башкарчумун. Кийин, он жылдан кийин Ч.Айтматовдун кеңешчиси (сын боюнча) болуп үч жыл иштедим. 1982-жылдын жайы так ушул быйылкыдай (2001) катуу ысыганы эсимде. Кумурскалар да куйкаланып кетти, чөптөр да, жан-жаныбарлар да акактап ыйлап турат, жараткан Теңирим жамгыр берегөр деп, жер үстүндөгү кыбырагандардын атынан Теңирге жалынып, ыр да жазып жибергем. Ошондо июль айынын баш чени эле. Түшкө жакын редакторум Исабек Исаков: «Сүйөркул, сени Аалы Токомбаев саат 3кө чакырып жатат, бир иш бар окшойт, барып кел» – деди. Эмне үчүн башка убакка эмес, саат үчкө чакырды экен деп, ойлонуп келатам. Өткөн жылы да бир келдим эле, өзүнүн чакыруусу менен келсем, Аалыкенин улуу уулу Тарас Токомбаев байке келинчеги менен бар экен. Анда алар менен Аалыке болуп чогуу түштөнгөнбүз, анан экинчи кабатка – Аалыкенин иш бөлмөсүнө көтөрүлүп, шашпай олтуруп бапестеп, ирээттеп даярдаган, биздин акын-жазуучулардын Аалыкеге жазган каттарын: «Силердин гезитке атайын даярдадым» – деп мага берди эле. Ал материалдар биздин редколлегиядан алты ай бою өтпөй көпкө кармалганы да эсимде.

Эми эмнени берет болду экен деген ой менен дарбазанын алдына келгенимди билбей калыпмын. Ары жактан арылдаган дөбөттүн үнү угулду. Ким келип дарбазаны ачар экен дегенимче, Аалыкенин итке кыйкырган үнү угулду. Өзү келип, итти уясына камап, дарбазаны ачты. Көрсө, бу жолу Аалыке үйдө жалгыз экен. Түз эле мейман

бөлмөгө баштады. Өзү тамактанып отурган үстөлгө чакырып, бир тарелкага кесме куюп, алдыма койду: «Мен азыр эле тойдум, ушул маалда түштөнөм, балдар азыр эле сенин алдыңда чыгып кетишкен, шашпай тамактана бер, мен чай ичейин» – деп, өзүнө карагаттан салып чай куйду. Мен болсо Аалыкеден сүрдөп, тердеп-тепчип кесме ичип атам. Үстөлдө жылкы менен койдун аралаш тууралган эти да бар.

– Сен өзүң эмне жазып жүрөсүң? – деди Аалыке.

– Анча-мынча ыр жазам, анан адабий макалаларды да жазып жүрөм, – дедим.

– Китептериң да болсо керек... Биз эми карыбадыкпы, дүкөн кыдырып баспай калбадыкпы. Китептериңер чыкканда бизге окшогон чалдарга берип турсаңар дурус болот эле, билбей калат экенбиз, – деп Аалыке суроолуу карады.

– Алакандай үч-төрт китебим чыкты Аалыке, аларды сизге көрсөткөнгө жүрөк даабайт. Колго толорлук бир китебим чыкса, сизге биринчи сунат элем, – дедим апкаарып.

– Деги каердин кулунусуң, айылың кайсы? – деди Аалыке дагы сүрдөтүп.

– Эми, Аалыке айылымды сиз билесиз да, Арстанбап деген жер.

– Оо, атактуу жердин баласы турбайсыңбы! Бир кезде силердин жер дүйнөлүк талаш болгон, – деп Аалыке кепти аябай берилип баштады. – Уинстон Черчилль Улуу Британияга эки жолу премьер болгонун билесиңер. 1940–45 жана 50-жылдарда Иосиф Сталин менен көп мамилелешкен. Ошондогу сүйлөшүүлөрдүн биринде силердин Арстанбап жергеңер жөнүндө өтүнүп, аны мүмкүн болсо баалашуу же алмашуу жагдайында сөз козгогон.

Менин да бул жөнүндө кимдир бирөөлөрдөн кулагым чалганы бар эле, бирок Аалыкенин оозунан укканым абдан ишенимдүү болду.

Арстанбаптын кооздугу жана табигый байлыгы, жапайы жемиш дарактары, айрыкча жаңгагыңар менен ак мистеңердин, айвансарыңар менен алма, алчаңардын касиети жөнүндө Черчиллдин жашырын чалгынчыларынын берген маалыматы болгон. Мамлекеттик деңгээлдеги бардык маселелер, алыш-бериштер эң мыкты сүйлөшүлүп, макулдашууларга кол коюла турган болгондо, Черчиллдин бул Арстанбап деген жер жөнүндө жылдырып сөз чыгарып отурганы Сталинди күдүктөтөт. Анын үстүнө жер шарынын жарымындай болгон бакыйган державаны башкарып отурса, анын кайсы булуң-бурчунда эмнелер бар экенин билип коюптурбу. Ошон үчүн Сталинди мындай жер жөнүндө маалыматы болбогон.

Черчиллдин бул суроосуна Сталин өз кыраакылыгынан жазбай: «Господин Черчилль – бул соболуңуз боюнча жоопту эртең саат 10до аласыз» – деп сүйлөшүүнү бүтүрөт. Анан өзүнүн чалгынчыларынын

(КГБсынын) чоңдоруна катуу тапшырма берет. Эртең саат 9.00дө Черчилль сураган жер жөнүндөгү толук маалымат менин столумда болсун! – деп буйрук кылат.

Ошондо биздин «жер шимшүүлөр» түнү менен күпүлдөп жана тызылдап иштесе керек. Эртеси айтылган убакта Арстанбап жергеси жөнүндөгү бардык маалымат: аянты канча, канча эл жашайт, жан-жаныбар канча жана кандай түрдөгү бак-дарактуу токою, жемиштердин сорту жана сапаты, канча көл-көлмөлөр бар, канча суулар агат, кандай дары-дармек чөптөр, эгин-тегиндин түрлөрү, жашылчалар өсөт ж.б. справкалардын баары Сталиндин столунда болот. Аны менен таанышкандан кийин биздин Сталин: «Тумандуу Альбиондун кексе премьерери мени алдагысы келген экен» деген ойго келет. Бирок мунусун эч билгизбей, саат ондогу жолугушууга даярданат. Эки мамлекеттин жетекчилеринин сүйлөшүүлөрү жогорку деңгээлде мамыр-жумур маанайда аяктайт. Бирок Черчиллдин кечээки, акыркы өтүнүчү жөнүндө Сталин унутуп калгансып, түк ооз ачпайт.

Ошондо чыдамы кеткен Черчилль: «Господин Сталин, кечээки менин акыркы соболума жооп бербедиңиз го» – деп өзү эстетет. Ошондо Иосиф Виссарионович: «Господин Черчилль, бизде бардык маселелер макулдалышы мүмкүн, бирок жер эч качан сатылбайт жана күрөөгө да коюлбайт, мөөнөттүү пайдаланууга да берилбейт» – деп, мурутунан күлүп коёт...

– Ошентип, силердин Арстанбаптын, айрыкча жаңгагыңар менен фисташкаңардын кадырын Сталин да билген, – деп Аалыке өзүнчө канааттануу менен сөзүн аяктады.

Мен да ичимен Аалыке боюнча элден уккандарымды («А дейсиңер, бу дейсиңер, Аалыга жетпейсиңер», «Аалы өтө сынаакы адам, акын-жазуучулардын баарына ат койгуч, атүгүл Сталинге да «кызыл мүштөк» деп ат койгон дегендерди, дагы башкаларын) эстеп отуруп, Айтматовго ат койгонун сурагым келип:

– Аалыке, уруксат этсеңиз сизге бир собол айтайын, – дедим.

– Айт, айт, балам, тарткынчыктабай, – деди жиби Аалыке.

Лев Толстой деген орустун он тогузунчу кылымда теңирден түшкөндөй жазуучусу кар тизеден келген кыштын улуу чилдесинде аялы Софья Андреевнага таарынып, ооруп калып, анан кайсы бир станцияда жаны чыгып баратканда, маңдайында турган Иисус пайгамбар менен: «Бу дүйнө сенден калды беле, неге сен элдин баарын өзүңүн кебетеңе табынтып, мени да капыр кылып таштадың?» – деп сөгүшүп атып жан берген экен. Михаил Лермонтов (жаш Лерма – бизче жаш Айдар), Пушкиндин өлүмүнө ыр жазып чыга келген акын, өзүнүн чөйрөсүндөгү адамдардын баарына ат койгонду жакшы көрчү

экен. Менин Турар Кожомбердиев досум өзүнүн курсташтарынын баарына ат койгонду жакшы көрөт. Мисалы, мага «Доктор Сукарно» деп ат коюп таштады. Сиз болсо Чыңгыз Айтматовго: «Чоң таман журналист» – деп, Төлөгөн Касымбековго: «Каксоо жердин чегирткеси» – деп ат коюпсуз, муну кандайча түшүнсө болот? – дедим.

Э-э, балам, мен да өзүмө «Чалкар», анан кийин заманга жараша «Балка» деп ат койгом. Эми Чыңгызыңар Сыдыкбековдун: «Көк асаба» романын «милитаризм жыттанат, Кытайдын милитаризми, ар бир главасында баш кесилип, кол, бут, мурун кесилип, кан суудай агылып» – деп тийишпедиби. Анан кыргыз менен казактын, өзбектин жаш жазуучуларынын чыгармаларын устаттык менен пайдаланып, өзү жавропачыл, батышчыл болуп, кара кофеге канып, кыргыздын үстүндө ары-бери басып атпайбы, – деп жиберди. Анан жанагы Сарногоев деген акыныңар мага «Баатыр акын» деп ат коюп атпайбы, мурдагы замандаштарым мени «Сакоо акын» дешчү эле, Сарногоев болсо Чыңгызыңарга да: «Чыдап келсе кыргызга, чыпалагы күйбөйт» деп атпайбы, – деп Аалыке карагат чайын ууртап, чынысын көмкөрүп, эми чайга бата кылалы дегенсиди.

... Анан экинчи кабаттагы Аалыкенин иш бөлмөсүнө көтөрүлдүк. Аерден бүт эле кагаз жайнаган, столунан биздин гезит үчүн даярданган он чакты ырларын берди.

Редакцияма келип, анын ичинен иргеп, жети-сегиз ырын «Кыргызстан маданиятынын» бир бетин толтуруп, өзүнүн ажардуу сүрөтү менен жарыялаганыбыз эсимде. Ошол ырлардын ичинде кийин Асанкалый Керимбаев обон чыгарып, бүт эл ырдап жүргөн «Мунарым» да бар эле.

Мени узатып чыгып баратканда, Аалыкенин эшигинин алдына чоң түп өрүк бышып, төгүлүп туруптур. Көзүмө көчөдө төгүлүп жаткан майда өрүктөй көрүнгөн. Бирок Аалыке: – Э, балам, сенин үйүңдө бала-чакаң барбы? – деп, сурап калды. – Бар, Аалыке, бар, – дедим. – Мынабу өрүктөн ала барып, аларга да бер, – деп, кагаздан күлөк жасай коюп, жаш баладай элпектик менен өрүктөрдү ага толтура терип салып бергени көз алдымда турат. Анан: – Муну сен, көчөдөгү ит өрүктөрдөн деп ойлоп атасың го. Андай эмес. Бул ошол, силердин Арстанбап өрүгүңөрдүн сорту. Муну көчөт кезинде өзүм апкелип тиккем. Түбүнө муз тоңдуруп, кеч гүлдөтпөдүмбү. Болбосо үшүк алып кетмек. Өзүң билесиң го, быйыл жемиштин баарын үшүк алып кетпедиби, башка жерде өрүк жок, – деп күлүп узаткан.

Аалыке берген өрүк деп, үйгө алып келип, балдарыма да ооз тийгизгем. Даамы таптакыр башкача, балдай таттуу, өзүм бала кезде жеп чоңойгон өрүктүн дал эле өзү... Насыке, Насирдин Байтемиров айткандай, «өзүнүн көзү»...

Эсенгул ЧОПИЕВ

Кемин районундагы Кызыл-Байрак айылында 1937-жылы туулган. 1962-жылы Кыргыз мамлекеттик университетин аяктап, Баткен районундагы Кара-Токой сегиз жылдык мектебинде, Чүй облусунун Аламүдүн районундагы Орто-Алыш, Кемин районундагы Новороссийка (азыркы Шабдан ата) орто мектептеринде мугалим болуп иштеген.

1966-жылы Кемин райондук «Эмгек жарчысы» гезитинде иштеп, ушул тапта ал гезиттин редактору.

1984-жылдан СССР Журналисттер союзуна, 1985-жылдан СССР Жазуучулар союзуна мүчө.

«Жаштык учкуну», «Тамсилдер», «Чыйрыктырмалар», «Дарылоо», «Өмүр сапары», «Сыр сандык», «Сыйкырдуу сыйыртмак» жана «Ата Журт ажары» деген китептердин автору.

Сатира Жана юмор

ЧЫЙРЫКТЫРМАЛАР

Өткөндөгү өкүнүч

*Акылдууну акылсыз өөнөп турса,
Абийирдүүнү абийирсиз көөлөп турса,
Таланттууну талантсыз жөөлөп турса,
Эл байлыгын шылуундар ээлеп турса,
Чындыкты жалган жерип, мээлеп турса,
Арбындыгы жакшылыктан жамандын,
Баа-баркынын кеткендиги замандын.*

*Ишкерди жанбактылар жектеп турса,
Ак ишти булганч максат тепсеп турса,
Үмүттү ишенбестик кектеп турса,
Үйүңдү соода-сатык тескеп турса,
Жолуңду пикетчилер чектеп турса,
Өксүгөнү өргө кетчү кадамдын,
Өкүнүчкө баткан кези адамдын.*

*Сезимден кайрымдуулук качып турса,
Коомдун ичи ирип, сасып турса,
Кылмыштын көрөңгөсү ачып турса,
Кымбатчылык төбөңдөн басып турса,
Сурдануу жек көрүңү кашып турса,
Суук сөз шилекейин чачып турса,
Алсыздыгы, жапыстыгы адамдын,
Көңдөйлүгү азаттыктуу замандын.*

Заманым

Жардамы жок достукту
Жамактадың заманым.
«Улуулук...» – деп калкымды
карактадың, заманым.

Кайрымдуулук, калыстык
кайда калды заманым?
Биримдик, аттиң... эмне үчүн
майдаланды, заманым?

Соодагерге койнуңду
ачып койдуң, заманым.
Жанбактыга жемиңди
чачып койдуң, заманым.

Жексурлардын баарына
жем болдуңбу, заманым?
Калктын калып каарына,
кем болдуңбу, заманым?

Депутатка жегичти
шайлап алып, заманым.
Байкадыңбы аябай
басаңдады кадамың?

Эшекти мактап «тулпар» – деп,
элербечи, заманым.
Карганы мактап «шумкар» – деп,
Какшанбачы, заманым.
Ай, заманым, заманым
Оңолор бекен абалың?

Кайда барабыз?

«Өзөктөн чыккан өрт жаман,
Өздөн чыккан жат жаман»...
Жардам күтүп башкадан,
Иштебеген баш жаман.

Өзүмдүкү дегенде
Өлүп кете жаздаган
Арсыздар чыкты каяктан
Аңгиликти жактаган?

Тынчтыктын жолун билбеген,
Тынч жашоону сүйбөгөн
Жүзүм жандар көбөйдү
Жүрөгү жүдөп зилдеген.

Акты көзгө илбеген,
Ак жашоону сүйбөгөн
Аксым жандар арбыды
Апыртып кара сүйлөгөн.

Эл мүлкүн тойлоп... гүлдөгөн,
Эл ишин ойлоп... күйбөгөн
Тентектер дарбып көбөйдү
Тетири жолго үндөгөн.

Эне тилин сүйбөгөн,
Эрдемсип зөөкүр сүйлөгөн
Эссиздер арбып баратат
Эл-журтун барктай билбеген.

Ар-намысы кирдеген,
Ата салтын билбеген
Арсыздар неге арбыды
Улуттук даңкын тилдеген?

Улуттук сыймык кор болуп
Убайым жеп кордолуп,
Баш чайкап жүрө беремби
Башкалар бизге зор болуп?

Карайып максат, дилибиз...
Бирибизге бирибиз
Көө шыбасак жыргайбыз
Шакардай кайнап жинибиз.

Өзүңүздү өзүңүз
Өксүтсөк жыргап калабыз.

Дейдиликти урматтап,
Деги биз кайда барабыз?

Боло берет турбайбы

Анык кызык ушунда:
Акаевдин тушунда
Ким көрүптүр мындайды...
Таап ыктуу ыңгайды,
Үй-бүлөнүн чөнтөгү
Толо берет турбайбы.
Ажону да, элди да
Аял бийлеп башкарса,
Боло берет турбайбы.

Башкача кызык ушунда:
Бакиевдин тушунда
Бийликтин жүдөө жүрөгү
Сого берет турбайбы.
Оппозиция талапты
Чоё берет турбайбы.
Жармач, жарды өлкөдө
Башаламан, тополоң
Боло берет турбайбы.
Ач көздүгү билинип,
Туугандары биригип...
Баласы да, өзү да
Эл байлыгын аёосуз
Соро берет турбайбы.

Чындык эмес жалганбыз

Ата-баба жолунан
Эмне үчүн качып калганбыз?
Абийир, сыйдын жогунан
Динди жерип, танганбыз.
Самогон, арак жазгырып,
Бал-кымызды чанганбыз.
Бймансыздык азгырып,
Качан кайда барганбыз?
Эне тилди кемсинткен,
Өзгөлөрдү менсинткен

Азайбаган арманбыз.
Азаттык колго тийсе да,
Жардам сурап башкадан,
Алаканды жайганбыз.
Туура жолду тандабай...
Чындык эмес жалганбыз.

Макулбуз неге жалпыбыз?

«Жалпынын үйү» – деп коюп,
Жер-жемишин жеп коюп,
Тебелеп-тепсеп башкалар,
Тетири тескеп башкалар
Макулукпу калкыбыз?
Тилибизди тилдесе,
Дилибизди билбесе,
Макулбуз неге жалпыбыз?

Не пайда?

Үбөлүк жутуп алгансып,
Кекейгенден не пайда?
Адилеттүү сын үчүн
Кекенгенден не пайда?

Кызарасың эмне үчүн?

Күпүлдөйсүң жөнү жок
Дымак күтүп, эрдемсип.
Кызарасың эмне үчүн
Муунтуп коё бергенсип?

Мээң ачып калганбы?

Тилиң менен жер шыпырып,
Божурайсың жалганды.
Сыртка шилеп жатасыңбы
Ичиңдеги арманды?
Өзгөлөрдөн өөдөсүнүп
Айтчы тапкан пайдаңды?
Зирпилдейсиң буулугуп,
Мээң ачып калганбы?

Балдарга базарлык

БААРЫН БИЛГИМ КЕЛЕТ

(Сандан санга)

АМЕРИКАНЫ КИМ АЧКАН?

Аны билсеңер Христофор Колумб. Мектептен ошентип окубадык беле. 1492-жылдын аяк ченинде Колумбдун кеме кербени Атлантика океанын алгач кесип өтүп, Багама аралдарына, Куба менен Гаитиге жеткен, ошол жыл Американын ачылган жылы катары эсептелет деп окуганбыз. Америкалыктар да ар жылдын 12-октябрын өз өлкөсүнүн «туулган күнү» катары майрамдашат. Ошол күнү улуу деңиз саякатчысы Христофор Колумбдун ысымы ысык урмат менен аталат. Дүйнөнүн дагы бир абат бөлүгү – Американын бар экендигин адамзатка кабарлаганы үчүн алкыш айтышат.

Биз Колумб тууралуу дагы эмнелерди билебиз? Туура, алгачкы саякатында кемелеринин аты «Пинта», «Нинья», «Санта-Мария» экенин билебиз. Индияны ачам деп, тактап айтканда, Европадан Индияга барчу кыска жолду табам деп, Америкага туш болгонун билебиз. Американын жергиликтүү калкы ошон үчүн индеецтер деп аталып калган. Колумб ал ажайып чөлкөмдү Индия экен деп ойлоп алганы үчүн. Болбосо Америкада биздин заманга чейин эле алмектер, толтектер, майялар, инктер өңдүү көптөгөн чоң, майда калк жашаган. Алар өз дараметине жараша чоң, кичине дөөлөттөрдү курган. Эсеби маселен, инктер XV кылымдан кийин Куско деген зор империя орноткон. Анын жол башчысы Атауалпыны 1532-жылы испандар басып кирип өлтүрүп атпайбы. Аны менен кошо империя да кулаган.

А эмне үчүн Колумб башка өлкөлөр эмес, Индияга ашык болду? Эмне үчүн ал ачкан Америка Колумбдун атынан эмес, андан 15 жыл кийин, 1507-жылы «бул жер шарынын жаңы бөлүгү» деп божомол

жарыяланган флоренциялык Америго Веспучинин атынан аталып калды?

Андай суроолордун ачкычын Христофор Колумбдун өмүр баянын окусаңар табасыңар. А анын өмүр баяны сырга сараң, табышмакка бай. Эсеби маселең, изилдөөчүлөрдүн бир даары ал кеме минип деңизге сегиз жашында чыккан дейт, бир даары жок, он төрт жашында чыккан дейт. Бирлери айтат, Колумб балтыр эти каталек, балапан жүнү баталек кезинде эле ырыскы-насибин деңизден таап жеген каракчы болгон, капкара байракты кемесине илип, Жер ортолук деңизинен өткөн соодагерлерди талап-тоноп таң атырып, күн батырчу дейт. Бир даары аны карандай калп, жалган жалаа деп четке кагат. Бир даары Колумб Атлантика океанынын ары жагынан Индияга барчу кыска жол издеп калганын, Индия деген иттей бай өлкө бар, анда алтын менен күмүш эч ким эңкейип албай жерде, сууда чачылып жатат имиш деген илгеркинин жомогуна ишенип жок издегени менен байланыштырат...

Айтору, Христофор Колумб алтын издеп Америкага аңдоостон кабылган каракчыбы же дүйнө сырын ийнедей издеген агартуучу, деңиздин улуу саякатчысыбы деген божомол-дөдөмөл али аныкталбай келет. Ал тууралуу жүздөгөн китептер жазылса да, адамзат күтүп-күтпөгөн жаңы табылгалар ачылса да.

Акылдуу китептерде Христофор Колумб генуялык улуу саякатчы делинет. Генуяны билесиңерби? Түндүк Италиядагы эң ири порт шаар. Порт шаар дегенибиз деңиз кыймылы ошол аркылуу өтөт. Башка бир маалыматтарда испан саякатчысы деп аталат. Экөөнүн тең жөнү бар. Колумб Генуяда төрөлгөн. Америкага же Колумбдун ишеничи боюнча Индияга Испаниядан сапар алган. Анткени андай алыскы сапарды уюштурууга аябагандай көп каражат керек эле. Анча каражат Колумбдун колунда жок болчу да. Ошентип каражат табам деп кара жанын он эки жыл карч урат. Деңиз жээгинде жайгашкан ири мамлекеттердин бардык башчыларынын эшигин кагып чыгат. «Ушул деңиздин ары-ары жагында Индия деген ажайып өлкө бар, алардын байлыгын айтып отурса, өзүнчө эле жомок. Алтын, күмүш зерлери адам албай ар кай жерде чачылып жатат имиш. Мен Индияга барчу кыска жолду билем. Экспедиция куруп, ал жакка эптеп жетүү үчүн каражат бер, мен канча кеме апарсам, ошого толтура алтын жүктөп келем» – дейт да. Антпесе ким макул болуп, опол тоодой каражатты «Me!» деп сунат. Ушундай жагдайды эске алганда, Колумб Индия тууралуу жомокту өзү эле ойлоп чыгарганбы деп шектенсе болот. Тилекке каршы, бир дагы мамлекет эгелери анын айтканына ынанбайт, ишенбейт.

Антип дубанадай ак уруп акча издегенине он эки жыл аяк басканда, 1492-жылдын башында Испан ханайымы (королевасы) Изабелланын кабыл алуусуна эптеп жетип, аны Индиянын эпсиз байлыгын эргүү менен сүрөттөп атып араң көндүрөт. Королева Колумбдун экспедициясына кетер чыгымды ары калчап эсептетип, бери калчап эсептетип, апрель айында араң келишимге кол коёт. Келишим боюнча Колумб Испания деңиз жолунун адмиралы деп жарыяланат. Ал ачкан бардык аралдар менен материктерге Колумб королдун увазири катары кожоюндук кылууга улуксат берилет.

Ошентип 1492-жылдын августунда биз жогоруда атаган үч кеме кербени – «Пинта», «Нинья», «Санта-Мария» жүздөгөн матростор менен Индияны издеп, Испания жээгинен жолго чыгат. Акылдуу китептер Колумбду бирде «генуялык саякатчы», бирде «испан саякатчысы» деп атанганы да ушундан-улам.

Колумбдун бала чагы тууралуу маалымат жок. Ата-энеси, үй-бүлөсү тууралуу маалымат аз. Билими, улуту жөнүндө кеп да болбойт. Тек, бирөөлөрү Кристофор Колумб сегиз жашында деңизге чыккан десе, бирөөлөрү жок, он төрт жашында чыккан дейт дебедикпи. Кантип, кандай кеме менен чыкканы белгисиз. Орустун айрым окумуштуулары 1492-жылы Испания менен Сицилияда еврейлерге каршы кандуу казат жүрүп, еврейлерди талап-тоноп, өлкөдөн кууп чыгара баштаганда, андалусиялык көпөстөр менен банкирлер Колумбду каржылап, үч кемеге үч жүз еврейди салып качырууга аргасыз болгон дешет. Анын канчасы чын, канчасы калп экенин ким билет, арийне, ал мезгилде улутка анчалык маани берилбесе керек. Биздин ашынган «интернационалчыл» аткаминерлер кечээ жакындан бери демилге көтөрө баштабадыбы: республикада жашагандарды кыргыз, орус, өзбек деп бөлбөй, паспортуна бардык улутту «кыргызстандык» деп эле жазып коёлу деп. Биздин оёндор орто кылымдагы аң-сезимди ойготуп, «генуялык», «флоренциялык», «андалусиялык» дегендей, «кыргызстандык» деп жазып койгусу келип атыр го. Буларга окшогондо бир кезде, СССР деген империянын көзү тирүүсүндө эки жүздөн ашуун улуттуу «СССРдин жараны» деп жазалы деп чыккан.

Айрымдары Колумбдун атасы анча бай эмес кездеме токуучу болгон дешет. Анын өмүрүн изилдегендердин көпчүлүгү жөндөм-шыгы тубаса болучу, билимди өз алдынча алган дегенге токтолот. Эмнеси болсо да ал мезгил деңгээлине салыштырмалуу географиянын тишин чаккан, кеме жүргүзүү илимин ийине келтире өздөштүргөнү байкалат. Мүмкүн, андай өнөр уңгусун деңиз каракчысы болуп жүргөндө өздөштүрүп, андан нары өркүндөтүп кеткендир? Андай болушу да ыктымал. Биз, кыргыздар деле, илгери жылкы уурдап,

жылкы чаап келгендерди «баатыр» деп катуу барктачу экенбиз. Анын сыңары Колумбдун учурунда деңиз каракчылыгы анчалык ардакталбаса да, кадимки жумуш, кадыресе кесип катары каралчу экен.

Ошентип бала чагынан деңизге боорун баскан Колумб деңиздин берки бетинен аркы бетин аңтарган саякатка куштар болот. Ал куштарлыктын кумарын кандырууга Жер ортолук деңизи «тардык» кылчудай сезилет. Көксөгөн мүдөөсүнүн үдөөсүнө чыгуу үчүн Португалияга бет алат. Себеби ал кезде, андан кийин да Португалия кеме жүргүзүү илиминин «меккеси» болуп келген. Ал жактан Колумб португал деңиз капитанынын кызына үйлөнөт. Капитан ара-чолодо ага Атлантика океанынын аралдарынан кезиккен адам таң каларлык окуяларды аңгемелейт. Атлантика океанынын батыштан урган агымы эсели Европага тааныш эмес бак-дарактарды агызып келерин, алардын арасында тири укмуш оймо-чийме түшүрүлгөн байтерек агындылары бардыгын айтат. Карт капитан атүгүл Азор аралдарынан өңү-түсү таптакыр башка адамдардын өлүгү жүктөлгөн кайык көрүптүр. Ушул сыяктуу аңгеме-аңыздар Колумбдун оюна от жагып, небактан берки кыялын козгойт. Бет маңдайындагы түпсүз сыяктанган деңиздин нары жагында башка бир турмуш, башка дагы бир дүйнө бардыгын сезет. Ал сезим азыр эле эмес, эрезеге жеткенден азгырып-жазгырып келгенин Колумб астын сызып, капталына көптөгөн белги, суроолорду коюп окуган Марко Полонун китептери айгинелейт. Алар азыр да күнү бүгүнкүдөй сакталуу. Мүмкүн, Индия тууралуу түшүнүктү ошондон алгандыр, Европа менен Индияны туташтырар кыска жол издөөнү ошондон улам ойлонгондур?..

Колумбдун Жаңы дүйнөгө саякаты ошентип башталган, европалыктарга жаңы дүйнөнү ошентип ачкан. Ал ашып-ташыган байлык, жомоктогудай дүйнө-мүлк көздөп жолго чыкканбы? Андан да Колумб деңиз каракчысы болгонбу же болгон эмеспи?.. Буларга эч ким эмдигиче таккесе жооп табалек. Ал анчалык мааниге ээ эмес дагы.

Эмесе, Колумбдун жалпы адамзатка өткөргөн сабагы, өтөгөн эмгеги эмнеде? Канткен менен Америка жээктерине деңиз саякатчылары Колумбдан мурда жете каттап турганын кийинки илим далилдеди. Байыркы египеттиктер, кытай кечилдери, рим аскер адамдары, атүгүл католик дининин камчы чабарлары Америкага те абалтан эле барып турган деген божомол бар... Баса, Греландияны билесиңерби? Жер шаарындагы эң чоң арал, Атлантика менен Түндүк Муз океанынын ортосунда жайгашкан, Америка материгине карайт, негизги калкы эскимостор деп окубадык беле; Эскимостор жок болуп бараткан эң эски калк. Жок болбой эле койсун дечи, бирок өтөлө

аз, бүт дүйнөдө 90 миңдин тегерегинде. Анын 50 миңден ашууну Греландияда жашайт. Биз сыяктуу монгол эл түркүмүнө (расасына) кирет. Ошол Греландияга викингдер онунчу кылымдын аягы, он биринчи кылымдын башында колония орноткон. Викингдерди билсеңер, деңиз жортуулуна катышкан скандинавдар, орустар варяг деп коюшат, Батыш Европа нормандар дейт. Ошондуктанбы, Гренландия, Америка континентинде жайгашканы менен Скандинавия өлкөлөрүнүн бир бөлүгү катары эсептелип келет. Мисалы, мурда Норвегияга караса, азыр Даниянын колунда.

Байкадыңарбы, Америка жээктерине саякатчылар алмустакта эле каттаптыр, бирок ал каттамдардын бири дагы замандаштарына жеткен эмес экен, көп өтпөй таптакыр эле унутулуп калыптыр. Илимпоздор эми иликтеп айтып атыр. Ал эми Колумбдун ачылышы Европага дүйнөдөгү эң бай материкти эле тартуулабастан, адам затынын дүйнө жөнүндө түшүнүгүн түп-тамырынан бери өзгөрттү, келечек кемелин алдын-ала белгиледи.

«Колумб Американы ачам деп ойлогон эмес. Ал Америка жээктерине Индия экен деп жетти. Демек, Индияга барчу деңиз жолун да тапкан жок!» – дээрсинер. Туура. Анткен менен ал беттегенин бербеген көк жалдыгын көрсөттү да. Колумб Европага Жаңы дүйнөнү жаркырата ачып берген күндө да ал алыскы Индияны ачтым деген ишеничинен жанган эмес. Ал ишенимди тиги дүйнөгө өзү менен кошо ала жатты. Америка Колумбдун атынан эмес, башка дагы бир гениалдуу саякатчынын атынан аталып калганы да, балким, ошого байланыштыруудур.

Колумб Америка жээктерине кандай азап-тозок менен жеткенин айтып отуруунун кажаты жоктур. Тоодой толкунга кабылып, ачка, ток калып дегендей. Атүгүл моряктар бул азаптуу жолго азгырганы үчүн көп ирет көтөрүлүш чыгарып, Колумбду деңизге ыргытып жибере жаздап токтогон учур көп болуптур. Ыргытып деле жиберешмек беле, бирок кайра кайта турган жолду эч кими билбегендиктен коркот. Кылт эткен кыймылды сезип-билип турган кыйтыр адмирал, адмирал дегенибиз Колумбга испан бийлиги адмирал даражасын ыйгарбады беле, ошол кыйтыр адмирал кемелерге эки борт журнал кармайт. Бирине, моряктар окуй турганына, алардын көңүлүн көтөрө турган ар күнкү маалыматтарды жазат, ал эми жагдайдын чыныгы аныгын өзүнө кала турганына жазып, аны өтө жашыруун сактайт. Анын география илиминдеги, деңиз жолун үйрөнүүдөгү мааниси азыр да үлкөн дешет. Өзүнүн да, моряктарынын да жанын оозуна тиштеткен кыйын кырдаал ар саат сайын такымдап турганына карабастан, көшөргөн адмирал «Батышка! Батышка!» деген ураанынан жаспайт. Батыш багытын

кууп отуруп гана кеме кербен Индияга жетерине бек ишенет. Ошентип деңиз бетине чыкканына мына, жетимиш күн болот дегенде көз токтотор белги көрүнүп, кеме кербени бир жетим аралга туш болот. Адмирал кемеден атып түшүп, жер кучактап ыйлап жиберет. Ал «Индиясын» ушинтип табат. Бул 1492-жылдын 12-ноябры экен. Жана айтпадыкпы, ушул күндү америкалыктар өз өлкөсүнүн туулган күнү деп майрамдайт. Аралда жашаган күрөң түстөгү калк «индеецтер», б. а. «индиялыктар» деп аталып калганын да айттык. Ал эми батыш жарым шарынын ачылыш башаты болуп калган бул аралга адмирал Сан-Сальвадор деген ат коёт. Бул сөз кыргызча божомол менен Касиеттүү Колдоочу деп которулат...

Ошентип, Колумбдун кеме кербени Сан-Сальвадордон кайра Испанияга өтө салтанат-шаң менен кайтат. Адмирал андан кийин дагы эки ирет экспедиция уюштуруп, Жаңы дүйнөнүн жаңы аралдарын табат. Арийне Колумб королевага убада кылган алтын, күмүш, зерлер айтканындай аткарылбайт. Аткарылса да болор-болбос, толор-толбос асыл таштар менен чектелет. Хан ордодо Колумбдун досторуна караганда кастары күн санап көбөйө берет. Атүгүл акыркы экспедициясынан атактуу адмирал колуна кишен салынып кайткан дешет. Ал кишен ар дайым адмиралдын иш столунун үстүндө жатчу экен. Атүгүл өлгөндө сөөгүм менен кошо койгула деген имиш.

Ырас, королева Колумбга кийин ырайым кылып, анча-мынча ыраазычылык билдирет. Арийне, улуу саякатчынын кийинки тагдыры кыйла татаал өтөт. Жакырчылыкта эптеп жан багып жүрүп өлөт, достору да, кастары да унутат. Атүгүл кай мамлекетте көмүлгөнү али тактала элек. Ушинтип улуу саякатчы улуу ачылышынын кылдай да үзүрүн көрбөйт. Ал ачкан материкке анын ысымын да ыраа көрүшпөйт. Материктин ашып-ташкан байлыгын Америка жээктерине андан кийин келген көр чөңгөл баскынчылар испан шылуундары көп жылдар бою ташып түгөтө албайт.

Атагы таш жарган Американын үмүттүү, күйүттүү ачылыш аңызынын бири ушундай.

Даярдаган **Алым ТОКТОМУШЕВ**

Адабият Жаңылыктары

Конкурс, конкурс, конкурс

Мурза Гапаров атындагы конкурс

Райондук «Ноокат таңы» гезити демөөрчүлөрдүн колдоосу менен белгилүү жазуучу, киносценарист, драматург Мурза Гапаров атындагы прозалык чыгармалар үчүн конкурс жарыялады. Ага эч жерде жарыяланбаган, 12-шрифт менен, 6 беттен ашпаган чыгармалар сунушталып, бардык тилде, бардык гезиттерге жана адабий журналдарга «Ноокат таңы» гезити жарыялаган «**Мурза Гапаров атындагы конкурска**» деген рубрика менен басылган чыгармалар гана кабыл алынат. Каалоочулар гезитке nookattany90@mail.ru эл. почтасы менен да чыгармаларын жөнөтсө болот.

Конкурстун мөөнөтү 2013-жылдын 1-апрелинен 2014-жылдын 1-февралына чейин. Жыйынтыгы 2014-жылдын 22-февралында чыгарылат.

Жеңүүчүлөргө:

Биринчи сыйлык: 15000 сом жана биринчи даражадагы Диплом.

Экинчи сыйлык : 10000 сом жана экинчи даражадагы Диплом.

Үчүнчү сыйлык: 7000 сом жана үчүнчү даражадагы Диплом ыйгарылат.

Булардан сырткары эки кызыктыруучу сыйлык бар.

Акын кыз доктор болду

Акын кыздардын алдыңкы катарында келаткан Аида Эгембердиева илимде да ийги иштеп, докторлук диссертациясын жаңы эле ийгиликтүү жактап, филология илимдеринин доктору даражасына ээ болду. Аида айтылуу ысык-көлдүк акын, журналист Абдыжапар Эгембердиевдин кызы.

Чыгармачылык менен илимди ийгиликтүү айкалыштырган Аидага куттук айтуу менен акындык илхом каалайбыз.

Китеп күнү өттү

23-апрель күнү Бишкектеги айтылуу Ала-Тоо кинотеатрынын тушундагы Эмен багында Бүткүл дүйнөлүк китеп күнү белгиленди. «Китепстан» аталган майрамдык көргөзмө-жарманкеге калемгерлерден тышкары улуу-кичүү муундагы окурмандар кызуу катышты.

Маданият, маалымат жана туризм министри С.Раев китеп чыгаруудагы жетишкендиктери үчүн алдыңкы басмаларга, авторлорго «Маданияттын мыкты кызматкери» наамын, Ардак грамоталарын тапшырып, Улуттук Жазуучулар союзуна 3 компьютерди белекке берди.

Майрам жаш сахна чеберлеринин театрлаштырылган оюндар, концерти менен коштолду.

«Залкарлар жана замандаштар»

Фотожурналист Турат Кашымов отуз жылдан ашуун тарткан сүрөттөрүн камтыган «Залкарлар жана замандаштар» аттуу фотоальбомун «Турар» басмасынан чыгарды. Соңку 20 жылдыктагы алгачкы басылманын бетачары О.Султанов, М.Абылкасымова, М.Абакиров баштаган акын-жазуучулардын, коомдук ишмерлердин катышуусунда 20-апрелде баш калаанын «Ормон хан» ресторанында өттү.

Кыргыз адабиятынын, театрынын жана коомдук-мамлекеттик ишмерлердин көз ирмем-бейнеси чагылдырылган бул тарыхый-фотоальбомдун көзү өткөн залкар адамдардын урпактары жана азыркы замандаштар үчүн табылгыс таберик, эстутумга азык болор эстелик экендиги талашсыз.

Жолон Мамытовго арналды

«Алымбек датка» этнографиялык комплексинде акын Жолон Мамытовдун чыгармачылыгына арналган поэзия майрамы болуп өттү. Бул иш-чара Ош мамлекеттик университети менен Ош шаарынын мэриясы тарабынан акындын туулган күнүнө арналды.

Акындын аты шаардагы аллеяга коюлду жана Ж.Мамытовдун айкелинин мыкты эскизине конкурс жарыяланды.

Айылдык китепканаларга 3 млн. сом

Маданият, маалымат жана туризм министрлиги 2013-жылы айылдык китепканалардын фондун толуктоону кайрадан колго алуу долбоорун улантып, аны 3 млн. сомго жеткирүүнү болжоп жатат.

Министрлик өлкөнүн китепканаларын колдоо жана өнүктүрүүнү башкы маселе катары саноодо. Учурда республикада 1055 китепкана болсо, алардын 928 и айылдык китепканалар болуп саналат.

Кайран китепканалар, кайран кыргыз тили

Атайын өткөргөн прессконференцияда Улуттук китепкананын директору Жылдыз Бакашева журтчулук үчүн өтө кейиштүү маалыматтарды билдирди. Анын айтуусуна караганда республиканын китепканаларынын фонду жалпысынан 90 тилдеги 19 млн. китептен ашыгыраак, алардын 18%ы гана кыргыз тилинде экен. Анан кантип кыргыз тили өсүп-өнүгөт? Демек...